

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVI PÁL.

H E T E T I K K Ö T E T .

MÁSODIK FÜZET.

P E S T E N ,

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1869.

TARTALOM.

	Lap.
A jelenkori görög irodalom. Télfy János.	161
Amrau'l Kaisz és Tarufa költeményei. Jónás János .	185
Europaeus, a finn magyar helynevekről. Hunfalvy Pál.	198
Az ujjurok nyelvemlékei. Vámbéry Ármin.	222
A rokonyelvekről és dialectusoktól. Gr. Kuun Géza.	244
Ihtat=iochtat-e? Hunfalvy Pál.	254
Összehasonlító szónomózás. Szénássy Sándor. . .	256

Az ide vágó legnevezetesebb munkát szintén egy görög írta e század elején, t. i. *Zavírasz György*, a ki görög, latin, francia, német, olasz és magyar könyvekből jegyezte ki mind ama görög munkákat, melyek Konstantinápoly bevétele után napvilágot láttak, vagy csak kéziratban őriztetnek Európa különféle könyvtáraiban. *Zavírasz* azért meríthetett magyar könyvekből is, mert 1760 óta hazánkban tartózkodék s Pesten végezte be földi pályafutását 1804-ben augusztus 28-án. A tudományok iránti szeretetét tanusítja az, hogy könyvtárára ötvenezer forintot költött. Halála után könyvtárát a pesti göröggözség örökölte, mely azonban nem tartván könyvtárnokot, hozzáférhetlenné teszi e könyvtárt, melyben *Zavírasz*nak mintegy 29 kézírata is találatik. Ennélfogva időszerű volna talán a pesti görögajku községet felszólítani, hogy engedje át e könyvtárt a Magyar Akademiának.

Zavírasz munkája a Konstantinápoly bevétele után virágzott görög írókról szintén csak kéziratban létezik, és pedig Athénben, a nemzeti könyvtárban. Czíme ez: *Νέα Ἑλλάς, ἤτοι ἱστορία τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων, τῶν μετὰ τὴν θλιβερὰν τοῦ γένους ἡμῶν κατάστασιν ἀκμασάντων καὶ τὴν προβεβη κῆραν καὶ ψυχορραγοῦσαν Ἑλλάδα τοῖς αὐτῶν πόνοις τε καὶ ἰδρωσίν ὡς οἷόν τε ἦν ἀντιπελαρογησάντων καὶ ἀναζωπυρησάντων, ἐν ἧ καταλέγονται καὶ πάντα σχεδὸν τὰ συγγράμματα αὐτῶν, καὶ ποῦ καὶ πότε καὶ ποσάκις ἐξεδόθησαν, τὰ δὲ ἀνέκδοτα ἐν τίσιν βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ἑλλάδος ἐναπόκεινται, συνεραρισθεῖσα ἐκ διαφόρων Ἑλλήνων, Λατίνων, Γάλλων, Γερμανῶν, Ἰταλῶν, Οὐγγρων συγγραφέων, ἅμα δὲ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως πολλῶν συγγραμμάτων ἐκδοθέντων τε καὶ τύποις ἐπιανεκδότην, ἐν τάξει χρονολογικῇ τεθεῖσα, παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατιστῆς τῆς Μακεδονίας.*

Azaz: Uj-Hellasz, vagy a tudós hellének története, kik nemzetünk sanyarú állapotá után virágoztak s az előregedett és vonagló Hellasz munkáik s izzadásuk által kitelhetőleg ápolták és fölélesztették, melyben elő is soroltnak majdnem összes munkáik s hol és mikor és hányszor adattak ki s Európának vagy Hellasznak mely könyvtáraiban találkoznak kiadatlan munkáik; összegyűjtötte különféle görög, latin, francia, német, olasz, magyar írókból, valamint saját olvasmányu kiadott és kiadatlan munkákból, s időrendbe szedte Zavírasz György János Szia-tistából Macedóniában.

Száthasznak második segédforrásul szolgált *Vrétoz Papadó-pulosz András* hasonnemű munkája, melynek első része 1854-ben,

másodika 1857-ben jelent meg Athénben e czím alatt: *Νεοελληνική Φιλολογία, ήτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.*

Azaz: Új-hellén irodalom, vagy a byzanczi császárság bukásától a görögországi királyság föllállításáig görögök által a társalgási vagy régi görög nyelven kinyomatott könyvek jegyzéke.

Ebben 523 görög írónak az életrajza és 1272 görög munkának a czíme közöltetik, melyek Konstantinápoly bukásától a görög királyság föllállításáig nyomattak ki. E munkák közül 466 hittani tartalmu 101 szerzőtől. A többi 806 munka világi tartalmú és pedig:

Beszélyek, regények	16
Bölcsészet	49
Classicusok kiadásai	117
Encyclopaedia	7
Festészetről	1
Földrajz	32
Gazdászat	5
Görög classicusok népnyelvre fordítva	28
Hadtudomány	3
Hírlap	7
Jogtan és politika	43
Kereskedelem	10
Költészet	114
Mathematika	27
Mythologia	3
Naptár	12
Nevelészet	34
Nyelvtan	103
Orvostudomány	30
Rhetorika, szónoklat, emlékbeszédék	21
Szótár	26
Tengerészet	4
Természettudomány	19
Történelem	73
Vegyes	18
Verstan	4
Zenészetről	1

Ezek közül fordítás, és pedig:

Angolból	8
Arabsból	1
Francziából	62
Latinból	20
Magyarból	1
Németből	32
Olaszból	41
Oroszból	6
Perzából	1
	172

Innen látszik, hogy a görögök Konstantinápoly bukása óta a görög királyság alapításaig nem élődtek idegen irodalmakból, mint-hogy munkáiknak csak egy negyede van fordítva.

Naugyobb jelentőségű *Száthasz* munkája, mely kimutatja a régi és újkori görögök szellemkötelékének folytonosságát s diadalmasan czáfolja meg némely európai tudósok előítéleteit, kik azt állítják, hogy a jelenkori görögök semmi szellemrokonságban sem állnak a régiekkel; mert a szolgaság legsanyarúbb korában is találkoztak elegendő számú görög férfiak, kik ismereteik, ritka tudományuk, irodalmi munkásságuk, a szabadelvű eszmék terjesztése s a nemzeti műveltség előmozdítása által tűntek ki. Mindjárt a görög császárság elenyészte után sokan egész vagyonukat hagyományozták nemzeti tanodák alapítására s észtehetséges ifjak kiképzetésére, hogy majdnem mint tanítók világosítsák föl a népet.

Száthasz 1475 görög férfiut nevez meg, kik Konstantinápoly bukásától 1821-ig irodalmilag működtek. S ezek közül mintegy 570-ről részint bővebb részint rövidebb életrajzot is közöl.

Miután azonban Vretosz és Száthasz munkái csak időrendben sorolják elő az írókat és munkáikat, nem pedig irodalmi szakok szerint, nem sajnáltam a fáradságot, Száthasz munkájából minden századról átnézeti táblát készíteni, melyből kitűnjenek az akkor élt görög írók születési helyei s munkáik nemei. De csak azon születési helyeket jegyeztem föl, melyek egykor, legyenek akár Görög-, akár Törökországban, valóságos görög területet képeztek.

XV. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve :</i>	<i>Az ott született írók száma :</i>
Aegeumi szigetek	1
Aetolia	1
Agrapha	1
Athén	2
Chios	4
Créta	12
Ephesus	1
Euboea	1
Imbros	1
Karystos	1
Konstantinápoly	9
Korfú	1
Korinth	1
Koróni	1
Lesbos	1
Leukadia	1
Peloponnéz	3
Rhodus	2
Sparta	4
Thessalonik	2
Trapezunt	4
	54

B.

<i>Munkák neve :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Beszélyek	1
Bölcsészet	36
Chronologia	4
Classicusok kiadásai	34
„ magyarázatai	11
Csillagászat	1
Festészet	2
Földrajz	6
Hittan	117

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Költészet	30
Mythologia	1
Nevelészet	1
Nyelvtan	28
Orvostudomány	4
Politika	10
Régészet	7
Rhetorika, emlékbeszédek	33
Szótárak	5
Természettudomány	1
Történelem	21
Törvénytudomány	1
Zenészet	1
	356

E közül van fordítva:

Latinból	5
Olaszból	1

XVI. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Acarnania	1
Anchialos	1
Argos	1
Arta	1
Athén	2
Cephalonia	3
Chios	14
Creta	23
Cyprus	12
Epirus	1
Janina	2
Konstantinápoly	1
Korfu	14
Korinth	1
Koroni	1

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Megalospilaeon	1
Messene	1
Monembasia	4
Nauplia	4
Patras	1
Peloponnéz	1
Rhodus	2
Rhyndakos	1
Samos	1
Sparta	1
Thessalonik	2
Zante	6
	103

B.

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Beszélyek	1
Bölcsészet	6
Chronologia	8
Classicusok kiadásai	9
„ magyarázatai	56
„ fordításai népnyelvre	4
Csillagászat	2
Czimertan	1
Építészet	1
Ethnographia	1
Festészet	1
Földrajz és útleírás	9
Hittan	130
Költészet	30
Nevelészet	1
Nyelvtan	8
Orvosi	1
Régészet	1
Rhetorika	1
Számтан	1
Szobrászat	1
Szótár	7

<i>Munkák neme :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Természettudomány	2
Történet	30
Törvénytudomány	4
Vegyések	30
Zenészet	1
	345

Íme tehát a XVI-ik századból, melyben némely újabb írók a görögöket mint barbárokat festik, 103 szerző 345 munkával. Ha pedig azon férfiakat is számítjuk, kikről nem tudni, hogy miféle munkákat írtak s kiket csak név szerint sorol elő Száthasz, kitűnik, hogy a XVI-ik században mintegy négyszáz tudós virágozott a görögöknél.

Azt sem lehet említés nélkül hagyni, hogy a 345 munka közül csak három fordítás van, és pedig latinból.

Ha végtére ama munkákat is venném számításba, melyeket e században a görögök latin és olasz nyelven írtak, könnyen ötszáz munkában látnók feltüntetve a görögök szellemi termékeit.

XVII. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve :</i>	<i>Az ott született írók száma :</i>
Acarmania	1
Aetolia	1
Andros	1
Arcadia	1
Arta	1
Athén	6
Callipolis	1
Cephalonia	5
Chios	15
Creta	32
Cyprus	12
Ephesus	1
Epiphania	1
Epirus	3
Janina	7

<i>Hely vagy tartomány neve :</i>	<i>Az ott született írók száma :</i>
Konstantinápoly	4
Korfu	14
Korinthia	1
Leukadia	2
Locris	1
Macedonia	3
Melos	1
Nauplia	1
Naxos	1
Patmos	1
Peloponnéz	4
Rhodus	1
Salona	1
Thera	1
Thessalonik	1
Trapezunt	2
Zante	6
	133

B.

<i>Munkák neve :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Anthologia	1
Bölcsészet	18
Chronologia	1
Classicusok kiadásai	23
„ magyarázatai	10
Csillagászat	1
Encyclopaedia	1
Ethnographia	1
Földrajz és útleírás	6
Gazdászat	1
Hadtan	1
Hírlap	2
Hittan	187
Költészet	50
Könyvészet	1
Nevelészet	1
Nyelvtan	11

<i>Munkák neve :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Orvostan	3
Politika	4
Régészet	2
Rhetorika és emlékbeszédek	26
Szótár	2
Természettudomány	6
Történelem	62
Törvénytudomány	7
Vegyes	40
Verstan	1
	351

E közül van fordítva: arabsból 1, francziából 1, latinból 8, olaszból 1.

XVIII. század.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve :</i>	<i>Az ott született írók száma :</i>
Acarnania	4
Aetolia	4
Agrapha	6
Ampelakia	1
Andros	1
Antiparos	1
Argos	1
Arta	1
Athén	11
Callipolis	1
Cephalonia	17
Chios	6
Creta	16
Cyprus	6
Cythéra	1
Dodóna	1
Epirus	4
Galaxidion	1
Ithaka	1
Janina	25

<i>Hely vagy tartomány neve:</i>	<i>Az ott született írók száma:</i>
Kastoria	5
Konstantinápoly	13
Korfú	16
Korinth	2
Laconia	2
Larissa	2
Lesbos	1
Leucadia	4
Macedonia	24
Melos	1
Messenia	2
Missolunghi	2
Mityléne	2
Monembasia	2
Naupactos	1
Nauplia	1
Paros	1
Patmos	2
Patras	4
Peloponnéz	8
Philippopolis	1
Rhodus	4
Salonae	1
Sinope	2
Skiathos	1
Skopelos	1
Théra	1
Thessalia	8
Thrácia	3
Trapezunt	5
Zante	10
	<hr/>
	241

B.

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Anthologia	1
Beszély	5

<i>Munkák neve:</i>	<i>Munkák száma:</i>
Bölcsezet	58
Chronologia	4
Classicusok kiadásai	2
" magyarázatai	12
" fordításai népnyelvre	26
Csillagászat	2
Encyclopaedia	2
Ethnographia	3
Földrajz és útleírás	19
Festészet	1
Hadtudomány	2
Hittan	122
Irodalomtörténet	5
Kereskedelem	1
Költészet	130
Költészettan	2
Könyvészet	3
Mennyiségtan	5
Mértan	4
Mythologia	4
Naptár	6
Nevelészet	9
Nyelvtan	40
Orvostudomány	24
Politika	16
Regény	3
Régészet	7
Rhetorika	33
Számítás	7
Szótár	8
Természettudományok	22
Történelem	78
Törvénytudomány	14
Vegyesek	60
Zenészet	1

Ezek közül fordítás:

angolból	1
arabsból	2
franciából	21
latinból	27
magyarból	3
németből	12
olaszból	22
törökből	2
	<hr/>
	90

XIX. század.

1821-ig.

A.

<i>Hely vagy tartomány neve :</i>	<i>Az ott született írók száma :</i>
Acarmania	1
Agrapha	1
Athén	2
Cephalonia	5
Chios	3
Creta	1
Epirus	1
Janina	2
Kastoria	1
Konstantinápoly	5
Korfú	2
Larissa	2
Leucadia	1
Macedonia	1
Naxos	1
Olympia	1
Paros	1
Siphnos	1
Smyrna	2
Thessalia	5
Thessalonik	1
Thrácia	1
Zante	2
	<hr/>
	43

B.

<i>Munkák neve :</i>	<i>Munkák száma :</i>
Beszély	23
Bölcsészet	29
Chronologia	2
Classicusok kiadásai	48
" magyarázatai	19
" fordításai népnyelvre	4
Csillagászat	2
Encyclopaedia	2
Festészet	1
Folyóirat	2
Földrajz és útleírás	10
Hittan	60
Irodalomtörténet	2
Költészet	50
Költészettan	1
Mértan	2
Mythologia	1
Nevelészet	1
Nyelvtan	23
Orvostudomány	4
Politika	12
Rajztan	1
Regény	2
Régészet	7
Rhetorika	7
Számтан	2
Szótár	20
Természettudományok	14
Történelem	31
Törvénytudomány	2
Vegyes	20
Verstan	2
Zenészet	1
	407

Ezek közül fordítás

angolból	2
brahmanból	11
franciából	7
latinból	2
németből	15
olaszból	40
	<hr/>
	77

Száthasz könyvében tehát 2200 munkát találtam följegyezve, melyek Konstantinápoly bevétele óta 1821-ig írtak; s ezek közül csak 187 van fordítva. A többi eredeti. Továbbá a tartalomra nézve e 2200 munka között van 616 hittani, marad tehát 1584 tudományos és irodalmi munka.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Száthasz számtalan, ezerekre menő, leveleket is említ különféle íróktól, melyek legnagyobb része kiadatlanul őriztetik még a számos görög könyvtárakban; úgy hogy ezek, ha kiadatnának, könnyen száz legnagyobb rétű s vastagságu kötetet képeznének.

Ezektől tehát eltekintvén, csak azt akarom kimutatni, hogy minő sorban következnek egymásután *mennyiségök* szerint a különféle világi tartalmu munkák. Ez pedig kiderül a következő átnézetből:

290	költészeti
222	történelmi
147	bölcsészeti
116	classicus kiadása
110	nyelvtani
108	magyarázat classicusokhoz
100	rhetorikai
55	föld- és néprajzi
44	természettudományi
43	orvostudományi
42	politikai
42	szótár
35	beszély és regény
34	classicus fordítása népnyelvre
29	törvénytudományi
24	régészeti

21	szám-, mér-, és mennyiségtani
19	chronologiai
13	nevelészet
9	csillagászati
7	irodalomtörténeti
6	könyvészet
”	mythologiai
”	naptár
5	festészeti
”	encyclopaedia
4	zenészeti
3	hadtudományi
”	költészettani
”	verstani.

Ha e számarányok fölött elmélkedünk, nem lehet fölismerni azt a csodálatos összehangzatot, mely a hajdan- és jelenkori görögök irodalmi hajlandóságai között mutatkozik. Valamint a régi görögök kiválólag költői nép levén sokkal több költészeti munkát teremtettek, mint prózáit, úgy késő ivadékaiknál is azt látjuk, hogy a munkák nemei közül egyben sem írtak annyit mint a költészetben.

Nem tagadhatni továbbá, hogy a régi görögök a költészet után leginkább a történetírást kedvelték. Müller Károly munkájából. (*Fragmenta Historicorum Graecorum*) kitűnik legalább, hogy a Kr. e. VI. századtól Kr. u. a VII. századig mintegy 760 görög történetíró élt.

A mi átnézetünkből pedig látszik, hogy a mai görögök is épen olyan szeretettel karolják föl a történetírást, mint dicső őseik.

Ugyan ezt a szellemi rokonságot a görög hajdan és újkor között mutatja a mi átnézetünk a bölcsészetben és nyelvészetben is.

Hogy Száthasz sokkal több anyagot gyűjtött össze, mint Vretosz, az onnan van, mivel Száthasz számos görög könyvtárt kutatót fel, mihez egész készséggel szavazta meg neki a görögországi kormány a szükséges költségeket.

II.

*Paranikas.**(Παρανίκας.)*

Száthasz munkájával rokontermészetű az, melyet Paranikas Máté a Konstantinápolyban székelő görög irodalmi egyletben (*Φιλολογικὸς σύλλογος*) olvasott fel s ennek hozzájárulásával ki is adott e cím alatt: *Ματθαίου Παρανίκα σχεδιασμα περι τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. X.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης ἑκατονταετηρίδος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.*

Azaz : *Paranikas Máté vázлата a tudományosság állapotáról a görög nemzetnél Konstantinápoly bevétele óta (1453 Kr. u.) a jelen század elejéig. Konstantinápoly 1867.*

E munkában elsorolja mind ama görög férfiakat, kik Konstantinápoly bukása után a jelen század kezdeteig tanítással foglalkoztak, és ama görög tanodákat, melyek e hosszú idő alatt fenálltak.

E munkákból újra fényesen bebizonyúl, hogy a sanyarok századai sem voltak képesek a régi görög szellemet és érzelmet a jelenkori görögökben kioltani; hanem hogy e szellem és érzelem tanodáik eszköze által nemzedékről nemzedékre átszállott.

Ilyen görög tanoda volt:

Konstantinápolyban	20
a török birodalom európai tartományaiban	100
ázsiai tartományaiban	20
a szigeteken	25
a török birodalmon kívül	20

E tanodákban mindenek fölött a régi görög írókat magyarázták, kiknek munkáit a hazafiuság szent végrendeletének tekintették. Mindegyik tanító, mindegyik, csak némileg is mívelt, atya könyv nélkül tudta a régi görög írók számos emlékmondásait, úgy hogy mintegy élő anthológiát képviselt. A tanítók buzgalma fáradhatlan volt; növendékeik pedig nem azért tanultak, hogy hivatalokat hajhászszanak, hanem hogy miveljék a nemzet szellemi talaját, s ezt tették dacára a tanítókat és tanulókat fenyegető ezer és ezer veszélynek.

De ha semmi vérkötelék nem tartotta össze a hajdan- és jelenkori görögöket, miért veszélyeztették volna ez utóbbiak életöket, hogy megmentsek az amazoktól reájok szált örökségöket?

A pusztá számok többet bizonyítanak mint hosszú okoskodások; azért nem vonakodtam összeszámlálni a görög tanárokat, kiket Paránikas munkája különféle helyein névszerint említ.

A törökbirodalom

európai tartományaiban volt . . .	349 tanár
ázsiai és áfrikai tartományaiban . .	41 "
a jóniai szigeteken	66 "
Créta szigetén	7 "
Cyprus szigetén	3 "
Chiosz szigetén	19 "
A Cycladok és Sporadok szigetein .	27 "
	512

Természetes, hogy itt csak olyanokról van szó, kik tudományokat tanítottak, nem pedig elemi tanítókról.

III.

Hírlapok és folyóíratok.

Vrétosz és Száthasz említnek néhány görög hírlapot és folyóíratot a görög királyság előtti korból. De adataikat kiegészítette a *Pandóra* című athéni folyóírat, mely szerint a XVIII. századtól kezdve Görögország feltámadásáig tizenkilencz görög hírlap és folyóírat látott napvilágot. Ugyan is:

1) 1793-ban január 4-kén adatott ki Bécsben az *Ἐφημερίς* című görög hírlap első száma, melynek folytatását ismerjük ugyanazon évi június 28-áig. Ez tehát félévi folyam, mely 520 lapból áll 8 ad rétben.

A XIX-ik században megjelentek a következők:

2) *Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος*. Politikai, irodalmi és kereskedelmi hírlap. Kiadta Alexandrides Demeter. Későbbben Pharmakides és Kokkinákisz. Bécs 1811. 1812. 1813. 1814. 1816. 1817. 1818. 1819.

3) *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ἢ φιλολογικαὶ ἀγγελίαι*. (A tudós Merkur, vagy irodalmi jelentések.) Szerkesztette Gazisz Anthim. Bécs, 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821.

4) *Μέλισσα, ἡ Ἐφημερίς Ἑλληνική.* (Méh, vagy hellén hirlap). Szerkesztette Kondósz Korfúból. Páris 1819. 1820. 1821.

5) *Καλλιόπη.* (Calliope. Irodalmi lap). Kiadta Athanász Stagirából. Bécs 1820. 1821.

6) *Ἑλληνική σάλπιγξ* (Hellén kürt). Messenia mezővárosában, Kalamában 1821.

7) *Ἑλληνικὰ Χρονικά.* (Görög évtapok). Missolonghiban 1824.

8) *Ὁ φίλος τοῦ νόμου, ἡ Ἐφημερίς τῆς διοικήσεως.* (A törvény barátja, vagy a közigazgatás hirlapja). Hydrában 1824.

9) *Ἐφημερίς Ἀθηνῶν.* Szerkesztette Psyllasz, Athénben 1824.

10) *Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος.* (Görögország általános hirlapja). Kormánylap. Naupliában 1825.

11) *Ἀνεξάρτητος Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος* (Görögország független hirlapja). Aeginában 1827.

12) *Ἥως* (Hajnal). Irodalmi és politikai lap. Naupliában 1830.

13) *Ἡ Αἰγιναία, Ἐφημερίς φιλολογικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ.* (Aeginea; irodalmi és régészeti hirlap). Aeginában 1831.

14) *Ἀθηνᾶ, Ἐφημερίς φιλολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ.* (Minerva; irodalmi és tudományos hirlap). Naupliában 1831.

15) *Ἀπόλλων.* Ellenzéki hirlap. Előbb Naupliában jelent meg 1831-ben, azután Hydrában.

16) *Ἑλληνικὸς καθρέπτης.* (Hellen tükör). Naupliában 1832.

17) *Ἑλληνικὴ Μέλισσα.* (Görög méh). Ugyanott 1832.

18) *Ἡ Ἐθνικὴ.* (A nemzeti). Aeginában 1832.

19) *Χρόνος* (Idő). Naupliában 1833.

Innen látszik, hogy sem Vrétosz, sem Száthasz nem sorolták elő szabatosan a görög hirlapokat és folyóiratokat, melyek a görög királyság felállításáig megjelentek.

A ma megjelenő görög hirlapokat és folyóiratokat pedig mutatja a következő átnézet, melyet Vrétosz Marinosznak az 1868-ik évre szóló nemzeti naptárából (*Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον*) merítettem.

A.

Hírlapok.

<i>Neve:</i>	<i>Megjelenési helye:</i>	<i>Évfolyama:</i>	<i>Tartalma:</i>
1. <i>Αθηνα</i> (Minerva)	Athén	34	Politikai és irodalmi.
2. <i>Αιτωλικός Ἀστὴρ</i> (Aetoliai csillag)	Missolongi	2	Politikai és tudósítási.
3. <i>Αιών</i> (Század)	Athén	28	Ugyanaz.
4. <i>Ἀλήθεια</i> (Igazság)	Athén	2	"
5. <i>Ἀναγέννησις</i> (Újraszületés)	Korfú	1	"
6. <i>Ἀναμόρφωσις</i> (Reform)	Cephalonia	1	Politikai
7. <i>Ἀνατολή</i> (Kelet)	Athén	13	Politikai és irodalmi.
8. <i>Ἀργολίς</i> (Argolisz)	Nauplia	2	Néplap.
9. <i>Ἀρκάδια</i> (Arkádia)	Tripolis	10	"
10. <i>Ἀστὴρ Κυκλάδων</i> (A Cykládok csillaga)	Hermopolis	10	Politikai és irodalmi.
11. <i>Ἀγγή</i> (Reggel)	Athén	9	Politikai.
12. <i>Βροντή</i> (Mennydörgés)	Patras	1	Élczlap.
13. <i>Δικαιοσύνη</i> (Igazságosság)	Athén	1	Politikai.
14. <i>Δικαστικὸς Κλητὴρ</i> (Törvénytészeki idéző)	Athén	6	Törvénykezési.
15. <i>Δίκη</i> (Jog)	Zante	1	Jogi.
16. <i>Ἐθνεγεσία</i> (Nemzet ébredése)	Athén	1	Politikai és irodalmi.
17. <i>Ἔθνος</i> (Nemzet)	Hermopolis	2	"
18. <i>Ἐθνογυλαξ</i> (Nemzetör)	Athén	5	"
19. <i>Ἐλευθερία</i> (Szabadság)	Tripolis	1	"
20. <i>Ἐλπίς</i> (Remény)	Athén	31	"
21. <i>Ἐπαρμόνησις</i> (Órködés)	Cephalonia	1	Kritikai.
22. <i>Ἑρμούπολις</i> (Hermopolis)	Hermopolis	3	Közhasznu.
23. <i>Ἐφημερίς τοῦ Λαοῦ</i> (A népujsága)	Korfú	1	Néplap

<i>Neve:</i>	<i>Megjelenési helye:</i>	<i>Évfolyama:</i>	<i>Tartalma:</i>
24. Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως (A kormány hirlapja)	Athén . . .	33 . .	Törvények, rendeletek, kinevezések stb.
25. Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων (A viták hirlapja)	Tripolis . .	1 . .	Politikai.
26. Ἐὐαγγελισμός (Jó hír)	Athén . . .	5	"
27. Ἐὐριπος (Euripus)	Chalkis . . .	2	"
28. Ἐὐφρόνη (Enyhítés)	Patras . . .	1	"
29. Ἐωθινὸς Ταχυδρόμος (Reggeli futár)	Athén . . .	1	"
30. Ἥλιος (Nap)	Athén . . .	9	Politikai és irodalmi.
31. Ἡπειρος (Epirus)	Leukádia . .	1 . .	"
32. Θέμις (Jogistennő)	Cephalonia	1	Jogi
33. Θέμις	Zante . . .	2	"
34. Καθήκον (Kötelvény)	Kaláma . . .	1 . .	"
35. Κερωνός (Mennykő)	Athén . . .	1 . .	Élczlap.
36. Λακωνία (Lakónia)	Sparta . . .	6 . .	Politikai és irodalmi.
37. Λευκάς (Leukadia)	Leukádia . .	1 . .	Politikai és irodalmi.
38. Μανρῆς (a szerkesztő neve, melynek jelentése: Feketés)	Hermopolis	2 . .	Élczlap.
39. Μέλλον (Jövő)	Athén . . .	3 . .	Politikai és irodalmi.
40. Μέρμηρα (Gond)	Athén . . .	9	"
41. Μεσσηνή (Messene)	Kaláma . . .	1 . .	Néplap.
42. Μεσσηνία (Messenia)	" . . .	10	"
43. Μίνως (Minos)	Patras . . .	24 . .	Vegyes.
44. Νέα (Újdonságok)	Hermopolis	1 . .	Politikai.
45. Νέα Γενιά (Új nemzedék)	Athén . . .	5	"
46. Νέα Ἐποχή (Új korszak)	Cephalonia	9	"
47. Νέα Σπάρτη (Új Sparta)	Sparta . . .	2 . .	Politikai és irodalmi.
48. Νόμος (Törvény)	Hermopolis	3	"
49. Οὐάροια (Egyetértés)	Zante . . .	1	"

<i>Neve:</i>	<i>Megjelenési helye:</i>	<i>Évfolyama:</i>	<i>Tartalma:</i>
50. Παρατηρητής (Figyelmező)	Athén . . .	2 . .	Politikai és irodalmi.
51. Παλιγγενεσία (Újjászületés)	Athén . . .	5	"
52. Πάτραι (Patras)	Patras . . .	16	"
53. Πατρίς (Hon)	Syros . . .	1	"
54. Πελοπόννησος (Peloponnéz)	Kaláma . . .	7	"
55. Προϊνός Κήρυξ (Reggeli hírnök)	Athén . . .	21 . .	Kereskedelmi és gazdasági
56. Ραδάμανθυς (Rhadamanthus)	Athén . . .	26 . .	Politikai és irodalmi.
57. Ρουμελιώτης (Ruméliai)	Missolongi	1	"
58. Τύπος (Sajtó)	Leukádia	1	"
59. Φάρος Όθρυος (Othrys világító tornya)	Lamia . . .	11	"
60. Φήμη (Hír)	Athén . . .	32 . .	Politikai, irodalmi és kereskedelmi.
61. Φιλόδημος (Község barátja)	Aegium . . .	1 . .	Politikai.
62. Φιλόλαος (Népbarát)	Athén . . .	8 . .	Politikai
63. Φιλόπατρις Έλλην (Honszerető görög)	" . . .	12	"
64. Φοίνιξ (Phoenix)	Patras . . .	9 . .	Politikai, irodalmi és kereskedelmi.
65. Φραγκλίνος (Franklin)	Athén . . .	1 . .	Politikai.
66. Φωνή του Έλληρος (A görög szava)	Zante . . .	2 . .	Politikai és irodalmi.
67. Φωνή του Λαού (Nép szava)	Lamia . . .	5	"
68. Φωνή των Έπαρχιων (Megyék szava)	Tripolis . . .	7	"
69. Φωνή των χωρικών (Parasztok szava)	Korfú . . .	2	"
70. Φως (Világosság)	Athén . . .	7	"
71. Χρηματιστήριο (Tőzsde)	Hermopolis	3 . .	Kereskedelmi.

B.

Folyóiratok.

<i>Neve:</i>	<i>Megjelenési helye:</i>	<i>Érfolyama:</i>	<i>Tartalma:</i>
1. <i>Ἀγανίππη</i> (Aganippe) . . .	Zante . . .	1 . .	Tudományos és irodalmi.
2. <i>Ἄρτεμις</i> (Diana)	Athén . . .	1 . .	Nők lapja.
3. <i>Ἀσκληπίος</i> (Aesculáp) . . .	Athén . . .	11 . .	Orvosi.
4. <i>Ἀστὴρ Ἀνατολῆς</i> (Keletcsilaga)	Athén . . .	9 . .	Családi lapok.
5. <i>Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη</i> (Nemzeti könyvtár)	Athén . . .	2 . .	Tudományos és irodalmi.
6. <i>Ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου</i> (A kereskedelem szabadsága)	Hermopolis	2 . .	Kereskedelmi.
7. <i>Ἐφημερίς Νομικὴ καὶ τῶν Ἀγγελιῶν</i> (Törvénytudományi és hirdetési folyóirat)	Athén . . .	1 . .	Törvénytudományi.
8. <i>Ἐφημερίς τῶν φιλομαθῶν</i> (A tanszeretők folyóirata)	Athén . . .	16 . .	Közzoktatási.
9. <i>Ἐὐαγγελικὸς Κήρυξ</i> (Evangéliomi hirnök)	Athén . . .	10 . .	Egyházi.
10. <i>Ὀνήσανδρος</i> (Onosander) . . .	Athén . . .	3 . .	Hadtudományi.
11. <i>Πανδώρα</i> (Pandóra)	Athén . . .	17 . .	Tudományos és irodalmi.
12. <i>Φιλόστοργος Μήτηρ</i> (A gyöngéden szerető anya)	Athén . . .	5 . .	Nevelészet.
13. <i>Χρυσάλλης</i> (Arany pillangó) . . .	Athén . . .	4 . .	Tudományos és irodalmi.

Összesen tehát 71 hirlap és 13 folyóirat. S mind ezek a szabad Görögországban jelennek meg. Vannak azonban ezeken kívül görög hirlapok és folyóiratok, melyek más országokban jelennek meg, ú. m.:

1) *Ἀμάλθεια* (Amalthea) politikai és irodalmi lap, Smyrnában, 20 év óta.

AMRAU L-KAISZ ÉS TARAFKA KÖLTEMÉNYEIK.

Arabból fordította

JÓNÁS JÁNOS*).

A következő két költemény azon két Muhammed kora előtti, az araboknál nagy becsben álló és minden tekintetben igen érdekes művek közé tartozik, melyek „Moallakah“ név alatt ismeretesek. Ezen első tekintetre sajátos névnek (Moallakah = felakasztottak) vonatkozását megértendők tudnunk kell, miszerint Muhammed előtt az araboknál azon szokás uralkodott, hogy a hírneves költők műveikkel versenytérre léptek, a Mekkába a Kaabahoz zárandokoltak előtt maguknak nagy nevet, családjuknak tiszteletet, törzsüknek hírt s dicsőséget, ősi hagyományaiknak kegyeletet szerzendők. Ezen szokást, mint a mely a művelődés fejlődésére, a nemzetet egybekapcsoló láncz szilárdítására nagy befolyást gyakorolt, feltaláljuk nem csak a görögök olympiai játékaiban, de majdnem minden nép történetében, midőn a nemzeti létének első stadiumát, avagy hőskorát élte. Az ilyen versenyben legjobbnak talált mű, mely a vitézséget legszebben dicsőítette, a középkor lovagjait díszítő, az araboknak még most is fő jellemvonásaikat képező tulajdonokat, minők főleg szerelem, nagyszerű tettek utáni vágy, gyengék megvédése, vendégszeretet, vérbosszú, a legmagasztosabb fénybe állította; mely a nemzet szellemi kincseinek halmozásából az erkölcsi tanok legszebb gyöngyeit füzte előadásának

*) Szilády Áron ak. tag szívességéből és ajánlatára közöljük e fordítást, a mely egy híres irodalmi ténynyel ismertet meg az arabok világából. Közöljük a végett is, hogy buzdítsuk a fiatal tehetséget; úgy is nálunk elismerő buzdításnál alig találhat egyebet az, ki a mindennapi úton kívül is bátorkodik járni.

Szerkesztő.

fonalára: azon mű arany betűkkel selyem szőnyegbe himezve, a Kaaba ajtajára, mint a nemzet legbecsesb javainak archivumába akasztatott fel.

A mi a Moallakah-k szerkezetét illeti, erre nézve nem igen térnek el egymástól. Szerelem, nem az ideális, hanem az érzéki szerelem, és pedig rendszeren annak boldogító és keserű állapota egyformán; saját vagy ősök vitéz tetteinek dicsőítése, lovagias tulajdonok dicsérése, főleg az önzetlen vendégszeretet magasztalása, és bizonyos a Korán elveitől még ment természetes irányu életbölcesség tanai; ezek azon tárgyak, melyek körül mindegyik forog. A költő rendszeren azon kezd, hogy társaival utazva azon helyhez ér, hol nem rég kedvese lakott. A hátramaradt nyomok látása, melyek legcsekélyebbje is oly nagy fontosságot tud tulajdonítani, kesergő panaszokra indítja őt; társainak buzdítására férfiasodik, és bánatát elűzendő, kedvesének keresésére vagy merész tettek elkövetésére indul. Ide fűzi rendszeren kedvesének és — tevéjének vagy lovának leírását, a hol gyakran az utóbbi veszi nagyobb mértékben igénybe ékesszólását és dús képzelő tehetségét, mely az egész érzéki világot, úgy a mint az egy beduin előtt jelenkezik, szelleme körébe vonja, hogy ott jelentőséggel ruházza fel. A többi motívumok különböző rendben következnek egymásután, és a költő egyéni jellemétől függ, hogy melyik legyen nagyobb mértékben megénekelve. Úgy látszik, a Moallakah-k írói vagyis inkább éneklői teljesen kimeríték erejüket a rájuk nézve oly dicsőséges eredményű versenyben, és az egységet — melyet bármely keleti költőnél hasztalan keresnének — nem ismerve, összehordák mind azt, a mi dalra fakaszthatja a heves vérű beduint, csak néha függesztve össze finom szállal a különböző részeket. — A mi a költemények nyelvezetét illeti, bennök azon egyszerű és mégis erőteljes, a későbbi cifra stílistika mesterséges fordulataiban a mily szegény, fogalomszókban ép oly gazdag nyelvet találjuk fel, melynek hasonmására csak a szintén Muhammed kora előtti nagy és kis Hamaza nevű költeménygyűjteményekben akadunk, és mely ma már még az araboknál is magyarázatot igényel, de érdemel is.

Legmelegebb érzelme, legdúsabb képzelő tehetsége és legbensőbb kedélye e költők közt Amrau 'l-Kaisznak van. Három szerelmi viszonyát beszéli el költeményében a nélkül, hogy kimerülne meglepő szép képeinek gazdag tára, a nélkül, hogy elhagyná creje,

midőn mindegyik viszonyát más-más oldalról teszi előttünk érdekessé. Szívének ezen keserűes emlékei annyira elfoglalják, hogy néhány versben sokat zaklatott kedélyét érintve, csak kis helyet tud szorítani egy vadászatának és alkalmilag kedvencz lovának leírására, mit még egy vihar ecsetlése követ, költői tehetségének nem legkevesébbé fényes tanujelo.

Amrau 'l-Kaisz, a Keudan törzsből származott Hodsr fia, szerencsétlen fejedelem volt, mert alattvalói ellene fellázadtak, és ő szomszédainál volt kénytelen menhelyet keresni, a kiktől hidegen fogadtatva, sőt elutasítatva, végre a görög császárhoz menekült, s a Galatia tartományhoz tartozó Ancyra városban telepedett le, a hol nem sokára meg is halt; némelyek szerint egy megmérgezett ruha felöltése vetett volna erőszakos véget sokat zaklatott életének. — Hogy mily nagy tekintélyben állt költeménye az araboknál, arról egy Muharred nevű író tesz tanúságot.

Teljesen ellentéte ennek másik költőnk Tarafa (teljes neve: Amru bnu 'l Abd Tarafa), Mutalammesz, szintén híres költő, nővérenek fia, a ki Amru bnu Hend hirai udvarában élt. Mivel azonban ezen pártfogója s annak udvaronczaival ellen némely költeményeiben a satyra ostorát kíméletlenül forgatta, huszonhat éves korában kivégeztetett.

Amrau 'l-Kaisz bensősége, a tárgyakat melegen felölelő inkább ideális lelkülete helyett, Tarafánál féktelen szenvedélyének vakon hódoló jellemet találunk. Beduin ő egész lényében, a ki nem győzi dicsérni vendégszeretetét, élvezekben gazdag életét és vakmerő bátorságát. A megrovásokat, melyeket féktelen élete vont maga után, különösen unokatestvére, Maleknek szemrehányásait, szájhöz illő dicsekvésekkel ügyekszik elűtni. Költeményének első részében leíró és — untató. Nem mintha meglepő képeket nem tudna teremteni; de több mint harmincz versben tevéjének csaknem minden csontját írván le, bennünk nem gorjesztheti azon érdekelt, melyet Amrau 'l-Kaisz bájos ecsete önkénytelen előidéz.

Amrau 'I-Kaisz költeménye.

1. Merengve kedvesem s lakának emléken
Megálljatok, sírjunk ; ott a homok végén
2. *Dachul, Haumal, Tudzih s Makrat* ¹⁾ közt nyomára
Találhatsz a homokfuvatok daczára.
3. Megállva társaim buzdítva szólának :
„Üdülj és ne engedj szerelmed bújának!“
4. De az én gyógyszerem egyedül könnyözőn —
Mi haszna ? azt is csak tünt nyomra öntözöm !
5. „Hisz ép így könnyezettél, mikoron elhagyád
Maszalban Huvairát s Rababa szomszédját !
6. Körültük a mosusz ²⁾ illata terjedt el,
Mint a mikor Zephyr a szegfűn ellehel.“
7. De bánatos könnyüm patakként folyt alá
Szememből arczomon, majd övem áztatá.
8. Mennyi boldog nap nem fűszerzé életem ?
A Dara-Dsuldsuli-t ³⁾ még sem feledhetem.
9. Tevém a szüzeknek ekkoron levágtam,
Hogy nyergem elvivék, ugyancsak csodáltam.
10. Húsát egész estig vidáman éldelék,
Selyemhez hasonló zsírból is volt elég.
11. Magam hogy Unaiza nyergére ültem fel,
„Jaj néked“ — szóla ő — „így gyalogolnom kell!“

¹⁾ Városok vagy falvak Jemama tartományban, pusztá Arabiában.

²⁾ Keleten szagos olajok és szerek használata nagy mértékben van elterjedve, mely szokást főleg a nők túlságos fényűzésig viszik. Csaknem minden keleti költőnél gyakran történik erre vonatkozás.

³⁾ Az esemény, melyre itt a költő czéloz, a következő : Amrau 'I-Kaisz szeretőjét, Unaizát egyszer meglepte, midőn az társnőivel a Dara Dsuldsuli tóban fürdött. Tevéjéről legrani és a fürdő lányok ruháját összeszedni Amrau 'I-Kaisznak egy pillanat műve volt, a ki is megesküdött, hogy az öltöndarabokat addig ki nem adja, míg a leányok azokért meztelen ki nem jönnek a tóból. Midőn minden töprengés hasztalan volt, a lányok engedtek. Legtovább vonakodott maga Unaiza. Az elfázott és kiéhezott szüzek panaszára Amrau 'I-Kaisz tevéjét levágta, melynek húsát vígan költötték el. Dúsan kárpótolta Amrau 'I-Kaisz vesztességét azon körülmény, hogy teve nélkül maradván, Unaizájával egy nyeregben ülhetett.

12. Alattunk a nyereg csakugyan görnyede:
„Szállj le, ó Amra 'l-kaisz, hisz kidől a teve!“
13. Csak nógasd — mondám én — s ereszszed meg fékét,
Ne tiltsd meg szerelmed mézédos gyümölcsét!
14. Sok hozzád illő hölgy nekem már engede
S talizmánra *) bízva hevert csak gyermeke;
15. Ha sirt is, anyja csak félig fordult felé,
Míg másik féltetét a karom ölelé.
16. Egykor ama halmon hidegen fogadott,
S oldhatlan esküvel végzé a kemény szót.
17. Ó Fatima! miért e fájó hidegség?
Elhagyni engemet — csak most ne, ó ne még!
18. Vagy talán epezítő szerelmem bánthatna?
S ez mindent áldozó hű szívem jutalma?
19. Tán természetem az, mely tőled eltaszit?
Szakítsd hát el végkép szerelmem lánczait!
20. Te könnyezel? tán hogy szemeidnek nyila
Haldokló keblemet még inkább szakgassa?
21. Jóhírű lánynyal is, kinek sátrát még nem
Látogatá férfi, szabad volt enyelgnem.
22. Mit nékem örök és halálos ellenség?
Ő hozzá vitt útam és én nem rettegek.
23. Mikor a fiastyúk az égen csillámlott,
Miként selyemövön a drágakő, legott
24. Sátrában termettem; leöltvén már mezét
Egy köntös fedte csak irigyen termetét.
25. „Istenre mondom — szólt — ellened nincs segély!
Látom már vakká tett téged a szenvedély.“
26. Hozzám símulva ő velem kilépdele,
Besepre nyomunkat köntöse szegélye.
27. Családjá sátrain túlértem már vele,
Űrébe fogadott egy halmos völgy öle.
28. Magamhoz vontam s ő gyengéden rám hajolt;
Dereka mily karcsu, lába mily vékony volt.
29. Sugár a termete — boldog, ki öleli! —
Keble síma tükrét a hó is irigyli.

*) Az arabok, mint minden keleti nép, babonásak, és a gyermekeket amuletek által hiszik rossz szellemek és betegségek ellen megóvhatni.

30. Vegyülve színezé halmait rózsa s tej,
Azt vélnéd strucztojás, nevelte a csermely.
31. Hát még ha arcját is lefátyolzá! szeme....
Így néz a félénk öz kicsinyét keresve.
32. Nyakához a zerge nyaka csak gyenge kép,
Nem csak az ékszer az, melytől oly bájló szép.
33. Éjféketén omlott hajzata vállára,
Dúsan mint sokágu pálmának lombsátra.
34. Díszesen hátrafont fürtökben hullt alá,
Szalagját a szellő susogva ingatá.
35. Sinórral versenyzett hajlékony termete,
Lába a pálmának miben sem engede.
36. Álmaid mosusztól szagos ágyon szövé,
Bájait irigyen csak pongyola fedé.
37. Ha gyengéd ujjával összefogta mezét
Eselfán a bíbor féreg ily ellentét ¹⁾).
38. Az éj árnyát tovaüzé ragyogása
Miként a szerzetes éjjeli lámpása.
39. A legszemérmesb is szerelmre gyuladna,
Ha ily tökéletes teremtést láthatna.
40. A szenvedély vakká férfit már nem tehet,
Mégis elbűvölted örökre szívemet.
41. Hányszor nem intettek miattad őszintén!
Dorgálva feleltem, feddést nem tűrök én.

* * *

42. Palástját rám az éj hullámként teríté
S a soknemű aggály lelkem kimeríté.
43. Hidegen karolt át sötét komor teste,
Keblemre hajolván sohajim megleste.
44. Ó hosszú éj, — mondám — bár mindig tartanál!
Hisz megnyugvást keblem hajnalban sem talál!
45. Maradj, éj! késsenek csillagid miként ha
Kötéllal sziklához volnának csatolva.
46. Türelmes tevéként hányszor nem hordoztam

¹⁾ Az arab nők körmeiket vérvörösre szokták festeni, azért mondja költőnk, hogy kedvese ujjai a fehér leplen olyanok mint a Jaszrúna nevű bíbor színű féreg az Esel nevű fán, melylyel a nők fogaikat szokták fehéríteni.

Családom tömlőit hátamra csatoltan ?

47. Sivar, zordon völgyön hányszor vitt útam el!
Vonított a farkas, mint az kit gond terhel.
48. Bizony — mondám hozzá — szegények vagyunk mi,
Nem gazdag az, a ki éltét így tengeti.
49. Mi kettőnk élelmét csak a zsákmány teszi,
Ki utánuk fárad nem nagy hasznát veszi.

* ~ *
* *

50. Alszik még fészken a madár, midőn korán
Felkapok nyilsebes lovamra szaporán.
51. Támad, kanyarodik, most fordúl, majd rohan,
Miként a szikla ha lesepri vízroham.
52. Lehúll a takaró síma pej hátáról,
Miként a víz lefoly a kopasz szikláról.
53. Karcu, toporzékló lovamra felkapok,
Ha prüszköl azt vélnéd forró katlan buzog.
54. Ha más leget-szelő lovak kifáradtan
A port verik fel csak, léptén a kő pattan.
55. A könnyü ifjoncz nem maradhat meg rajta,
A nehéz lovasnak ruháját szakgatja.
56. Látnád midőn forog — gyorsabban aligha
Perdül szépen fonott ostorról a csiga.
57. Csipőinek párját nincs a ki ismeri,
Szépen nőtt farkával majd a földet sepri.
58. Ha otthon áll, háta mint a kő oly síma,
Melyen mosuszt törnek az ara számára.
59. Serényén piroslik még a vadak vére,
Miként ha Hennát ¹⁾ öntsz ősz ember fejére.
60. Vad tehén csordára akadtam útamon,
Miként ha Devaar ²⁾ szüzei lettek von',
61. Ugráltak valamint ékszer közt a csiga
Nyakán a sok ősi ifjúnak forogva.
62. Elérte csakhamar lovam a csapatot,
Keresni menhelyet csak egy sem futhatott.

¹⁾ Henna egy növény, melynek kisajtolt nedve vörös festéket szolgáltat.

²⁾ Devaar, az araboknak egy bálványa Muhammed kora előtt, melynek tiszteletére a szüzek phantasticus tánczokat rendeztek.

63. Fut üldve a bikák s tehének csapata,
Eléri jó lovam s csak meg sem izzada.
64. Szakácsok a sok húst sietve megfőzék,
Van dolga a nyársnak, sustorog a fazék.
65. Ha estve visszatér, elbámúl minden szem,
Lovamhoz foghatót nem lelni festve sem.
66. Készen áll mindig a nyereg és fék rajta,
El nem bocsátanám szemem elől soha.

* * *

67. Nézd ott a felleg közt czikázó villámot!
Azt vélnéd két lángkéz csapásait látod.
68. Sugára fényt lövel mint dervis lámpája,
Ha szépen font belét olajjal itatja.
69. Társim elszélednek Dzarids s Udzaib közé,
Mig bámuló szemem a villám leszegzé.
70. Úgy látszik Kataura nehezül jobb fele,
Mig a bal elvonul Szitár s Jadzbul fele ¹⁾.
71. Vízárját Kutaifa ²⁾ fölé kiüríti,
A sudaras fákat mind földre teríti.
72. Hömpölygve vonszolja Kánán fölött farkát,
Riadva hagyják el a zergék a sziklát.
73. Taimában ³⁾ a pálmák törzsöke még hagyján,
Csak sziklán épült ház marad meg alapján.
74. Miként ősz férfiü köpenybe burkolva
Úgy áll elárasztva Tebir ⁴⁾ vénhedt csúcsa.
75. Reggelre Mudsaimir beseprett tetejét
Körülfont gigasi orsónak nézhetnéd.
76. A gábiti pusztán hullik le a tereh,
Miként ha málháit ledobja a teve.
77. A regg hüs lehetőől miként a bort ivók
Ittasan röpködnek a szárnyas völgyalakók.
78. A hullámokba fúlt vadak fennúszkálnak
Miként ha kitépett gyökerek volnának.

¹⁾ Városok Al Hedsasz tartományban, sziklás Arábiában.

²⁾ Falu Damask tartományban.

³⁾ Megerősített vár Nedsid nevű tartományban, pusztá Arábiában.

⁴⁾ Magas hegy Hedsaszban.

Tarafa költeménye.

1. Úgy látszik Chaulának nyoma Tszahmed fölött
Mint kézen a festék ha már eltörlődött ¹⁾).
2. Megállva társaim buzdítva szólának:
„Üdülj és ne engedj szerelmed bújának!“
3. A maleki gyaloghíntók ama reggel
Dad kanyarultain hajókként tűntek fel.
4. Melyekkel a hajós, ha Adauból ²⁾ evez,
Majd egyenesen hajt, majd görbe irányt vesz.
5. A hullámok keblét széthasgatja velek
Miként homokhalmot a játszi gyermekek.
6. Egy zergét ismertem, bíbor volt ajaka,
Szemében éj lakott, gyöngysoros volt nyaka.
7. Bár gyengéd, a bokrok között, külön legel,
Az Arak ³⁾ lombjait köpenyként ölti fel.
8. Ha bíbor ajkait mosolyra nyitja fel,
Azt vélnéd harmatos halmon bimbó fesel.
9. A nap sugára rá felyülről fényt terjeszt,
Azonban az alap sötéte mit sem vesz.
10. Redőtlen és fehér elbájló arczára,
Mintegy fátyolt borít a napnak fényárja.
11. Ha szívem ilyenmü aggályoktól sebes,
Tevémre felkapok; futása nyílsebes.
12. Oly bizton ülök rajt miként gyaloghíntón.
A sávolt öltönyhöz hasonló járt úton.
13. Nőstény bár — mint himé erősek izmai,
Fut mint a strucz, szürkék gyér szőre szálai.
14. A leggyorsabb tevét elhagyja serényen,
Egymásután rakja lábát az ösvényen.
15. Tavaszkor esőtől dúsan beöntözött

¹⁾ Az arab nők hegyes tűvel csillagokat, rózsákat s több efléket szoktak kezeikbe szurkálni és azon helyeket különböző színű porokkal hintik be, mit, ha az első behintés kihűllik, ismételni kell.

²⁾ Helység a vörös tenger jobb oldalánál.

³⁾ Arak néven egy, Arábia hegyes tájain gyakori terobélyes bokrot neveznek, melynek bogyci, ha megérnek, a cseresznyéhez hasonlók.

- Réten legel aszott tölgýü tevék között.
16. Hogy visszatérjen, a hajtónak csak szó kell,
A barna mént boglyas farkával üzi el.
17. Miként a sas szárnya lecsúng az oldalán
Ha árral átszúrják, úgy lóg le az farán.
18. Vele a lovagnak czombjait legyinti,
Majd ránczos tömlöként aszott tölgýét üti.
19. Kitünő tevémnek húsos két czombja van,
Erősek mint kapuk a magas várakban.
20. Szilárd a gerinceze, íjj a két tompora,
Erősen nyugszik a csigolyákban nyaka.
21. Barlanghoz hasonló két vállának gödre,
Egy-egy kifeszített íjj czombjának ere.
22. Ha megy, lapoczkái egymástól szétállók,
Erős kezekben két vederhez hasonlók.
23. Erősek valamint görög vízvezeték,
Ha azt a mesterek remekül építék.
24. Veres a szakála, sok izom van hátán,
Sietve rakgatja lábát egymásután.
25. Mentében kötélként csavarja azokat,
Görbednek mint oszlop a boltozat alatt.
26. Siet, elhajlanak erős fejcsontjai,
Magasan s szilárdan foglalvák czombjai.
27. A gyepő nyomától olyan hátán a púp
Mint vízmosásoktól barázdált sziklakúp.
28. Némelykor egyenlők, különbözök néha,
Mint színesen sávolt, szépen szabott ruha.
29. Ha könnyedén mozgó nyakát felemeli,
Az ember nagy hajó árboczának véli.
30. Üllőhöz hasonlók agyának csontjai,
Ráspolyként élesek azoknak ágai.
31. Pofája ép olyan mint a syr papiros,
Jemeni szíj ajka, fekete, nem ránczos
32. Szemének két tükre csontbarlangba merül,
Miként ha tiszta víz a sziklaürbe gyül.
33. Tiszták, hibátlanok, csillognak mint ádáz
Vad tehén szemei, ha üzi a vadász,
34. Kitünő fülei a csendes éjen át

- Hallják a nagy zsvajt s a halk moraj zaját.
35. Mint füle Haumalban kóborló bikának
Élesek és nemes származást mutatnak.
36. Keblében remegve gyorsan dobog szíve,
De erős mint a kő szilárdan eresztve.
37. Lágý orra átfúrott, hasított ajaka,
Kettőzi lépteit, ha lehajlik nyaka.
38. Ha akarom gyorsabb vagy lassabb léptében,
A szíjból jól fonott ostortól féltében.
39. Ha akarom fejét nyergemre emeli,
A leget nyargához hasonló szeldeli.
40. Ilyen tevén megyek, ha társam jajgat is :
„Bár megmenthetnélek téged s magamat is !“
41. Remegő félénk szív, mindenhol csak vést lát,
Ha bejárom vele a puszták vadonát.
42. „Ki az a vakmerő ?“ kérdik az emberek,
Magamra értem és annál többet merek.
43. Tevémet nógatva csak egyet suhintok,
Gördülnek léptein a forró kavicsok.
44. A földön vonszolja farkát maga után,
Miként uszályát a rabnó a lakomán.
- * * *
45. Nem félelem miatt lakom a sziklavár,
A ki segélyre hí nem hasztalanba' jár.
46. Megtalálsz ha a népgyülésben keressz fel,
De fáradságod a csapszékben sem vész el.
47. Ha reggel látogatsz, gyöngyellő pohárral
Kínállak s ismételd ha ízlik az ital.
48. Ha a törzsek nemes ősökkel pompáznak,
Én is fia vagyok egy kitünő háznak.
49. Csillagként szép ifjak lakomám részesi,
A szem a hölgyeket örömmel keresi.
50. Kivágott, sáfránszín ruha fedi őket,
Gyönyör érinteni meztelen keblöket.
51. Ha kérjük : Hallassad bájos szép hangodat!
Közébe lép s ajkáról andalgó dal fakad.
52. Ha egy kissé fölebb emeli a hangot,

- Vélnéd a fiókját hívó anyát hallod.
53. Így foly le habzó bor s gyönyör közt életem,
Örököm s birtokom már mind elköltöttem.
54. Családom most kerül és én kizáratom
Miként a szurokkal bekent utált barom.
55. Ismernek a földhöz ragadt inségesek,
A gazdag emberek közmondása leszek.
56. Ó te, ki harc s élv közt osztott éltem feded,
Adhatsz-e te nekem örökös életet?
57. Nem tarthatod te fel az öldöklő kezét,
Hadd élvezzek tehát sietve mig lehet.
58. Ne volna, hogy a lét három gyönyört kínál,
Jöhetne bármikor miattam a halál.
59. Ilyen, ha gyöngyöző veres bor mossa le
Az undort, melylyel a dorgálás tölt tele.
60. Vagy ha segélyre hí, kit üldnek fegyverek,
Rohanni mint mikor bős farkast felverek.
61. Vagy végre a borús napon sátram alatt
Szép lánynyal enyelgve üzni az unalmat.
62. Bájait gyűrű és karperecz emeli,
Sugár szép termetét a pálma irigylí.
63. A bölcs az élvkehelyt éltében üríti,
Ki szomjas? a halál holnap felderíti.
64. A végzet, úgy látom, fukarnak sem kínál
Különbet kéjvadász, pazarló sírjánál.
65. Egyenlő porhalom mindkettőnek laka,
Fölé a kegyelet köemléket raka.
66. A legderekabbb is a halál zsákmánya,
A fukar legbecsesb kincseit kívánja.
67. Látom, hogy életünk mulandó kincshalmaz,
Mit minden nap apaszt, mily gyorsan elfogy az.
68. Csak pányva, hidd nekem, miből ez élet áll,
Hosszú lehet ugyan, de fogja a halál.
- * * *
69. De honnan hogy Malek úgy elidegenült?
Mikor közeledtem ő mindig elkerült.
70. Bár nem tudom vétkem, ő mindig csak lehord,

- Miként a napokban Abednek fia, Kord.
71. Kérek tőle mi jót — tagadólag felel,
Miként ha azt mélyen temettük volna el.
72. Ha szoltam volna még, s ezt vette vón' zokon —
De nem, csak mert Mabed tevéit nem hagyom.
73. Verem ne volna csak! — hevem e szón kihül —
De így is ott leszek, ha végire kerül.
74. Ha ellenség közelg s segélyre hívatom,
A veszélyben levőt soká nem váratom.
75. Halállal itatom — üres szónak ne vedd —
Ki rút rágalommal moeskolja jó neved.
76. Nem fogy a rágalom, a panasz ellenem,
Bár hibám felhozni mindenki képtelen.
77. Bezeg ha más volna unokatestvérem,
Elüzne bánatom, biztatna ha kérem.
78. Ámde ő fojtogat, könyörgés és hála,
Esdeklés éltemért mit sem tesz ő nála.
79. Pedig hát jobban fáj a rokon bántása
Mint az ind éles kard legmélyebb csapása
80. Hálás hogy legyek, már természet ösztönöz,
Feküdnék bár köztünk ezer mérföldnyi köz.
81. Akarta vón' az ég, Tszahmednek Amruja,
Chaled fia Kaisz lesz éltem mintája, —
82. Gazdája lettem vón' roppant nagy kincseknek,
Uralni kit nagyok fiai sietnek.
83. Ama könnyü testü férfiú vagyok én,
Láthatsz mint kígyóföt csapatok elején.
84. Ne hagyja oldalam — ezt szentül esküvém —
Kételü jó kardom; — Indiából vevém. —
85. Ha bosszúra kelek, csapási nem késnek,
Bár csak egy is elég; ne nézd konyhakésnek.
86. Bizalom testvére, mitől sem rettegő,
Csak lassan, mondom én — „elég már“ — mondja ő.
87. Ha fegyvert fog a nép, magam is ott vagyok,
Kardommal kezemben győzetlent nem hagyok.
88. Sok tevecsapatot riasztottam már fel
Közelve hozzájuk kihúzott fegyverrel.
89. Egy erős, nagy tölgyü még is csak elfuta.

Kiaszott, perelő zsugori birtoka.

10. Midőn már levágtam czombját és lábszárát,
„Nem látod“ — mondá az — „a szegény nagy kárát?“
91. „Nézzétek — ily szóval társaihoz fordúl —
„Mint tör ez iszákos ránk igaztalanúl!
92. De hagyjátok neki, legyen az zsákmánya!
A többivel félre! nehogy megkivánja.“
93. Leányok a borját sietve megfőzék,
Kövér és izletes púpját élénk tevék.
- * * *
94. Sirass meg miként azt érdemem kívánja,
Ha meghalok egykor, ó Mabel szép lánya!
95. Csak egy sorba engem olyannal ne tennél,
Ki zsákmányt nem szeret, ki dicstelenül él!
96. Ki lassan megy nemes, gyorsan aljas tette,
A férfigyülésből ki vagon rekesztve.
97. Ha az alávaló név reám illenék,
Egyaránt gyűlölné barát és ellenség.
98. De kit nem némit el ily hősi lelkelet?
Egyenesszívűség s oly nemes eredet?
99. Ily élet engemet nem búsít, elhihedd,
Nem nyújtja hosszúra napom és éjemet.
100. Hányszor nem fékezém öldöklő hevemem,
Midőn minden csapás félelmet terjesztett.
101. Ott a hol megrendül a ló a hős alatt;
Hol a derék remeg, megálltam a sarat.
102. Barnított nyilvesszőt¹⁾ tettem én eleget
Zsugori játékos kezébe tűz mellett.
103. Arról a mit nem tudsz, majd felvilágosít
Az idő, s kit nem vársz, oszlatja kételyid.
104. Olyan hoz hírt a kit nem biztál meg vele,
Ki nálad e végre napot nem rendele.

¹⁾ Az arabok barnított és tiszta nyilvesszőket egy sorsolásszerű játékoszoktak használni.

EUROPAEUS A FINN-MAGYAR HELYNEVEKRŐL.

Petermann A. Gothában 1867-ben Európának térképét adta ki ¹⁾, a mely egyik mellék-képen Európának népességét a nemzetiségek szerint osztályozza és számlálja elő. Az európai népesség tehát állana ind-európaiakból, finn-uraliakból, turkokból, sémickből, vaszkokból stb. Helytelenebb elnevezés alig lehet az *ind-európai*-nál. Mert a nevezet első része, az *ind*, egyikre sem illik azon nemzetek közül, a melyeket ind-európaiaknak neveznek; mert ha mindegyiket Ázsiából lehet is, de Keletindiából csakugyan egyiket sem lehet származtatni, kivéve talán a cigányokat ²⁾; a nevezet másik része, az *európai*, pedig mindegyiket megilleti, a mely Európában lakik, a zsidókat szintűgy mint a vaszkokat. Azért az ind-európai helyett az *árja* nevet alkalmazván, s némileg a földrajzi helyzetet is követvén, az európai lakosságot imígy sorozzuk fel:

I. Vaszkok	410,000 lélek
II. <i>Árják</i> , még pedig:	
1) Kelték (<i>erszák</i> Írországban, <i>galok</i> Skóciában, <i>valok</i> Angliában, Wales és Cornwallisban, <i>breyzadok</i> Bretagneban, öszszesen)	8.420,000 „

¹⁾ Karte von Europa u. dem Mittelländischen Meere, entworfen u. gez. von F. v. Stülpnagel und g. C. Bär. Fünfte verbesserte u. vermehrte Auflage durch Dr. A. Petermann. 1867. Gotha, bei Justus Perthes.

²⁾ Tudva van, hogy közönségesen a Kr. u. XIV. századba teszik a cigányok feltűnését Európában. Schaffarik azonban megemlíti, hogy „die Zigeuner nach der Meinung Einigen sind Nachkommen der alten indischen (nach Herodot medischen *Sigyinner*, deren älteste europäische Colonie am adriatischen Meere in der Nachbarschaft der Weneter bereits Herodot erwähnt.“ Slawische Alterthümer, deutsch von Mosig v. Aehrenfeld. I. B. 28. S. (Leipzig, 1843.)

2) Románok, (francia, spanyol, portugál, román, olasz)	89.733,000	lélek
görög Európában	1.787,000	"
oláh vagy rumun	7.500,000	"
3) Germánok (német)	50.274,000	"
(dán, norvég, svéd, angol)	31.783,000	"
4) Szlávok, még pedig orosz	49.862,000	"
cseh, szlovák stb.	5.899,000	"
polák (lengyel)	12.688,000	"
illir, szerb, bolgár	10.677,000	"
5) Lettek, litvaiak	1.750,000	"
6) Albanok	1.564,000	"
7) Oszetek, ironok, alanok	60,000	"
8) Örmények Európában	53,000	"

III. *Altajiak:*

1) Finn-ugorok, úgymint:		
a) Lapp, finn, eszt	2.411,000	"
b) Zürjän, permi, vogul stb.	1.290,000	"
c) Magyar	4.867,000	"
2) Törökök, úgymint:		
európai Törökországban	2.100,000	"
európai Oroszországban	1.864,000	"
Ázsiában	8.500,000	"
3) Szamojedek	4,500	"
4) Mongolok	120,000	"

IV. *Sémiek:*

arami, arab, zsidó	3.093,000	"
------------------------------	-----------	---

V. <i>Georgiaiak</i>	50,000	"
--------------------------------	--------	---

A számok, azt jegyzi meg maga a kiadó, többnyire csak föltevéseken alapúlnak, mit abból is észrevehetünk, hogy a magyarok számát még teljes öt millióra sem teszi: mind a mellett, a nemzetiségek számarányának kifejezésére bátran elfogadhatjuk azokat.

E szerint Európában legszámosabbak a románok, germánok és szlávok, az elsők együtt 99 milliót, a germánok együtt 82-t, a szlávok 79-et, a lettek és litvaiak számával együtt majdnem 81 milliót tevének ki. A nagy nemzetek után következnek Európában

(a $8\frac{1}{2}$ millió ázsiai török nem tartozván ide) a finn-ugorok, kik együtt 8.568,000 számlálnak, s a keltek, kik 8.420-000-re mennek.

Európa legrégebb lakosainak maradványai a 410,000-nyi vaszkok, és az albanok, a kik 1,564,000-en vannak. Amazok a régi iberek, ezek az úgynevezett thrákok maradványai. (Az örmények újabb időben, a XVII. század utolsó negyedében, költözének be Európába). Az iberek és thrákok közt a keltek terjeszkedtek vala, míg a rómaiak és germánok el nem nyomták. A keltek maradványait Írországban (hol az 1861-ki népszámlálás csak 1.100,000-et találta, a kik még írnyelven beszélnek; a többi már elángolosodott), Skót, angol és Franciaországban találjuk, mindenütt oszló és olvadó féiben.

A románok *nyugatiak* (portugalok, spanyolok, francziák, olaszok, románok az Alpokon) és *keletiek* (oláhok vagy rumunok, a Balkáni félszigeten, Bolgár, Szerb, Oláh, Moldova, Erdély, Magyar országokban és Bukovinában. A nyugatiak ott keletkeztek, a hol ma is találjuk, az eredeti lakosságból, római gyarmatokból, és elrómaisodott germánokból. A keleti románok, vagy rumunok a Dunán túli részeken és a Balkáni félszigeten keletkeztek, az V. és VI. században, mint Schaffarik is mondja, hasonlóképen az eredeti (thrák) lakosságból, római gyarmatokból és elrómaisodott szlávokból. A római elem mind ezeknél, mind azoknál szabályozó, döntő, ennél fogva rokonítója is a két félnek; a mi különbség van a két fél közt, az az eredeti lakosság különbségéből, s a nyugati félnél a germán, a keletinél meg a szláv hatásból fejthető meg. A keleti római gyarmatok csak a Balkáni félszigeten jutottak a szláv hatás alá; a régi Dáciában soha sem laktak húzamosabb ideig szlávok. A mióta a Dunán inneni tartományokból, a római gyarmatok a Dunán túli részekbe vitettek, azóta Dáciában egymásután a gótok, hunok, gepidák, avarok, bessenyők, kunok uralkodának a mongolok bérohanásáig. Ha tehát ott képződött volna a rumun nép, mai nyelve magán nem szláv hatást, hanem más nyelvelit mutatna, s a nép nem is nevezné magát *rumun*-nak, azaz rómainak, mert ezt a nevet is a byzantinus tartományból hozta magával, a mely a törökök alatt is *rum-ibi*-nek (rum tartománynak) nevét viseli, a melyből való a *rumelia* nevezet *). Se Havaselföldet

*) Az alább idézett „de facto Magnae Ungariae“ tudósításban a II. András vége felé a pogány magyarok felkeresésére indúlt négy szerzetes „per Bulgariam

se Erdélyt soha senki nem nevezte *rum*, *római* országnak. A rumun nép Bolgárországból és a Balkáni félszigetből költözött éjszakra Kúnországba (a mai Havaselföldre és Moldovába), s onnan Erdélybe, Bukovinába és Magyarországra.

A nyugati románok Európának déli és dél-nyugati részeit bírják, a germánok meg Európának közepét és éjszak-nyugati részeit (Skandináviát, a brit szigeteket) tartják. A germánoktól keletre a szlávok ülnek; a szlávoktól keletre és éjszakra a finn-ugorokat találjuk, kik közül a magyarok a közép Duna mellékeire jutottak, a melyeket a Kárpátok választanak el a határos tartományoktól.

Ha azt kérdezzük: mely tájakon laktak hajdan és laknak most a finn-ugor népek? azt felelhetjük bizvást: a melyekre a skandináv germánok és a szlávok nem terjeszkednek vala ki, és a melyekről máig nem szorították le azokat. Világos ez Skandináviára nézve, melynek határai nem változhatók, s a melyben délfelől terjeszkedtek a germánok; nem oly világosak a mai Oroszországban a finn-ugorok régi tájai, mert ott a természet a Kárpátoktól kezdve az Uralig határokat nem rakott sehoh. De világosabbak lesznek a mai Oroszországban is a finn-ugor népek régi tájai, ha visszapillantunk Kr. u. az V. századba, s nézzük az akkori néprajzi viszonyokat.

Mint Schaffarik megmutatta, a szlávokat az idegen népek a legregibb időkben *vend*, *vind*, magok magokat *szerb*, névvel nevezik vala. Ezen vendek, vindék vagy szerbek lakhelyei, Schaffarik szerint, Herodotos idejétől fogva Jordanes és Procopius idejéig, a Kárpátok megetti országok a Balttengerig, továbbá a Viadra és Viszla köztől a Donig. De már Krisztus előtt a skandináv germán népek, jelesen a gótok foglalják el a Balttenger dél-keleti partvidékeit, s Kr. u. a II. századtól fogva nagy mozgalom keletkezik a Kárpátok megetti országokban, melynek egyik fő oka bizonyosan az a nyomás, melyet az urali népek (a későbbi hunok, bolgárok, avarok, kazarok) gyakorlának az ottani népekre. A német népek, a gótok, gepidák, burgundok, vandalok, elhagyják a Balttenger mellékeit, s a Bug, Neszter, Deneper folyók mentében a Fekete tengerig és a Dunáig, sőt nyugatiabbra a mai Erdély- és Magyarországra vonódnak, míg eminnen

Assani et per Romaniam cum ducatu et expensis Domini Belae, nunc Regis Ungariae, usque Constantinopolim pervenerunt. — Tehát nálunk is Romániának neveztek azt a tartományt.

is a hunok kizavarják. A nép-hullámok a Dunántúli részekre is átsapnak, jelesen a gótok egy része; ezen hullámokkal pedig szlávok is jutnak a Dunántúli részekre, a hová később, kivált Justinianus idejében, mind sűrűbben tódúlnak új szláv csapatok, melyek Moesiát, Thraciát és Illyricumot megtöltik.

S folyvást tart a mozgalom a Kárpátok mögötti tartományokban. Az V. század végével a szlávok Cseh- és Morvaországban meg a nyugati Kárpátok inneni részein terjeszkednek; 600 körül Felső Ausztriában, Stájer, Karantan és Krajna tartományaiban szaporodnak; 634—638 a hrovátok vagy horvátok, és szerbek, hasonlóképen a Kárpátok megetti országból, a mai Dalmát, Horvát, Bosnyák és Szerb tartományokba telepednek. De azon időben a szlávok éjszak felé is nyúlnak, a hol a finn népekre találunk.

Lassankint államok is emelkednek ki a szlávok közt; a csehknél már 695 tájban, melytől fogva 1306-ig a Przemiszl-ek uralkodnak; Szvatopluk 870—894 nagy hatalomra teszen szert, Nagy Morvaországban, melyet 907-ben a magyarok megszüntetnek. A lengyelek a Piastok alatt jutnak állami létre 860-ban. Az orosz birodalom is 862-ben kezdődik.

A mit ma Európában Orosz birodalomnak nevezünk, melyet a panszláv eszme védőjének tudunk, sőt alkalmilag valósítójának is képzelünk, az még a IX. század másik felében is szláv nem vala. Mi volt hát akkor, s mi az előbbi századokban? Nyugat-éjszaton a finn népek, kelet-éjszaton az ugor népek ülnek vala, dél-kelet felől török népek nyúlnak befelé; csak délnyugatról terjeszkedik a szlávság. Ennek leghatalmasabb ellenei valának a skandináv varégek, kiket a finnek *ruots-oknak* neveznek (ebből lett a byzantinus íróknál a *ρωσ* a latin íróknál a *russus*, *ruthenus*, nálunk a *rusznyák* és *orosz* szók) s a dél-kelet felől hatalmaskodó kazarok. Se a finnek, se a szlávok állami létre nem vergődhetvén, a kölcsönös pusztításokat azonban megunván, abban egyesülnek egymással, hogy a varégek közül hijjanak uralkodókat, kik törvényt szabjanak és rendet tartsanak közöttök, s így történék, hogy 862-ben *Rurik* Novgorodban, mely város akkor nyere ezt a nevet, egyik atyjafija *Szineusz* Valgedjävben (Bjelo-Osero = Fejér-tó), másik atyjafija *Truvor* pedig Iszborszokban telepedtek le. Szlávok csak Novgorodban valának, a többi helyeken finn népségek laktak vala. Ugyanazon időben két más varég hős, *Aszkold* és *Dir*, Kievben

kezde uralkodni, mely a kazarak adózója vala. De Kievet már Rurik első utódja *Oleg* (879—912) foglalá el, s ezentúl a Rurik nemzetség uralkodik egyedül. — A rósok (955, 988-ban) keresztyénekké lesznek, s hamar elszlávosodnak. I. *Volodimir* (980—1015), Szent Istvánunk kortársa, nagyon kiterjeszté uralkodását, de felosztván azt tizenkét fija között, véghetetlen zavart okozta.

Az orosz hatalom ellenségei valának nyugatról a svédek és litvaiak, délkeletről előbb a kazarak és bessenyők, azután 1058 — 1240-ig a polovczok vagy kúnok, kik a bessenyők után a mai Moldvában és Havaselföldön is uralkodának, melyek akkori neve Kúnország (Cumania) vala.

De a sokféle oszlott oroszok mégis kijebb-kijebb terjedének. Moszkvát 1147-ben említik először, melynek vidéke előbb Szmolenszkhoz, utóbb Szuszdalhoz tartozék. Szuszdal maga előbb Rosztov alá tartozott volt, de 1149-ben függetlenné lön; 1155-ben Rosztov, Szuszdal és Vladimir egy fejedelemséget tesznek, s azután együttesen a moszkvai fejedelem alá kerülnek, ki azontúl mind hatalmasabbá lön.

A mongolok 1224 ólta nyomják a kúnokat, a kiket a Kalkai ütközetben legyőznek; 1240-ben Batü khán az orosz fejedelmeket is megalázza. De a mongolok miatt az ugor népekben is nagy változás történék.

A XIII. század feléig tehát a mai Oroszország éjszaki és keleti téerein nem szlávok uralkodának, jóllehet a novgorodiak, a kereskedés miatt, már előbb is hódításokat tőnek a keleti éjszakra, egész az Ural hegységig. Miféle nép vagy népek mozogtak hát azokon a téereken? Közös névvel finn-nek nevezik mind azokat, melyek éjszaki Skandináviától fogva az Uralig terjeszkednek. De már a régiek is különbséget találának a skandináviai finnek vagy lappok, a finn öböl és a Ladoga környékein, meg a Dvina mellékein lakók között, kiket biarmiaknak neveznek vala. A Kr. u. 550 körül írt Jordanes Scythia belsejében, azaz a mai Oroszországban, az *Eszteket* tudja, „pacatum hominum genus omnino“, s így folytatja: „quibus in Austro assedit gens *Acatzirorum* fortissima. Ultra quos distenduntur supra mare Ponticum *Bulgarorum* sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecere. Hinc jam *Hunni* quasi fortissimarum gentium foecundissimus cespes in bifariam populorum rabiem pullularunt. Nam alii *Ultziagiri*, alii

Saviri nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas stb. Hunuguri autem hinc sunt noti, quod ab ipsis pellium murinarum venit commercium, quos tantorum virorum formidavit audacia. — Procopius, Jordanis és Justinianus császár (527—567) kortársa, a kunok közt *szavir kunokat*, (οἰνοὶ δὲ, οἱ καὶ Σάβειροι καλούμενοι), *uturgur* és *kuturgur* hunokat különböztet meg (de bello gothico IV. 3, 4, 5.). Theophylactus Simocatta, Heraclius (612—640) kortársa, a Justinianus idejében ide tódúlt avarok eredetét leírván, azokat *ogor*-oknak nevezi, kik a Tis mellékein laknak, mely folyót a turkok feketének neveznek. Az ogorok legrégebb fejedelmei *Uar* és *Cheuni* valának, azért némely ogorokat *uar*-nak, másokat *chunn*-nak neveznek.

A Jordanis *ultziagir*, *hunugur*-jai, a Procopius *uturgur*, *kuturgur*-jai, azután a másutt említett *szaragurok* stb. úgy látszik mind az *ogor*, *ugur* nevet viselik magokon, mely előttünk azért is nevezetes, mert a magyarok *ugor*, *unger*, *ungar* neve is, mely a legrégebb latin íróknál előfordúl, s mely a szláv népeknél is a magyarok neve, onnan való. Méltán nevezzük tehát *ugor* népeknek azokat, a kik nyelvökre nézve a finneknek is közelebb állanak a magyarokhoz *).

A nyelvek a népek szellemi birtokát foglalják magokban, azért oly nevezetes azon történeti forrás, mely a nyelvekben feltalálható. S ezen forrásnak igen nagy része a helynevekhez ragadt. A ki Oroszország helyneveinek magyaroztatását képes volna kitárni, az a finn és ugor népek történeteinek nagy szakaszait fedezné fel, a melyekről nincs tudomásunk még. A finn tudós Europaeus rég ólta fáradozik abban, hogy felvilágosítsa Finn- és Oroszország helyneveit, azt vévén észre, hogy Finnországban felette sok helynév van, melyet nem

*) Ha a mi íróink csak némileg figyelmeznének az illető tudományok mozgalmaira, lehetetlen volna még most is tatár eredetűnek nevezniök a magyarokat, mint azt, magyar tudósítók után, Emil de Lavaleyé teszi a Revue d. d. mondes, 1868. I. Nov. füzetének 38. lapján, a hol ezt mondja: „La Hongrie offre un des exemples les plus instructifs de l'influence que les institutions exercent sur les moeurs. Voilà un peuple d'origine tatare, de sang meridional, plein de passions (?), qui use de la liberté aussi correctement que les Anglais.” — A népek rokonságát csak a nyelvek mutathatják ki, a magyar nyelv az ugor nyelvekhez tartozik, s sokkal, de sokkal közelebb áll a finn nyelvekhez, mint az úgynevezett török-tatár nyelvekhez.

lehet a tulajdonképi finn vagy szuomi nyelvből megfejteni, s tudván, mi egyébiránt köztudomásu, hogy Oroszországban meg számtalan helynév van, mely nem az orosz nyelvből fejthető meg. Hozzáférvén Europaeus a Reguly hagyományainak első kötetéhez, melyet én az akademia megbizásából kiadtam, s abból a vogul nyelvvel megismerkedvén, mely az osztjakkal együtt az ugorságnak mintegy magja, úgy látszik neki, hogy nagyobb sikerrel foroghat a helynevek magyarázatában. Mert Europaeus szerint, egész Finnországban a nem finn-nyelvbéli helynevek közt leginkább osztják nyelvűek kerülnek elő szakadatlan sorban az éjszaki Svéd földtől fogva a Svéd, Finn és Oroszországhoz tartozó Lapp földön keresztül a Fehértenger déli partjáig. Oroszországban sokkal délebbre, Vladimir kormányzóságban (a régi Szuszdalban) és egyebütt talál ilyeneket.

Most Europaeus a *Suomi* folyóiratnak 1868-ban megjelent kötetében 190 lapon első részét adá ki hosszú értekezésének, a Finn- és Oroszországban előforduló azon helynevekről, a melyek nem finn (annál kevesbbé szláv) nyelvűek, hanem a melyek ugor nyelvűek volnának, s azt tanusítanak, hogy azokban a tartományokban hajdan ugor népek tanyáztak. Én Europaeus munkáját olyannak találom, mely méltán igényli a magyar tudomány figyelmét; mert lehet, hogy elősegíti az ugor népek régiségeinek földerítését, melyek „éji homályban“ vannak elrejtve. Annálfogva, úgy hiszem, helyesen cselekszem, ha kimerítőbben ismertetem a finn tudósnek munkáját, melynek czíme: *Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista* (= Tudósítás a finn-magyar népek régi lakó helyeiről).

Elsőben is Europaeus az *Unugur*, *Onugur*, *Utigur*, *Saragur*, *Kutsiagur*, *Kutrigur* vagy *Kuturgur* neveket magyarázza ki. Ezeket, alig is lehet másképen, összetett szóknak vevén, melyek utórésze *ugur*, a byzantinus írók *ogor*-ja (s tegyük hozzá a Herberstein által először ismeretessé vált *jugar*, *juhar* *), előrészeit, az *un*, *on*, *uti*, *sara*, *kutsi*, *kutri*-t, igyekszik megfejteni. Szerinte tehát az *on*, *un* nagyot tenne, mert az osztják nyelvben *éne*, *ána*, *uno*, a vogulban *jüni* nagy; *un-ugur* vagy *on-ugur* = nagy ugor. Az *uti* kicsit tenne,

*) *Jugariae provinciae situs ex supradictis patet. Rutheni per aspiratiōnem juhra proferunt, et populos juhria vocant. Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt stb. Rerum Moscovitarum Commentarii, Basileae. 1556. a 85. lapon.*

mert a vogul nyelvben *uš, iš, (utš) uš*, a lappban (uts) *uc* kicsiny; s ezekhez, úgy hiszem, a magyar *öcs* is sorolható; uti-ugur (utur-gur) tehát kis-ugur. E két megfejtés nagyon valószínű, grammatikai tekintetben; még inkább az, történelmi tekintetben; mert a népek szerették magokat ilyen jelzőkkel megkülönböztetni. Europaeus azt hiszi, hogy az *unger, ungar* szó (uger, ugar helyett) un-uger, un-ugarból van *unger-, ungar-rá* összevonva. — Elfogadván ezt, a Jordanis *hunugur*-ja se volna egyéb, mint *un-ugur*, azaz nagy ugur; sőt a híres 'Frater Ricardus' tudósításában előforduló *Ungaria major* is némi bizonyítékot nyerne ez által*).

Ámbár *ugri* szó is fordul elő, még is az *ungri, ungari* szokottabb. Így sz. Istvánnak legelső oklevelében ezeket olvassuk: Stefanus, superna providente clementia, *Ungrorum rex*; — Inguente bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et *Ungaros* seditio maxima excreverat; — necdum enim episcopatus et abbatiae, praeter ipsum locum, in regno *Ungarico* sitae erant.

A *saragur* (sar-ugur), Europaeus szerint, fejér ugur, mert a régi *Sarkel*-ről Constantinus Porphyrogenitus így emlékezik: 'Από δὲ κάτωθεν τῶν μερῶν Λαυοῦβειως ποταμοῦ τῆς Διστρας ἀντίπερα ἢ Πατζινακία παρέχεται, καὶ κατακρατεῖ ἡ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ τοῦ τῶν χαζάρων κάστρον. ἐρμηνεύεται δὲ παρὰ αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ἄσπρον ὄσπιτιον = a Dunának alsó részeitől fogva, Disztrával átellenben terjeszkedik a bessenyők földje, s lakóhelyeik *Szarkelig*, a kazarovok váráig, érnek. Szarkel pedig náluk *fejér-szállást* jelent. (Constant. de administr. imperio cap. 42.) A csuvasok nyelvén máig *šor-kil* fejér ház; a voguloknál is *sarn' fejér*, s *sarn' kucl* fejér ház. Ennélfogva *sara-gur* csakugyan jelenthet fejér ugurt. E jelző *fejér* a magyaroknál is divatozott, innen *Székes-fejérvár*, *Gyula-fejérvár*, *Nándor-fejérvár*, szlávul bjelograd. Fehér Magyarországnak nem találtam ugyan még nyomát, de igen is *Fekete Magyarországnak*. Sz. Bruno 1002 és 1008 közt II. Henrik német császárnak írt levelében elbeszéli, hogy sz. Istvánnál vala, „cum moram facerem in terra Ungrorum,“ s hogy innen a *Senior Rutorum*-hoz (kit senior *Ruzorum*-

*) Tudva van, hogy Desericus, 1715-ben találta meg Rómában a Vatikáni könyvtárban azt a tudósítást Nagy Magyarországról, mely így kezdődik: „Inventum fuit in gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia *Ungaria major*, de qua VII. duces cum populis suis ogressi fuerant. ut habitandi quaererent sibi locum stb.“

nak is ír), a ruots-okhoz (I. Volodimir-hoz-e?) azért ment, hogy a bessenyökhöz kerüljön, „ad omnium paganorum crudelissimos Pecenegos.“ A bessenyöktől ismét a senior Ruzorumhoz tért vissza, s így folytatja: „Ego autem nunc flecto ad Pruzos, ubi qui precessit precedere debet, qui illa omnia fecit et nunc facere debet: clemens Deus et senior meus, pretiosissimus Petrus. Audivi enim de *Nigris Ungris*, ad quos, que nunquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri, quod Deus indulgeat! — cum magno peccato aliquo cecarentur; qui conversi omnes facti sunt christiani.“ (Lásd M. Nyelvészet III. 158—163 ll.). Kik és hol lehettek a fekete magyarok? Ademarus Chabanenis (lásd Katona I. 104) sz. Istvánnak Erdélybe tett hadjáratát 1003-ban így hozza fel: *Stephanus autem, rex Ungariae, bello appetens Ungriam Nigram tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit.* E szerint a meghódított Erdélyország volt-e *Ungaria Nigra*? Nem kutatván most e dolgot, avval érhetjük be, hogy az ugor népeknél szintúgy mint a törököknél, a fejr és fekete szín szokott megkülönböztető jelző; tehát a sar-ugur = fejr ugur, igen is lehetséges.

Végre Europaeus szerint a kutsiagír, kuturgur nem volna egyéb, mint kutya-ugur, mert az esztben *kutsi*(kas), a zürjában és votjában *kuči, kuč'an, kuč'a* azt teszik, mi kutya a magyarban. Ezt nem tartom elfogadhatónak, minthogy a kutya jelző megvetést fejez ki; evvel tehát egy nép sem nevezi maga magát. Hozzájárul Procopius tanúsága, mely így szól: „Hajdan a hunnoknak sokasága bírta volt e vidékeket, a melyeket most említék, s mindnyájoknak egy királyuk vala. Egyszer egyik királynak két fija vala, *Uturgur* és *Kuturgur* nevü. Ezek atyjok halála után megoszták a birodalmat, s mindegyik a maga nevét saját részének adá, s így a hunnok egyik részét uturgurnak, másik részét kuturgurnak nevezik az én időmig.“ Ebből annyi világos, hogy Procopius nem tud semmit arról, hogy az egyik nevezet kisebbitést jelentene, sőt inkább egyenlő méltóságúaknak tartja, s azért származtatja két atyafitól (Procop. de bello Gothico IV. 5).

Én a Reguly hagyományainak I. 346. lapján a *magyar* szót így taglalván: *ma-gyar*, föld emberének magyaráztam. Arra, hogy összetett szónak gyanítsam, a régiek *mo-ger, ma-ger* ejtése és írása bátorított. Valamint az *ün-nap*-ból ünnep, úgy megfordítva a *mo-ger*,

ma-ger-ből magyar lett, t. i. az összetétel utórésze az elsőhöz alkalmazkodott, miután kiveszett volt a nép öntudatából az összetétel mivolta. A mi a szónak előrészét, a *mo*, *ma*-t illeti, épen nem volna föltetsző, ha a magyarban is megtaláltatnék a finn- és ugor nyelvekbeli *maa*, *mu*, *mo*, *má*, *mä*-nek megfelelő szó, mely „terra“; s ezt én a *ma-ger*, *ma-ger* szónak első részében találok fel. E szerint a finn *pelto*-nak a magyar *föld*, a finn *maa*-nak pedig a magyar *mo*, *ma* = terra, ebben : *mo-ger*, *ma-ger*, felelne meg. A szónak utórészét, *ger*-t bátran azonosítom a *gyer*-ek, *gyer*-m-ek szó töjével, melyhez *ek* kicsinyítő járult. *Gyer*-ek = parvus homo, puer; tehát a *gyer* maga = homo, vir. S hogy a *gyer*-ek szó igazán puer, bizonyítja a népünknel még divatozó mondás, gyerek az nem lány. E szerint *mo-gyer*, *ma-gyer* föld embere. Így szeretik magukat nevezni a népek, p. o. a vogul *má-kum*, *má-gum*-nak, az eszt is *maa mees*-nek = föld emberének nevezi magát. A *mo-gyer*, *ma-gyer*-ből, az újabb kiejtés szerint, *ma-gyar* lett a már megemlített okból. A *gyer* szót pedig a vogul *kär*-hez hasonlítottam, mely ezekben fordul elő: *kuša-kär* parázna ember, *poaj kär* gazdag ember, *kär kalem* ember holtja, halott, *hujs-kär*, *is-kär* kis ember. A vogul *kär* = *kärem* is, mint a vogul *má* = *mám* is, a nélkül hogy az *m* birtokos rag volna, így a vogul *mám-kum* = *má-kum* = föld embere. Mind a *kär*, mind a *kärem* kicsinyítővel fordulnak elő, így : *kär*-kve = *gyer*-ek, *kärem*-kve = *gyerm*-ek, mi annyit teszen, mint *hujs-kär*, *is-kär* = kis ember. Tehát a vogul *kärem*-nek *m*-je valóban nem birtokos rag, mint a *gyerm* szónak *m*-je sem az *), továbbá a *kär*-kve *gyer*-ek, s *kärem*-kve *gyerm*-ek olyan meglepő hasonlítások, milyenek, úgyszólván, csak azonos nyelvekben fordulhatnak elő. S ezek így levén, a *mo-gyer*, *ma-gyer* megfejtése is bizonyossá lesz. Ezt az egész megfejtést nem adtam elő ily bőven és világosan az idézett könyvben, s lehet hogy azért támaszt kétséget ellene Europaeus. Ő először azon kétkedik, hogy a vogul *k*-nak (*kär*) magyarban *gy* felelhetne meg, holott rendszeren a *k*-nak megfelelője a magyarban *h*. Ez igaz, s még is lehetséges a *kär* = *gyer*, minthogy a vogulban magában is *má-kun* helyett gyakran, igen gyakran, különösen a déli vogulban, *má-gum* fordul elő, a mi nagyon szól a magyar *ger*, *gyer* mellett

*) Ilyen *m*-es végű névszókhoz tartozik p. o. a magyar *tetem* = csont *holt-tetem* ném. *überbein*; a vogul *lašem* = *tetem* stb.

a vogul *kär* ellenében. Azután felhossa Europaeus, hogy Ahlquist szerint a *kär* csak rag volna, mely tulajdonság-nevekhez járúl akkor, mikor praedicatumúl állanak. Én nem ismerem Ahlquistnak ezen állítását, de hihetetlen is, hogy *kär* csak rag („paljas pääte“) volna, mert ilyen nincsen az egész finnségben és ugorságban, a mennyire ismerem. Hogy ilyen szók, minők *kuša kär*, *poaj kär*, mind subjectumúl, mind praedicatumúl állhatnak, azt a vogul szövegek bizonyítják; de hogy *kär* essivus vagy praedicativus rag volna, arról az ismeretes vogul szövegek mitsem tudnak. S ezen bővebb kifejtés után Europaeus bajosan fogja még a *mager* szót így taglalni: *mag-er*, *mag* is föld lévén az osztják nyelvben, *er* pedig ember-t jelentvén a török-tatár nyelvekben, a melyekből az *iri* szó a déli vogulokhoz is eljutott. A *ma-gyer* taglalását minden kétkezés ellen igazolja a *gyer* szó, mely a *gyer-ek gyer-m-ek*-ben megvan.

A Nagy Szótár is (IV. köt. 46—59) a *magyar* szót így taglalja: *mag-er*, s azt mag férfinak (Kernmann) fejtegeti. A *mag*, *magy*-ot egynek tartja, s innen lett volna a *magyaró*, *mogyoró* is. A Horvát István *mag-eresztő*-féle magyarázataát így bővíti a N. Szótár: „Ha pedig a *mag*, *magy* szót átvett értelemben vesszük, mint az emberi fajnak szaporítóját, akkor *magere* v. *magyere* am. *magerö* vagy *magyerö* (kern macht).“ — Ezen megfejtéseket a rokon népek elnevezései nem javallják, mint látjuk: úgyde hogy mily eredeti felfogás teremtette a szókat, az csak a rokon nyelvek útmutatása mellett sejtethető meg. Ha tehát valamely magyar szónak fejtegetésével a rokon nyelvekbeli szók ellenkeznek, azt a megfejtést nem lehet igazolni.

A N. Szótár továbbá az *unger*, *ungar* szót nem az *ugor* szóval rokonítja, hanem a *hungarus*-t a hunok történeteivel fejt meg, a melyeket Déguignes és Neumann munkáiból merít. Nem veszi azonban észre azt a legyőzhetlen ellenkezést, mely a Déguignes-féle hun történetek és a N. Szótár következtetése között áll fenn. A következtetés t. i. az, hogy a hunok a magyarok elei, tehát a hun nyelv, ha tudnók, csak régibb magyar nyelv volna, s közelebb állana a mai magyar nyelvhez, mint a vogul is, annál közelebb pedig mint akármely más rokon nyelv. Már Déguignes szerint a hunok (engedjük meg, a magyarok elei) a sinai, senszi, sanszi és pceseli tartományok éjszaki határain laktak a Kr. e. időkben. — A ma ismert rokon nyelvű áltaji népek, nyugatról keletre haladva, így következnek: 1) a finnek az Atlanti tengertől a Ladogáig, 2)

az ugor népek a finnektől kezdve keletfelé a török-tatár népekig tehát a Ladoga irányától az Irtisig; 3) a török-tatár népek a Kámától és Irtistől fogva éjszakon, európai Törökországtól fogva Tibetig és a mongolságig Ázsia közepén; 4) a mongol népek, a török-tatár népektől fogva a nyugati Sinaországig; 5) a mandsu népek, a mongoloktól fogva Sinaország északi tartományáig, a senszi, sanszi, pécseli tartományokig. Ily földrajzi sorban következnek ma egymásután az áltaji népek. S a mennyire biztosan látunk visszafelé a történetekben, a török népeket mindenkor az ugor népektől keletre találjuk, valamint a mongol népek csak a török népek után következnek kelet felé. Európában hasonló sort látunk ma, és a múlt ezer években. Nyugat felől előbb vannak a germán, azután következnek a szláv, s ezek után a finn-ugor népek. Az itt említett földrajzi sor bizonyos, azon nem lehet kételkedni.

Vegyünk most egy más, hasonlóképp bizonyos tény, a melyet nem lehet kétlenie, a ki akarja és képes azt megsejtelni. A mai magyar nyelv az áltaji nyelvek közül legközelebb áll az ugor nyelvekhez, jelesen a vogulhoz, osztjákhoz és mordvinhoz; azután következnek a rokonsági sorban a finn nyelvek; de a finn-ugorságtól távolabb állanak a török nyelvek, még távolabb a mongol és mandsu nyelvek. A mi nyelveink rokonságát döntőleg határozzák meg a *számnévek és az igének tárgyi ragozása*. S ezeket nem szükséges kiokoskodni, kitalálgatni, azokat látni kell. A számnéveknél és az igének tárgyi ragozásánál fogva a magyar nyelv ugor nyelv, s legközelebb rokonai a vogul, osztják, mordvin.

Azt hiszik, mert az írott monda tartja, hogy a hunok a magyarok elei; tehát a hunok nyelve csak régiebb magyar nyelv volt, s okvetlenül azon egyediségi jellemmel bírt, mely a magyar nyelvet magyarrá teszi. Ha igazat mond az írott monda (mert tudnunk nem lehet, nem maradt nyoma a hun nyelvnek), de ha igazat mond az írott monda: akkor a hunok az ugor népekhez tartoztak, mit lehetetlen tagadni. Már most hogy egyeztessük meg az ugarság mai geographiai helyzetét a hiongnu-k lakhelyével? A Déguignes hiongnuji ott laktak, hol ma a mandsuk laknak, a hiongnuk tehát vagy mandsuk vagy mongolok voltak. Mert azt lehetetlen képzelni, hogy az ugorok átlépven a törökségen a mongolok és mandsuk helyére tették volna magokat, vagy megfordítva. Ha a hunok hiongnuk voltak, akkor mandsuk vagy mongolok, s akkor nagyon

távol maradtak a magyar rokonságtól. De ha a hunok ugorok voltak, akkor nemcsak rokonai, hanem elei is lehettek a magya roknak. Az első föltevés geographiai és linguisticai lehetetlenség, melyet Déguignes nem is sejtetett, de hogy Neumann sem sejtette, az nem az én hibám. A másik föltevés geographiai és linguisticai lehetőség, melyet közelebbi tényekkel valósággá kell tenni. Én nem találtam még azon tényeket; lehet hogy sikerül egyszer megtalálni. De a mongol-mandsu magyarsággal igazán nagy ideje felhagyni. Hisz a számnevek és az igeragozás megtanulására igen kevés eszköz és idő kell!

Minekutána Europaeus Nestorból, és arab írókból a régi *Ugor*, *Jura* országnak leírását közölte, ismét a helynevekhez fordul, állítván, hogy osztják nyelvű helynevek nem csak a legéjszakaiabb vidékeken találkoznak, hanem szinte egész Finnországságban, úgy mindazonáltal mégis, hogy a déli vidékeken inkább zürjän nyelvűek fordulnak elő. S az látszik, úgymond, hogy az osztjákok a zürjänekre következtek, mert vannak zürjän nyelvű helynevek, melyekhez osztják vég járult, p. o. Kuusamo-ban van *Kolvanki*, mely nyilván *Kolva*, mily nevű folyó a Zürjän földön az Uralban is van (Kol-va = hal-víz), s ahhoz *nki* osztják vég járult. Oroszországban az osztják nyelvű helynevek a Ladoga, Onega és Dvina mellékein kerülnek elő sűrűen; a Valged järvi (bielo-sero, fejr tó) vidékén és délfele Vitebsz városig, meg az Oka folyó mellékein található helynevekből pedig azt lehet kihozni, hogy ott a magyarok és vogulok még egymástól el nem válva laktak.

Erre nézve hivatkoznom lehet azokra is, miket Kézai Simonból, a Névtelenből és Constantinus Porphyrogenitusból közöltem a már idézett könyvben. (Lásd: Reguly Hagyományai I. 336—346). A Névtelen szerint a magyar legrégibb időben, a meddig a monda ér, *dentumoger* volt; minthogy pedig *Dent* az Irtis folyó, s *mo-gyer* föld embere: a magyar tehát az Irtisi ország vagy föld embere. A Kézai-féle Togora folyó, mely Ircaniába s evvel a Jeges tengerbe siet, nem más mint a Tobol, mely Ikarba vagy Ikranba foly, mert így hívja még Abulgazi is az Ob folyót. A magyar monda, vagy történeti emlékezés tehát oda vezet fel, a hol ma is az ugorságot, az osztjákokat és vogulokat találjuk. A mondának azonban nincs fogalma a népek költözéséről, az könnyen és rövid idő alatt viszi

oda, a hol neki kell. Constantinus Porphyrogenitus, mint történetíró, s mint ki sokkal közelebb is áll a történetekhez, három lakhelyéről tud a magyaroknak, a lebediai, vagy levediai, atelkuzui, s az utolsó állandó lakhelyről. 945 körül a magyarok éjszak-keleti határosaik a bessenyők, kik a Szeret, Pruth, Neszter, Deneper folyók mellékeit bírják, úgy hogy a bessenyők a Deneper felső részein a roszokkal, a Szeret és Pruth alsó részein a dunai bolgárokkal, a Don felé a kazarokkal érintkeznek. Constantinus szerint a bessenyőktől a kazarokhoz és uzokhoz 5 nap járó föld, az alanokhoz 6, a mordiakhoz (mordvinokhoz) 10, a roszokhoz 1, a magyarokhoz (turkokhoz) 4, végre a bulgárokhoz az alsó Duna éjszaki mellékein, fél nap járó föld van. A kazarok a Don mellékein terjeszködven, mely mellett a 832-ben épült vár Szarkel (Σάρκελ = fejezszállás) van, nyugotra a bessenyőkkel, keletre és délre az alanokkal, éjszakra a fekete bulgárokkal (a Káma és Volga mellett) és az uzokkal érintkeznek; a Mordia-föld tehát a bulgárok nyugati részén van.

De azelőtt mások voltak a néprajzi viszonyok. Akkor, Constantinus szerint, a bessenyők az Atel és Jajk (Ἀτηλ καὶ Γεηχ), azaz a Volga és Ural folyók közt, a mai baskirok földjén, lakván, éjszaki határosaik valának a kazaroknak, a magyarok pedig Lebediában vagy Levediában laktak vala, a hol *Chydmos* folyó van, melyet *Chingylos*-nak is neveznek, úgymond Constantinus. A magyarok a kazarok szövetségesei, sőt némileg alattvalóik. Lebediában *savartoiasphalok* nevét viselik valami okból, melyet Constantinus nem tud. A kazarok az uzokkal szövetségben legyőzik a bessenyőket, a kiknek helyét az uzok foglalják el. A bessenyők meg a magyarokat szorítják ki Lebediából, s ezek Atelkuz-ba telepődnek. Itt, Atelkuzban, emeltetik Árpád nagy fejedelemségre, itt szerveződik a hetumoger, itt egyesülnek velök a kabarok, kik a kazaroknak egyik ága, s itt kapják a byzantinusoktól a turk nevet. A magyarok Atelkuzban a bulgárokkal hadakoznak, a konstantinápolyi császár ösztönzésére. A bolgárok meg a bessenyőkkel szövetségben a magyarok ellen, s a bessenyők elfoglalják Atelkuz-t is, a melyet most is (945 körül) tartanak; a magyarok pedig Pannoniába vonódnak.

A népvizonyok tehát ilyfélék valának azon időben, a melyet Constantinus említ: A déli bulgárok a Duna mellékein, s az éjszaki

vagy fekete bulgarok a Volga és Káma mellékein, déli és éjszaki határát teszik a rajzolt történetek helyszínének. A kazarok, a Fekete tengertől fogva a Don mellékein, mintegy középett vannak a két bulgarság közt. De az éjszaki bulgarok és a kazarok nem töltik bé a közt, mely átjáró helyül szolgál azoknak, kik a Volga és Jajk mellékeiről nyugat-délfelé nyomódnak. A bessenyők a magyarokat, az uzok meg a bessenyőket követik: föl lehet tehát tenni, hogy a magyarok is a Volga és Jajk mellől jöttek ki, a hova meg Ugorországból származtak volt. Constantinus annyit tud, hogy mikor a bessenyők a Volga és Jajk közt lankak vala, a magyarok Lebediában tanyáznak egy különös név alatt.

Hol lehet Lebedia? Ott, Constantinus szerint, *Chydmos* vagy *Chingylos* folyó van. Hol keressük ezt a folyót, déli vagy éjszaki részeiben Oroszországnak? Déli Oroszország folyóit igen jól ismeri Constantinus, ha ezek közt kellene keresni a *Chydmos*-t, az valami kicsiny volna, s nem lehetne felfogni, miért nem jelezte az író világosabban, azt valamely ismeretesebb folyóhoz irányozván. Éjszaki Oroszországban, a zürjének földjén van ugyan *Chydmor* folyó, zürjänül *As-va*: de ennek mellékein nem fogjuk keresni Lebediát, mert az nem esett volna a bessenyők útjába, kik a messzi éjszakra szorított magyarok mellőzésével jöhettek volna a mai Moldovába és Bessarábiába. Lebediát tehát közelebb kell keresni a mai Moldovához és Bessarabiához, már azért is, mert Lebediában laktuk alatt is közlekedésben maradnak a kazarokkal.

S valamint nem találhatjuk fel Lebediát vagy Levediát, azonképen nem tudjuk, mi név lappang a *savartoiiasphal* alatt.

A magyarokat a bessenyők követik, ezeket az uzok követik; az uzok pedig a később úgynevelt poloveczok vagy kúnok. Az orosz krónikások szerint a poloveczok vagy kúnok 1061-ben hadakozának először a roszokkal. Vszevolod eléjük megyen, de legyőzetik. „E vala az első szerencsétlenség, melyet ez a pogány és gonosz ellenség a roszoknak okozott“, úgymond Nestor. Ezen író szerint a magyarok 883—888 években vonulának el Kiev mellett; ekkor a poloveczok mint uzok a Volga és Jajk közti helyeket foglalák el a bessenyők után; ekkor tehát lehetetlen volt nekik Kiev mellett a magyarokkal egyesülniök, mint a Névtelen beszéli. Ez alkalmasint a kabarok egyesüléséről tud valamit, kik Constantinus szerint a kazaroktól elszakadván a magyarokhoz állának Atelkuzban, s e

kabarokat tartja kúnoknak. Lehetnek-e a kabarok kúnok? azaz, a kazarak, kiknek egyik nemzetsége a kabar, magyarnyelvűek-e? A bessenyők, kunok (uzok, poloveczok) nyilván nem csak ugorok, de nyelvre nézve is vagy épen azonosok a magyarokkal, vagy igen közel rokonok. Számtalan bessenyő-telepítés történt, ha nem is a királyok ideje előtt, de az első királyok alatt. Ezek utódai sehol nem egyebek mint magyarok. A kúnok még nagyobb csapatokban jöttek az országba, s itt kiváltságos helyzetet nyervén még könnyebben megőrizhették volna külön nemzetiségüket, s íme ők is ma a legtörzsökösebb magyarok. A csangó magyarok is Moldovában a bessenyők utódainak látszanak. Mind ebből méltán következtetjük, hogy a bessenyők és kunok, nyelvre nézve, vagy azonosok voltak a magyarokkal, vagy igen-igen közel rokonok, úgy hogy csak nyelvjárási különbség foroghatott fenn köztök és a magyarok között.

A kazarookról ellenben azt kell tartanunk, hogy török nyelvűek voltak, mert az annyira külön álló csuvasok a kazarak maradványai lehetnek, minthogy nem tartoznak azon török-tatár nyelvű népekhez, melyek ma is keleti és déli Oroszországban laknak. Azután Constantinus Porphyrogenitus, a ki oly jól ismeri korának és az azt előző kornak történeteit, elmondván, hogy a kabarok elszakadtak a kazaroaktól s a magyarokkal szövetkeztek, azt teszi hozzá: „Azért a kabarok a turkokat (magyarokat) kazar nyelvre tanították, melyet mai napig tartanak, de megtartották a másik nyelvet is, t. i. a turkok (magyarok) nyelvét“ = *ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσι; ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶτταν.* A kabarok külön nyelvüségé oly föltetsző tény vala, hogy róla Konstantinápolyba is tudomás jutott, mi bajosan történt volna, ha a kazar nyelv nagyon rokon talált volna lenni a magyarhoz. Tehát a kazar nyelv nem volt ugor nyelv. Hogy azonban milyen volt az, arra a magyar nyelv felelhet legvilágosabban és döntőleg is.

A magyar nyelv mind azon népvegyületi események nyomait viseli magán, a melyeken általesett a nemzet. A sok szláv szó a szlávokkal való érintkezést és vegyülést tanúsítja; ugyanazt teszi a kevesebb német szó is, mely a németek hatását bizonyítja. Van azonkívül a magyarban igen sok török szó, mely azonban kétféle, vagy szőröstől bőröstől átvett szók, vagy nem olyanok. Az első-

höz tartoznak például: árpa, alma, majom, teve, oroszlán, balta, papucs, tepsi, deli, kapu, kalpag, korom, kapocs, kazán, kefe, szatócs stb. De vannak olyanok is, a melyeken hangváltozás tűnik elő, melyek tehát nem egyszerűen kölcsönvett szók. Különösen utóhangban sőt belhangban is, a török *z* helyett a magyar nyelvi szókban *r* van, p. o. iker, ökör, tenger, borju, bor, tér-d, nyár, ír, karó, gyűrű, szür-ni stb., melyek a török-tatárban így hangzának: ikiz, öküz, deñiz, buzagu, boza, diz, jaz (nyár), jaz (ír), kazik (karó), jüzük (gyűrű), söz (szür) stb. Minthogy a *z* hang nálunk a szók mind elején, mind beljében, mind utóján igen szokott hang, tehát a török ikiz, öküz stbinek átvétele semmi kiejtési bajjal nem járt volna: nem lehet tehát mást képzelni annál, hogy ilyenféle szók nem az ismeretes török-tatárból kerültek a magyar nyelvbe, hanem olyanból, melyben már *r*-esek voltak. A csuvas nyelv e tekintetben megegyez a magyarral, abban p. o. *pru* a borju, török buzagu, *sir* ír, török jaz; így a magyar atlan, etlen tagadónak török megfelelője *siz* a csuvasban *sir*, *s* evvel azonos a magyar *szér* ebben: kény-*szér* = kénytelen, kényszeríteni = kényteleníteni. Más csuvas szók is inkább közelednek a magyarhoz, mint a megfelelő török szók. Így p. o. a török *jel*, csuvasúl *sil* (szil), magyarul *szel*; a török *dag*, *tau*, csuvasúl *tu*, magyarul *tő* = hegy, a lappban is *tieva* hegy; török *ben*, *min* (az összes finnségben is *min*), csuvasúl *ep*, *áp*, vogulúl *üm*, magyarul *én*. Ezek világosan mutatják azt, hogy nem az ismeretes török-tatár nyelvekből kerültek a magyarba, hanem másból, a melyből való a csuvas nyelv is. A történetekben nem találunk más tényt, mely azoknak a magyar nyelvbe átültetését jelentené, mint a magyaroknak a kazarsággal való közlekedése, s az ezektől elszakadt kabarokkal való szövetkezése. S a magyar nyelvnek eme tanúsága a csuvasok kazarságát is kétségtelenné teszi.

Azon finnországi helynevek közt, melyeket Europaeus osztják nyelvüeknek talál, melyek tehát az osztjások ottani lakását bizonyítanak a mostani lakosok ideje előtt, legszámosabbak az *inka*, *enka*, *inki*, *nki*, s a *ja*, *jaa*, *ia*, *io* végűek, amazokban az osztják *jink* víz, ezekben az osztják *jaga*, *jeaga* folyó szók lappangván; az elsőkből Europaeus 151-et, az utóbbiakból 82-t hoz fel. S valamint szerző a helynevekből azt hozza ki, hogy valaha leginkább osztjások bír-

ták a legtúlsóbb éjszaki vidékeket: úgy azt is kihozza azokból, hogy iramszarvasokat tartó és halászó osztyjakok bírták azokat.

Lássuk most néhány példán, mint fejtegeti Europaeus a helyneveket, s micsoda nyelvészeti tanúságot von ki azokból.

1) *Lusminki*, úgymond, az osztyják helynevek legvilágosabb példájának egyike Kuusamoban. A név *lusm-jink*-ből lett, mi finnül *luu-vesi* = csont-víz; a *lusm* pedig a vogul *lušem* = tetem. A *lusm*, *lušem* szó az irtisi osztyjában *teu*, a szurgutiban *tlouh*, a zürjänben és votjában *lü*, a cseremiszen *lu*, az ersza-mordvinban *lovaša*, az orosz-lappban *luš* (*pan-luš* = fogcsont, azaz orcacsont), a finnben is *luu*. A *Lusminki* = csont-víz pedig onnan vehette nevét, hogy ott csontokból fegyvereket készítenek. — Europaeus a vogul *lušem* szót a magyar *tetem*-mel azonosítja, azt állítván, hogy a magyarban és más ugor nyelvben az eredeti *l* és *s* sokszor *t*-vé keményedett (*luš* = tet). — Ez, úgy látszik nekem, nem igazoltatik a helyesen felfogott nyelvtények által, mert *t*-ből válhatik ugyan *s*, de soha nem megfordítva. Ennélfogva helyesebbnek találom a *tetem* és a lapp *takte*, *dafte* hasonlítását (Budenz J. magy. finn-ugor szöveggyez. 219. sz. a.). Két különböző szó-sort kellene tehát a kérdéses szókra nézve felvenni: 1) *luu*, *lu*, *lü*, *luš*, *lovaš*; 2) *tetem*, *takte*, *dafte*, *tlouh*.

2) Rovaniemi-ben *Kuoringin oja*, Kuusamoban *Kuoringin järvi*, Liperiben is *Kuoringin järvi* van, azaz Kuoring-vízfolyás, Kuoring-tó, mert *oja* vízfolyás, *järvi* tó. E háromszor előforduló *Kuoring*-ot Europaeus osztyjákül *kâr-jink*-nek, finnül *kuori-vesi*-nek, kéregviznek magyarázza. A *kér(-eg)* szónak megfelelőji az egész finn-ugorságban előkerülnek: finn *kuori*, lapp *garra*, *kar*, *karr*, moksa-mordvin *ker*, zürjän *kürs*, vogul *kér*, cseremiszen *kargas*. Ezen szó tehát, úgymond Europaeus, igen régi, s megvolt már, mielőtt az osztyjakok Finnországba jöttek. A szó régiségét az is bizonyítaná, hogy az árja nyelvek részéről minden szláv ágban a kérget (*kuori-t*) jelentő *kora* szó találtatik; a latinban *corium*, görögben *κόριον*, walesben *cwr* olvasd *kúr*, irben *corrach* is azt jelentik. Annak pedig, hogy *kéreg*-folyó, *kéreg*-tó helynevek lettek, azt az okát adja Europaeus, mert halászó és vadászó népnek, milyen az akkori osztyják vala, nagy szüksége volt a fenyü-kéregre, mely házfedelül szolgál. — Ez okadás elfogadható; kevésbbé lehet helyeselni, hogy Europaeus szeret az árja nyelvek körébe is átsapni, mint a felhozott példa mutatja, melyben a finn-ugor szókat menten a latin *corium*-mal és

ennek rokonaival azonosítja. Lehet, hogy ez véletlen találkozás, de az értelemre nézve nagy különbség van a *kéreg* és *bőr*, a finn *kuori* és *nahka* között. Inkább tartoznék ide a latin *cortex*, de csak az első felére nézve, s minthogy a szónak másik felével, a mi nyelveink körében nem tudunk elbánni, jobb az egész szót az árja nyelvészetnek hagyni. A szláv nyelvekbeli *kora*, nem tudom, mennyire tartozik a latin *corium* rokonságához: azt azonban elfogadom, hogy legközelebb és legrégebb időktől fogva tartó érintkezés lévén a szláv népek és a finn-ugor népek között, azt az illető nyelvek is tanúsíthatják. S erre nézve bizonyosan ez áll: a mi az egész finn-ugorságban, még annak azon részeiben is megvan, a melyek nem voltak a szlávság felé fordúlva, ha az csak a szláv nyelvekben találtatik, s nem találtatik a többi árja nyelvekben is, azt finn-ugor tulajdonnak lehet tekinteni, mely a finn-ugorságból származott a szláv nyelvekbe. Ha tehát a szláv *kora* nem állana etymologicus kapcsolatban a latin *cortex*-vel: akkor inkább azt kell mondanunk, hogy az a finn-ugor nyelvekből való, mintsem azt állítani, hogy a finn *kuori*, osztják *kâra*, vogul *kêr*, magyar *kér*-eg stb. szó az árja nyelvekben is megvan. Így a *fél*, *puoli*, *pál* finn-ugor szónak bizonyosan hasonmása a szláv nyelvekbeli *pol*; de minthogy ez, tudtomra, a többi árja nyelvekben nem találtatik: tehát a szláv *pol*-t inkább a finn-ugorból származottnak tartom, mintsem állítom, hogy a *fél*, *puoli*, *pál*-féle szó nemcsak a finn-ugor, hanem az árja nyelvekben is megvan. A magyar *lep*, *leped*, *lepedő*, a vogul *lep*, *lepil* = házfedél, azonos szók; de a görögben is van *τὸ λέπος*, *ἡ λεπὶς* = kéreg, haj: azért nem bátorkodnám állítani, hogy a magyar *lep*, és a görög *λέπος* etymologicus kapcsolatban vannak egymással. Tartsuk tehát külön a finn-ugor és külön az árja nyelveket, s ne akarjuk az egyiknek szavait a másikéival felvilágosítani. Elég dolgunk van még avval, hogy a finn-ugor szókat magokban és egymással világosítsuk fel.

3) Uc-jokiban, a Lapp földnek legéjszakai,bb zugában, *Pulmanki* nevű tó van, a melyből hasonló nevű folyó ered s a Teno folyóba siet. A Friies által készített lapp térképen lappul *buolbmag* és *pulmag*-nak van írva, de *pulmang*-nak is ejtik a lappok. E szót *pulmanki* Europaeus darázsvíznek, finnül *parma-vesinek*, magyarázza. A mostani osztják nyelven *pédem-jink* volna, vogulul *pülm-*

Az osztják megfelelő szókban a vogul *l* gyakran *d*, *t* (*pälm*,

pelm = *pèdem*); minék néhány példáját ide teszem: *nyelv*, vogul *n'elm*, osztják *n'âdam*, *n'âdem*; *nyíl*, vogul *n'âl*, osztják *n'ot*; *nyol-cz*, vogul *n'ala-lu*, osztják *nît*, *nîda* stb. Minthogy pedig a pulmankiban is *l* van, azt hiszi Europaeus, hogy akkor még az osztjákok is *pelem*-et ejtenek vala, mikor tőlök ezen szó keletkezett; hogy tehát nálók Finnországban még nem fejtett ki azon hajlam, mely szerint az *l*-et *d*-vé változtatják. Másfelül pedig azt hiszi, hogy már akkor is megvolt a hajlandóság az *l*-nek *v*-ré változtatására, mert a *pâlm*, *pelm*, *pèdem* = darázs, finnben *parma*, cseremiszbén *purmo*, mordvinben *bromo*, és *brum*, lappban *pover*. S Europaeus itt is átcsap az árja nyelvekbe, felhozván a szanszkrit *bhramara*, az új német *bremse*, svéd *bröms*, ó-német *brema* stb. szokat.

4) Felső Tornio-ban *Juoksenki* nevű folyó van, mely *jöks-jink*, finnül *joutsi-vesi* = ív(ij)-víz volna. Most az íj az osztjákban *jôgot*, mely az eredeti *jöks* alakból lett, úgy hiszi Europaeus. Mert a lappban *juks*, *juoks*, a mordvinben *jonks*, cseremiszbén *joñges*, vogulban *jaut*, *jajt*, *jout*, *jût*, magyarban *íj*, *ív*; zürjänben *vuš*, votjákban *vudž* (*vuč*, *vuž*). — A folyó tehát arról neveztetett volna-e, hogy ott íjakat készítettek?

Azonban, hogy eme helynevekben csakugyan *jink* = víz-féle szó lappanghat, világosan bizonyítja e következő:

5) *Liinanki*, mely egy tó a Muonioniska és Sodankylä határ-földeken; e tóból *Liinaja* nevű folyó ered. Ezek első szava *liina*, másika *nki*(*jink*) víz és *ja* folyó; *liinanki* tehát liina-víz vagy tó, *liina-ja* pedig liina-folyó. S ez legyen átmenet, a *ja*, *jaa*, *ia*, *io* szóval összetett helynevekre, melyet Europaeus 82-t hoz fel.

Az osztják *jaga*, *jeaga*, finn *joki*, lapp *joga*, szamojed *jaha* kis folyót jelent; tudjuk, hogy nálunk is a *sa-jo* (saj-jó), *hé-jö*, *hev-jö*, *tap-jö*, *berek-jö*, *si-jö* folyó nevekben megvan ezen szó (Nyelvt. Közl. VI. 350. stb.). Annál érdekesebb látnunk, hogy Finnországban is az osztják szóval szerkezett folyónevek fordulnak elő.

Ezen szók ugyanazon vidékeken találhatók, a melyeken az *ink* végűek; mind ketten az egész országban kerülnek elő, kivéve a Vuoksitól délre való részeket. Előbb nem igen bátorkodtam az *io* végűeket osztják-féléknek tartani, úgymond Europaeus, hanem zürjäneknek gondoltam, minthogy zürjänben *ju* a folyó; de szorosabb nyomozás és számos ok azt mutatják, hogy osztják szók azok. Felületesen nézván a dolgot, néki a *ja*-véget inkább vogul-

nak gondolná, mert a vogulban *ja* a folyó. E felfogással ellentétben az, hogy ezen rövid *ja*-t nem találjuk Oroszország azon vidékein, melyeken által húzódtak el innen az osztjások; mert azokon mindenütt *joga, jega, oga, uga* végű folyónevek kerülnek elő. S ezen végek azt mutatják, hogy Finnországban is az előtt a folyónevek teljesen osztják nem vogul végűek voltak, mert később rövidült meg a vogul *ja, ja* az osztják *jaga, jega*-ból, melyet Oroszországban a vogul-ugor vidékeken rendszeren találunk a folyóneveknél. Bajos is volna képzelnünk, hogy az osztjások itt Finnországban olyan nyelvjárási sajátossággal bírtak legyen, melyet innen elmenvén visszaállítottak volna a régi állapotba, s mely azután a vogul nyelvben újra feltűnt volna. Azt is meg kell említeni, hogy vogulok nem voltak soha Finnországban.

6) Éjszaki Svédországban *Luleå* nevű folyó van, melyet a finnek most is *Luulaja*-nak neveznek. Egy másik *Luula*-ja folyó Kuhmoban van, közel az orosz határhoz. Ezen név világosan az osztják nyelvben *lula-jaga*, vöcsög-, vagy buvár-rucza-folyó. Egyetlen nehézség az, úgymond Europaeus, hogy nem tudhatom, mint van ezen szó a vogulban. — Erre nézve segíthetek. Vogulban *luli*-nak híjják a vöcsögöt vagy buvár-ruczát, mint a Teremtés mondájában látjuk. Az elmkals (ember, égből való halandó) felmegyen Taromhoz megkérdeni, hogyan teremtsen vagy hozza elő a földet. S a Tarom által „*äke táht saul mäjves, äke luli saul mäjves*“ = egy kacsabőrrel ajándékozott meg, egy vöcsög (buvár-rucza) bőrrel ajándékozott meg, a végett, hogy abba belebújván, a tengerbe bukják, s kihozza a földet. — A vogul *luli* tehát azonos az osztják *lula*-val; s így a *luula*-ja osztjákul *lula-jeaga*, vogulul *luli-ja* volna.

7) A *Kalajoki*-nak (hal-folyó) eredeti tavát vagy fokát *kalaja*-nak nevezik. E különös névnek, úgy látszanék, rossz helyre jutott a vége. Ámde abban nyilván a *Kalajoki* régi osztják neve van megtartva, minélfogva a *Kalaja tava* finnül a *Kalajoki tava*.

8) A Kernala-tóba s ebből a Hiite folyó (hiidenjoki, ördög folyó) által a Häme-városi vasút mellett Vanaja-vízbe két *Puu-joki* nevű folyó esik, s a keleti *Puu-joki* mellékén, a Havusjärvi kápolna mellett *Puu-jaa* nevű falu van. Ebben a falu-névben is nyilván a *Puu-joki*-nak régi osztják neve van megtartva. A *puu* = *fa* szó azonképen minden finn-ugor nyelvben találhatik, mint a *joki, jó, ja* szó.

A Turku (Åbo)-kerületben a Loima községen által a *Loimajoki* foly, melyet *Loimaa*-nak is neveznek, mi bizonyosan eleinte *loimaja* volt. Itt is tehát a *joki* vég mellett a *já* vég találkozik.

Nem akarván szaporítani a példákat; röviden említem még, hogy a *ma, mo, moi* végü helynevek is gyakoriak. Europaeus 77-et hord össze. Egyebek ritkábban fordulnak elő, s azok közül hozza fel a *Lentiira* és *Ivantiira* tőneveket Sotkamoban, a *Lievestuori*-tavat Laukaaban és a *Koitere*-tavat Ilamantsiban. A *Koitere*-ből *Koita*-folyó ered, a mi azt mutatja, hogy a tónak neve *Koit-tere*, s hogy a *tere, türa, tuori* nem más, mint a vogul *tor, tur* = tó. Továbbá a *Lentiira* mellett van másik tó is, *Lentua*, mely nyilván *lent-va*, lond-víz; a miből az is világos, hogy a *lentiira*-t így kell írni, *lent-tiira*, vogulúl *lent-tur*, mint *lent-va*. E *lent-va* pedig azért felette érdekes, mert azonosnak látszik a magyar *lend-va* folyónévvel, melyről lásd Nyelvt. Közl. VI. 360. l.

A helynevekben sok tanúság rejlik, de a helynevek magyarázatában könnyü tévedni is. Europaeus, mint láttuk, a *Luleå*-t a finnek kiejtése szerint *luula-ja*-nak veszi és magyarázza; hasonlóképen magyarázza a *Tornio*-t, mely szerinte „nähtävästi ostjakin sanasta tôrañ = kurkinen, kantasana tôra, ungarin daru, syrjänin turi stb.“ nyilván az osztják tôrañ szóból való, mi darvast teszen, a tôra tőszóból, magyarul daru, zürjänül turi stb. *Tornio* ennél fogva *torañ-jo* = darvas folyó. Ezt olvassuk a könyv 184. lapján. De a 191. lapon Calamnius értéközése kezdődik, mely *Tornio* vidékét földrajzilag és történelmileg leírja. Calamnius pedig így szól: *Tornio* nyilván a svéd *torn, torni* (torony) és *ö* (sziget) szókból ered, s eleinte *Torneö*-nek is neveztetett, mint azt XI. Károlynak oklevele bizonyítja. A hely halász-hely volt, s a Sventsar nevü szigeten tornyot építtetének, útmutatónak és irányzónak, s így a sventsar-ö (szventszar sziget) lassankint *torneö* (torony sziget) nevüvé lett. — Ennél fogva a *torneå* folyó is torony-folyó volna, nem daru-folyó. Az is kérdés, vajjon a *lule-å, ume-å, torne-å* nevekben előforduló *å* = *aa* nemde skandináv szó, mely folyót jelent, mint a német *aa, ah*? A skandináv *aa* = *å* külsőleg is közel járván az ugor *jaa, jaga* (folyó) névhez, a tévedés nagyon könnyen a skandináv helynevet is finn-ugornak fejtegeti.

Tévednek másutt is. Nálunk is *va* végű folyónevek vannak, de még több *ava* végűek, melyek szlávok, p. o. *morava*, *moldava* stb. S így történt, hogy az igen tudós és nagyon gondos Schaffarik „Schajawa“-nak írja a *sajót* (lásd *Slawische Alterthümer* I. 249. l. *) s ebből szláv nevet csinál. Nem volna módunk megczáfolni Schaffarikot, ha a gömöri szlávok a Sajót *slaná*-nak = sós-nak, s a dob-sinaiak azt Salzah-nak = sós folyónak, nem neveznék. De ezekből világos, hogy a Sajó = saj-jó (sav-jó) = só-folyó.

(Folytatása következik.)

HUNFALVY PÁL.

*) „Die von den andringenden Kelten aus ihrem alten Vaterlande verdrängten Slaven wandten sich gröstentheils, wie Nestor bezeugt, zu ihren Stammgenossen hinter den Karpathen; wie dies indess gewöhnlich bei solchen Auswanderungen zu geschehen pflegt, blieben einige Überreste derselben auf dem südlichen Abhange der Karpathen, an der Waag, am Hron, an der Eipel, an der *Schajawa*, am Hernad, an der Torisa, Ondawa und der obern Theisz zurück, vor den Angriffen ihrer Feinde durch die unzähligen Berge geschützt.“

AZ „UJGUROK NYELVEMLÉKEI“ CZÍMŰ MUNKÁ- NAK BEVEZETÉSÉBŐL.

Az ujugurok.

„Ujgur“ név alatt egy török néptörzset értünk, mely még Krisztus születése előtt a „mennyei birodalom“ nyugoti részén lakott, magát azonban *türk*, nyelvét pedig a *turkok nyelve* névvel jelezte. Tudósaink, figyelembe nem véve ama viszonyt, mely az ázsiai népek, névszerint a turkok egyes törzsei, ágai és családai közt létezik, ezen ujugurokat gyakran mint török eredetű, önálló népet vették; sőt Klaproth, e téren a legilletékesebbek egyike, az ujugur szót ujugur írásjegyekkel írva adja a kétségbe vonhatlan eredetiség bizonyítékául. Amde ez nem egészen helyes. Miként az özbegek, turkománok és kipcsákoknál az újkorban, kik *maguk* közt kiváló ragaszkodást mutatnak illető törzsük vagy águk külön megnevezésére, — a *külvilággali érintkezésnél* azonban a türk jelző mellett maradnak; ép úgy történt ez az ujuguroknál is. Leginkább tanúsodik ezen állítás mellett a legrégebb török, illetőleg ujugur nyelvemlék, hol a nemzet mindig *türk*-, a nyelv *türk cse*- vagy *türk tili*-nek, ujugurnak pedig soha nem mondatik. E szó „*ujgur*“ egyéb-iránt az ó ujugur-török tájshólás hangtana szerint kimondható sem volna, hanem egyenesen *utkur*-nak kellene hangzania, épen úgy, mint a mai *تويماق* *tojmak* = jóllakni, *جايماق* *jaïmak* = kiteríteni, *تويماق* *tijmak* = megtiltani stb. régebbi alakjokban mindig *totmak*-, *jatmak*-, *tïtmak*- s a többinek mondatnak.

Kétségenkivüli, hogy az ujugurok képezték a török nemzet első és legrégebbi törzsét, mely rendezett állami és társadalmi viszonyok által tünt ki. Az *ogur* vagy *ujgur* névnek *oguzsal**), a leg-

*) Miként Kazembeg állítja „Ob Uigurach“ (az ujugurokról) czímű értekezésében a miniszteri „Journal der Volksaufklärung, 1841, nyolczadik számában.

régibb iratokban a törökök ősatyjának mondott fejedelem nevével való rokonsága is az ujugurok messze felnyúló ősvolta mellett tanúskodik; ők azonban mindig egy törzset képeztek, törzset, mely ugyan a régi hazában külön nevét elveszté, ámde Turkesztánban, névszerint a khivai és bokharai khánságokban, még ma is tekintélyes számmal fordul elő; a többi özbegektől magát szorosán megkülönbözteti, sőt ama ¹⁾ gúnynevek, melyeket rá alkalmaznak, nem egyebek, mint jelei azon szellemi fensőbbségnek, melylyel ősei a messze ó-korban kitűntek.

Az ujugur név jelentése.

A mi a név etymológiáját illeti, arra nézve kell, hogy minden újkori török nyelvész a szó helyes jelentését azonnal felismerje. Az új gyök jelentése, mint ²⁾ Abulgazi már észrevehé, *követni, alkalmazkodni, ráhallgatni, megegyezni*, miként ebben: *امامغه اویدوم* imamga ujidim követém az imámot. *غور* gur utórag, pedig (lásd: *Čagataische Sprachstudien*, 28. lap.) a turkesztáni nyelvben még ma is mint melléknévképző használtatik igegyököknél; p. o. *تويغور* tojgur, jóllakó, *تويماغور* tojmagur, jól nem lakó; *تينغور* tingur, pihenő, *تينماغور* tinmagur, nem pihenő stb. Ujugur tehát annyi, mint: engedelmes, alkalmazkodó, békésen együtt élő, miként ujmagur: a békétlen, egyet nem értő, ellenszegülő jelentéssel bírna; és ezen elnevezés egészen igazolt, ha tekintetbe vesszük, hogy az ujugurok már akkor *békés* életmódot követtek, midőn többi törzsrakonaik, mint a legféltelenebb nomádok, egyes csapatokban hegyárként kezdtek nyugot felé hömpölyögni.

Az ujugurok hazája, múltja és társadalmi viszonyai.

A mit Abulgazi az ujugurok régi hazájáról, névszerint a *tiz* és *kilencz* folyóról beszél, nagyon is homályos, nagyon is meseszerű,

Oguz, mint az őstörökösség jelzője, a későbbi, idegen műveltség utáni törekvések-nél azonos lett a *durva, bárdolatlan* elnevezéssel, és ezen értelemben használják azt még ma is az oszmanlik.

¹⁾ *اويغور عقلى* ujugur akli = ujugur ész, annyit jelent, mint a ravaszság, szőrszálhasogatóság, és valóban még ma is szellemi tehetséget illetőleg nevezetes a különbség az ujugur-özbeგი törzs és a többi özbegek közt.

²⁾ Abulgazi, editio Romanzoffi ana, Casani 1825. 11. lap.

mintsem azt kutatásaink kiinduló pontjául felvehetnők ¹⁾. Az ujugurok, kétségkívül az első törzs, mely a Közép-Ázsia és Szibiria beláthatatlan vadonjain pásztorkodó török nép óriási magvától elszakadt, hogy északról dél felé, a magas Thien San hegy túlsó oldalára vándorolva állandó lakhelyet alapítson magának, nagyon valószínűen a Közép-Ázsia népterületén levő azon űrt töltötték be, mely a khinai-mandsu elemek által keleten és az őszogdiana és Khorazmia Parszai által nyugoton létezett. Ezzel az ujugurok országának közvetkező határokat jelelhetünk ki: keletre Kanszu khinai tartományt és a Gobi pusztát, délre Thibetet és a Kuen-Lun hegységet, nyugotra a pamiri felsíkot, és végre északra Dzungariát és az Alatau hegység déli ágait, mely oldalról egyszersmind folytonos közlekedésben voltak többi törzsrakonaikkal. Meglehet ugyan, hogy az ujugurok fő lakhelye a mai Komul ²⁾, Turfan és Karasehr tájékán volt, mind a mellett ők tovább nyugotra, névszerint Kasgarban is ott-hon voltak, sőt ha a helyrajzi nomenclatura nem csal, akkor ³⁾ Szamarkand és Karsi is, melyek közül az első ujugur nyelven „gazdag város“, a második „palota“ értelemmel bír, ujuguri vagy ó-török gyarmatoknak tekintendők. Ha tehát az ujugurok hazájaként a mai keleti Turkesztant, vagy, a mint szintén neveztetik, khinai Tatárországot vesszük: mindamellet meg kell jegyeznünk, hogy egyes gyarmatok a megjelölt határokon kívül is fordultak elő, mely vidékek idővel mandsu vagy mongol népektől meghódítatva, most az utóbbiaknak is szolgálnak hazául. Ilyek Urumdsi, a régi Almalik és Karakorum, szóval számosak a Thien San hegység túlsó oldalán létezett helyek közül, melyekre eddigelé bennünket csak néhány köfelirat emlékeztet, vagy pedig ama körülmény szolgálhat tanujelül, miszerint Dr. Radloff Vilmos állítása szerint még a felső Altai török pásztornépei közt is mind e mai napig találkoznak ujugur íratok.

Épen ily gyérek és bizonytalanok azon vázlatok, melyek a történeti viszonyokat illetőleg ránk maradtak. Hogy egy összes

¹⁾ Ép oly alaptalannak találom Kazembeg törekvéseit, a ki az ujugurokról való, fennemlített értekezésében (27. lap) Khahrezmia történetíróját a török Göl tónak a mongol Göl folyóvali elcsesülésével vádolja, és ekként akarja a 19 folyó számát kimagyarázni.

²⁾ Komul a keletturkesztani nyelvben annyit jelent, mint „rakás“, „halom“, mely utóbbi értelemben az ujugurban is előfordúl. Khamil s Hami vagy Hamil, tehát csak a kérdésben álló, eredeti szó romlott alakjai.

³⁾ Szemír = kövér, gazdag, és kend vagy kand = város.

nagy birodalmat, avagy apró, független államokat képeztek-e? nem tudhatni. Az utóbbi azonban több valószínűséggel bír, mivel először, ez a törökök nemzeti jellemében fekszik, és csakis rendkívül erős kezek hozhatták az egyesítés művét létre; másodsor, a Kudatku Bilik a Hidsre ötödik századában egy önálló Kasgar Ili (Kasgarország)-ról beszél, hol Bokra Khan uralkodott, valamint egy másik uralkodóról, a ki Mesrik = keleten, azaz Komul felé országot, egy törökül beszélő fejedelem, a ki a kérdésben álló kéziratot magának meghozatta és nagy tiszteletben tartotta. Hogy mennyire terjedt a keleti khinaiakkal való közlekedésök, arról kevés tudomásunk van, bár a pekingi évkönyvek és útleírások gyakran említik az ujugurokat. Ugyanezt lehetne az ujuguroknak nyugoti szomszédaikkal, a régi Szogdiana lakóival való érintkezésökről mondani. A Tarikhi Narsakhiban azt találjuk írva, hogy Khatun bokharai királynő, midőn az araboktól szorítottatott, egy *szomszédos* török fejedelemtől kért török segédsapatokat, melyeket meg is kapott. Meglehet ugyan, hogy ezen turkok a Zerefsan éjszaki részén vagy a Jaxartes mellett lakó pásztornépek, avagy talán kasgari ujugurok voltak; bár mint legyen a dolog, kétségbevonhatlan, hogy a nyugottali tulajdonképeni közlekedés csak az iszlam elfogadása után növekedett mind inkább, és hogy ezen korszaktól kezdve a tulajdonképeni ujugur szójárás idegen török, részben arab-perzsa elemek befolyása alatt állván, eredetiségéből némiképp veszteni kezdett.

Mérhetlen fontosságú volna, ha az Iszlam előtti korból származó ujugur nyelvemlékeket bírnánk, a mennyiben ezek nagy fényt deríthetnének a turk-népek legrégibb nyelvviszonyaira; azonban a Kudatku Bilik már magában véve is roppant kincs, és több felvilágosítást szolgáltat nekünk mint az összes khinai források szőrnyű szóelferdítéseikkel, melyeknek eredeti török szókkal azonosítása valóban a legelénkebb képzelem műve. A Kudatku Bilik be hagy *először* is pillantanunk a törökök társadalmi és kormányzati viszonyaiba, melyekre részint a legegyszerűbb pásztornépeknél, részint a törökök legfinomultabb országálásánál még ma is bukkanunk. A rendeknek kara am = fekete nép és tapukcsi = hivatalnokok, szolgálkra való felosztása nagyon emlékeztet a kirgizek kara szöngék = fekete csontu (= nép) és ak szöngék = fehér csontu (= nemesség)-ére. A népet alkotó kereskedők (szatikcsi), földművelők (tarancsi), baromtenyésztők (igdiscsi), továbbá az előkelőket képező Szeid (alevi), orvosok

(otacsi), büvölök (ap szuncsi) és csillagjósok (muneddsim) osztályzása a társadalomnak legrégebb és legeredetibb alakja a török-izlami népségeknél. Szintígy az uralkodási viszonyok és azok elvei, melyekben egy jó vezér, tábornok (Szu basi), írnök (bitikcsi), követ (jolaudsi), ajtón álló (kapukcsi) kötelességeinek leírásánál ugyanazon szellem uralkodik, mely egy Alp Arszan, Melik Sah s az Oszman ház első fejedelmeinek uralkodását lelkesíté. Nagyon érdekes volna kipuhatolni, hogy vajjon az ujjuroknak politikai és társadalmi alkotmányaik, úgy a mint azokat a Kudatku-Bilikben találjuk, a régi Szogdiana vagy Bedakhsan farsz civilisatiójából eredtek-e, avagy fordítva, mert khina-budhai befolyásnak a legkisebb nyoma is alig található. Más, erkölcsani tartalmu szerkezetekkel összehasonlítva, a Kudatku Bilik eredeti török jelleme különösen a törökös nézetü számos tartalomdús mondatok által tűnik ki. A tanítások, melyeket Öktülmis vezir a fejedelem körüli szolgálatba lépő fiának ad, csaknem ugyanazok, melyekkel még ma is ellátja a vén özbegek a khan szolgálatára készülő fiát. Mindenhol vezérfonalként húzódik át az erkölcsan szövedékén a bátorság, becsületesség és hűség, úgy szintén szavakkali gazdálkodás, szelidség, és mindennek eltűrése a mindenható végzettel szemben. Ezen mély alázat és hódolat a nagyok iránt, a szelidség és leereszkedés a szerencse legmagasabb lépcsőjén is, a nagylelkűség és az adakozás a különben is mulandó földi kincsekkel, melyeket a Kudatku Bilik ajánl, bélyegzik a török állam és családi élet tisztán patriarchai jellemét, mely ily éles és kitűnő vonásokkal az iráni vagy sémi törzs egy más ázsiai népénél sem jelentkezik. — Csak egy van, a mi az Ázsia minden részeiben létező török állapotok ismerőjét idegenül érinti, és ez ama nagy fontosság, melyet a Kudatku Bilik erkölcsanítója a tudomány és tudományosságának (Bilik, Biliklik) általában tulajdonít. A tudást jobban dicsőíti, mint a fejedelmi pompát, gazdagságot, sőt azt minden isteni áldás és földi kincs fölé emeli. Ezzel egy fokon csak az értelem (okus) áll, mégis minden szellemi tehetség a tudásnak van alárendelve, és alig van lap a 93 levélből álló kéziratban, a hol ezen nézet nem részesül a legerélyesebb kifejezésekben. Ez azon egyetlen körülmény, mely a török műveltségi viszonyok mai és előbbi állapotánál is idegenül hangzik, és a sokszor tárgyalt *Bilik*, akár vallástudományra (علم ilm, a mint azt a Mohammedánok értik), akár világi tapasztalatokra általában vonatkozzék az, csak akkor

érthető, ha felteszszük, hogy az ujugurok Közép-Ázsia nyugotra fekvő népségei közül már korán kitűntek a műveltség magasabb foka által.

Másodszor, a Kudatku-Bilikben az ujugurok egyetlen és legrégibb nyelvemlékét találjuk, a mi által először van megengedve, hogy az ujugurok nyelvébe és a többi turktörzsekhez való viszonyukba egy pillantást vessünk. — Mindenekelőtt azt látjuk, hogy orientalistáink az ujugur néptörzsrre vonatkozó értekezéseik, tárgyalásaik és tanulmányaikban, eredeti nyelvemlékek hiányánál fogva nagyon sikamlós téren állottak. A mai napig ismert kéziratok, minők: a Párisban levő Miradsnameh s Tezkeret ül evlia, az oxfordi Bakhtiarnameh, a bécsi Timurdiploma, a genuai ¹⁾ archivumban levő szabadalmi levelek és szerződések, legfőleg a tizennegyedik századból ²⁾ valók, és másnak nem mondhatók, mint *ujgur írásjegyekben írt nyelvemlékei a középázsiai vagy csagatai szójárásnak*, míg a négyszáz évvel öregebb Kudatku Bilik nyelvsajátságokra nézve az utóbbiakhoz körülbelül úgy viszonylik, mint például a „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft“-ban (20. kötet, IV. füzet, 574. lap.) Wickerhauser Mór által közzétett seldsuk költemény a stambuli szójárásban írt legújabb szerkezetekhez. A Klaproth

¹⁾ Berezine „Recherches sur les dialectes mussulmans„ czímű művének 37. lapján Toqtamische (Tochtamis)-nak Yagaihoz intézett egy iratáról beszél, melyet Kasembeg török átírással és orosz fordítással tett volna közzé; azonban ezen darab mai napig még nem került elő.

²⁾ A Baktiarnameh kelte a Hidsre 836. éve (1432. Kr. u.), miként az egy a könyv végén levő észrevételből kitűnik: Kutluk bolsun tarikh sekiz jüz otuz sekizde tauskan jil zil hidsre aj ning availinde Manszur Bachsi bitidi = Legyen áldott. A 838-ik évben a kígyóévben a zil hige hónap kezdetén írta (hol?) Manszur a troubadour. A párisi könyvtár Miradsnameh és Tezkeret ül evliája Heratban 846. Hig egy bizonyos Melik baksi által iratott a mint ezen szép írásu kézirat végén található következő felirattól kitűnik.

Mesaikh ül evlia tarikhi.

Szekiz jüz kirk alti jil Dsemazül akhír onunda Heri da Melik Bakhsi, = azaz Mesaikh ül evlia évszáma 846 Dsemazi ul akhir 10-ike Heratban Melik baksi (által iratott), tehát nem Szamarkandban, mint Remusal, ki vagy a Heri szót nem értette, vagy az egész tételt észre nem vette, Recherches sat. 61. lapján mondja.

A különböző kéziratok kelte, évsora tehát a következő:

	Kr. után	Hids
Miradsnameh	1442	846
Bakhtiarnameh	1432	836
Timur okmánya	1397	800
Kudatku Bilik	1068	462

által közölt ujjur-kinai szótár csak nagyon keveset tartalmaz az ó-ujgur szójárás eredetiségéből, keveset, mondom, mert ez is először határozottan későbbi eredetű; másodsor a khinai leírók által nagyon el van éktelenítve; végre harmadszor nem a sajátképi Ujjurországbán, hanem, a mint az a számos mongol és khinai szavakból kitűnik, ujjur-mongol elemek határvidékén, sőt talán épen egy mongol által lön szerkesztve. Mindenesetre hiányzik úgy ezen szógyűjteményben, miként azon folyamódások gyűjteményében, melyek khinai szavak- s alakoktól hemzsegnek, szóval minden egyéb ujjur nyelv- és írásemlékekben, amaz eredeti típus, mely a Kudatku Bilik nyelvében fekszik, úgy hogy könnyen igazolható Remusat Abel ama téves nézete, miszerint az ujjur nyelv messze felnyúló régiségeknek semmi nyomát sem tünteti fel. A tulajdonképi ujjur szövegnek könnyebb szemközt állítása kedvéért, én itt közöltem némit a meglevő ujjur írásbani csagatai nyelvdarabokból. Mennyire különbözik az első az utóbbiaktól, azt minden török nyelvész csakhamar be fogja látni, mindamelllett azonban szükségesnek tartom ezen, a viszonylagos összehasonlítás által előállt színezeteket röviden a következőkbe foglalni.

Az ujjurok nyelve

vagyis azon turk szójárás, melyet immár a Kudatku Bilik kéziratból ismerünk, tulajdonképeni forrása az összes, előttünk ma irodalmilag ismert Khina belsejétől kezdve a Duna partjáig létező turk szójárásoknak, a mit egyébiránt az ujjurról már előbb észrevett *) Rubruquis bámulatosan éles elméje. Nem úgy kell ezt értelmezni, mintha az ujjur olyan nyelv volna, melyből a többi turk szójárások származtak, — nem! Az ujjur nyelv, mint az írásjegyek által először megállapított szójárás, forrása a török nyelv azon legrégebbi alak- és gyökkincsének, mely *szétszórtan* még ma is található a messze elterjedt turk törzseknél, nála azonban *inkább összpontosítva* maradt. Külön sajátosságai fő vonásaiban a nyugoti turk szójárásokkal, minők a csagatai, kazani és oszmanli, van legtöbb közössége, sőt a szó tágabb értelmében az elsőhöz számítható; hangtanának és szó-

*) „Parmi les Juges est la source et l'origine du langage Turc et Coman.“ Klaproth jegyzete szerint az „Abhandlung über Sprache und Schrift der Ujguren“ című mű 3-ik lapján.

kincsének egyes részei azonban feltűnő rokonságban állnak az Ázsia messze éjszaki részében lakó Jakutok nyelvével, a mi vitathatlan tanujelet szolgálhat arra nézve, hogy az ujugurok nyelve még azon korban állapítottatott meg, melyben a ma legtávolabbra szétszórtan élő törzsrokonok az együttlét sokkal szorosabb kötelékében éltek, sőt csaknem azon gondolatra is jöhetnénk, hogy az ujuguri szójárásban ama nyelvet lássuk, melyet a törökök legkorábbi lakhelyükön, tehát mielőtt minden irányban szétterjedtek, használtak.

Csak egy felületes pillantást kell vetnünk a ma előttünk ismert, éjszaki és déli szibiriai turk szójárásokra, a mint azok Boethlingh s Radloff jeles dolgozataikban előttünk fekszenek, egyet a nyugoti mohammedan szójárásokra más részről, hogy belássuk, miszerint az alak- és szókincsbeni hangtani eltérések nem kezdetleges eredetűek, hanem inkább azon idő és térbeni távolság okozatai, melyben a turk nép illető törzsei minden további érintkezés nélkül éltek; — mert minél csekélyebb ezen tér, minél rövidebb az idő, annál inkább eltűnnek az elűtő egyediségek, annál inkább szaporodnak a közös eredet kimutathatóságára vonatkozó adatok. — A még ma is durvaság állapotában élő jakutok, altaiok, teleutok, kirgizek s a többiekre nézve nem bírnak egy ilyenmü összehasonlítás felállítására szolgáló nyelvemlékekkel, a bizonyítással tehát egyelőre adósaknak kell maradnunk. Másként áll a dolog a nyugoti tájszólásokkal. Itt az Iszlám elfogadása, a törökök állandó életmódja által azon helyzetben vagyunk, hogy régibb keltü nyelvemlékeket újabbakkal, vagy mindkettőt az ujugurral összehasonlíthatunk, s az ilyenmü eljárásnak legkisebb lépése is igazolni fogja állításunkat. — Így például az oszmanli Nesri történetében vagy a fentebb említett szeldsuki költeményben az egyes szavak és nyelvtani alakok használata által sokkal több hasonlatossággal bír az azerbaidzsani csagatai azaz a keleti törökhöz, mint a mai oszmanli. Ugyanezt találjuk a kazani szójárásnál, melynek régibb íratai már inkább hasonlítanak a csagataihoz*), sőt ha végül magát a különböző korokból csagatait egymással összehasonlítjuk, csakhamar ki kell hogy tűnjék, miszerint minél előbbi valamely csagatai nyelvemlék kelte, annál szembe ötlőbbek az ujugurral való hasonlatossá-

*) Le dialecte écrit dans les anciens ouvrages littéraires parait d'après ses formes grammaticales et lexicographiques comme une section du djagataïen. Be-rezine, Recherches sur les dialectes musulmans. Casan 1848. 41. lap.

gának vonásai. Miként Nevai és Baber nyelvének sok sajátosságai vannak, melyek a mai keleti török nyelvben hiányzanak: úgy találjuk más részről, hogy Timurnak ujjur betűkkel írt, tulajdonképen azonban csagatai nyelven szerkesztett, a Hidsre 800-dik évéből (1397 Kr. u.) származó szabadalmi levelének nyelve sokkal közelebb áll az ujjurhoz, mint az ezután következő évszázadból irodalmi maradványai a keleti török nyelvnek.

Rendkívülinek tekinthető-e, ha azt állítjuk, hogy a Kudatku Bilik nyelve, mely Kudatku Bilik a Hidsre 463-ik évéből (1069. Kr. u.) kelt, tehát a timuri szabadalmi levélnél több mint 300 évvel régiebb, sőt nem csak a legrégiebb, hanem egyszersmind az első török iratdarab, minden ismert turk szójárások közt a legeredetibb alakot és szókincset nyújtja? Nagyon kívánatos volna természetesen, ha az 1069-beli Kudatku Bilik és az 1397-beli szabadalmi levél közt létező űrt más nyelvmelékekkel betölthetnők, mert ezekben szükségképen kellene a fokenkénti változások nyomainak előfordulniok, oda lehetne névszerint határozottan ama csagatai elemekre mutatni, melyek gyakori közlekedés következtében az ujjurba becsúsztak s azt eredeti alakjából lassanként kivetköztették; mert épen úgy, miként az ujjur irodalmi nyelv a csagatai irodalmi nyelv előállítására az első lökést adta, úgy Transoxania keleti Turkesztánra való későbbi erkölcsi és természeti hatásának nagy része volt abban, hogy az ujjurok nyugoti törzs- és hitrokonaikhoz mindinkább hajoltak, és miként a Tadsik-özbegek bevándorlások az ujjurokat néprajzi szempontból elélteleníték, úgy az arab-perzsa szó- és alakkincs által már akkor beszennyezett csagatai szójárás az ujjurt eredetiségétől mindinkább megfosztá, és neki oly ikeralakot adott, mely sem ujjur sem csagatainak nem mondható. Önként értendő tehát, hogy egy mai turfani lakos szájából vett ama szógyűjtemény, melynek vagy negyven év előtt a tudós Klaproth és minden szaktársai még annyira örvendtek, nem nyújthatja az ujjur nyelvény valódi kincsét. Nem csak ma nem, de már a 13-dik és 14-dik században sem volt többé keleti Turkesztannak török szójárása tisztán ujjur, és azon tájszólás, melyet a hat város (Altisehr) lakói ma használnak, az ó ujjurtól szókincset illetőleg sokkal távolabb áll, mint az Ob és Jenissei jeges partjain otthonos jakut szójárás.

— Ily hatalmas a hitnek és társadalomnak befolyása a nyelvre!

Miután előre bocsátott észrevételeinknél fogva a Kudatku Bi-

lik török szójárásával, mint az egyedüli valódi ujjur szöveggel van dolgunk, nem lesz háládatlan munka ezen szójárás sajátosságairól kimerítőbben szólni. — Mielőtt azonban ehhez fogvánk, az ujjur írásról és magáról a Kudatku Bilikről akarunk kissé részletesebben szólni.

Az ujjur írás behozatala.

Az után, a mit Klaproth, Remusat és más elődeim a szyr-szabái alphabetnek a Thien shan távol völgyes tájain lakó törököknél való behozataláról írtak, és a mi azon körülmény által, miszerint a mai, Urumia tava mellett lakó Nestorianusok ujjur írásokat folyékonyan olvasnak *), eléggé van bizonyítva; az ujjur írás eredetének kérdése egyszerűmindentkorra teljesen eldöntöttnek tekinthető. — Nemcsak történeti tények tanúskodnak ezen körülmény mellett, hanem nyelvészeti bizonyítékaink is vannak erre nézve, melyek közül néhányat meg fogok említeni. Miként az oszmanli és más török szójárásokba behozott arab alphabet ellen panaszkodnak újkori török nyelvészeinek, mely mint tisztán sémi épület anyaga, altai nyelveknél nem csak meg nem felelő, de nagyon káros is; úgy az ujjur írásjegyek közelebbi megtekintésénél is kell hogy észrevegyék, miszerint azok bizonyára inkább syrarami hangok kifejezésére alkalmasak, mintsem a tisztán altai szellemtől áthatott ujjur átírására. — Nagyon sajátosságos az, hogy az ujjurban a szabái alphabet csaknem mindazon hibákat és hiányokat okozza, melyeket az arab az oszmanliban ٱ, ٲ, ٴ magánhangzók, körülbelül az arab ٱ fatha, ٲ keszre és ٴ zannuával azonosak, ép oly hiányosak az a, e, i, i, o, u, ö, ü, megjelelésére mint az arab ٱ Elif, ٴ Jad és ٴ Vav. További hibákat a torokhangok ڪ es ڪ okoznak, melyek a héber ڪ kaf és ڀ kuffal azonosak lévén, nagyon is szegények a keleti török nyelv soknemű torokhangjainak kifejezésére; úgy hogy történeti adatok hiánya mellett is már az ujjur alphabet szellemének kellene sémi eredetét elárulnia.

A mi a behozás idejét illeti, azt biztos források teljes hiányában nehéz volna meghatározni. — A szerint, a mit Yule ezredes

*) Néhány katolikus Nestorián, kik Európába való koldulási útjokban Pesten mentek át, nálam tett látogatásuk alkalmával nagyon örültek egy nestorian kézirat látásán, de ugyancsak bámúltak, midőn azt elolvasva nem értették. Ez a Kudatku Bilik eredetije vala.

nagy gonddal tett búvárlatai nyomán mond *), a nestoriáni keresztyén vallás Khinába, és ez alatt természetesen a mai „mennyei birodalom nyugoti része értendő, csakhamar a byzantini egyháztól elszakadása után (körülbelül 498) Perzsián és közép-Ázsián át nyomult, a mi tényleges történeti adatok által, minő a herati, szamar-kandi és khinai érsekségeknek már a nyolczadik század első negyedében történt felállítása, eléggé van bizonyítva, nem kevésbé egyszersmind azon körülmény által, hogy az üldözött felekezetűek a messze távolban kerestek tért lázas munkálkodásuk számára. Ha már most a megtérítés idejét száz évvel, mint legkevesebbel tesszük az érsekség felállítása elé, akkor a hetedik század kezdetét lehetne azon korszaknak tekinteni, melyben az akkor tekiutélyes Kasgar a keresztyénséggel, és egyszersmind a keresztyének, azaz a Nestoriánusok írásával megismerkedett. Kasgarból, mely a távol Cathayba vezető fő út s még a tizenegyedik században is érseki székhely vala, nyomultak a nestoriani tan apostolai az egész ujjur földön át egész Khina belsejéig; — fő lakhelyük azonban maga Kasgar városa volt és maradt; — úgy látszik, itt léteztek fő iskoláik, hol először íratott ama táj török szójárása szabái betűkkel, és innen lön vezérelve ama bámulatos harc, melyet Krisztus tana némely lelkesedett követőinek az akkor keleti Turkeszتانban hatalmas Budhaismus, sőt később a nem kevésbé erélyesen fellépő Iszlam ellen kelle folytatniok. Hogy a török nyelv Budha vallásának tanítói által thibeti vagy sanscrit betűkkel íratott volna valaha, nagyon valószínűtlen, mivel a keleti vallástanítók a hitcikkelyeket azon nyelvtől, melyen azok íratnak, elválhatlanoknak tartják, továbbá mivel a thibeti nyelv a Kuen Lun hegységen túl aligha volt egészen idegen. — Egészen másként állt a dolog a Nestoriánusoknál. Miként ma a térítők a bibliának, liturgiának és más imáknak az illető országos nyelvre való lefordítását mint első kezdetet tekintik: úgy állt a dolog akkor is, és bizonyára tekintélyes száma létezett a kérdéses, ujjur nyelven írt daraboknak, melyeket később a mindenhol romboló dühvel fellépő Mohammedanok megsemmisítettek miként ilyesmit a törökök, perzsák, egyiptomiak, spanyolok, bosniakok és görögöknél láttunk, hol a szigorú vallási parancs minden

*) Lásd: Cathay and the way thither by col. Henry Yule, London, Hackluyt society, 1866. Vol. I. 88. lap a Preliminary Essay VI. fejezetében Nestorian christianity in China című cikkében.

olvasmányt az arab kivételével, a mely pedig mindnyájok előtt idegen, kárhozatosnak itél. — Csodálatos és csaknem egyetlen a maga nemében azon tünemény, hogy az ujjur írás még az Iszlam behozatala után is, mindazon útalat daczára, melylyel minden a Vakt-i-Dsihal azaz Iszlam előtti korszakra vonatkozó emlék iránt viseltetnek, mégis soká, sőt imitt-amott mai napig fentarthatta magát. Haytun püspök, Marco Polónak kortársa, azt beszéli, hogy az ő idejében, tehát a 13-dik század vége felé, az ujjurok földén még számos előkelők és nemesek ragaszkodtak a keresztyén valláshoz, a mi eléggé tanúskodik az ujjur írásnak még az arab jegyek behozatala után való fennléte mellett is; azonban nem csak keresztyének, hanem budhisták és mohammedánok is még soká megtartották az ujjur írást, még akkor is, midőn már ezen keleti egyház befolyásának minden árnyéka eltűnt. — Sőt ezen írásnak az Ujjurok földjén kívül való felvirágzása épen az ujjurok állami létének felbomlása után veszi kezdetét; mert míg egy részről egy Budha-főpap Szaadsa Bandita (Pendit?) Dsingiz alatt alkalmazta először *) az ujjur alphabetet a mongol nyelvbeni használatra, más részről Dsingiz és utódai alatt nagy számát találjuk az ujjurok törzséből származott, állami szolgálatban levő írók és számolóknak, és a jelenleg fennlévő ujjur kéziratok legtöbb másolatai is azon időből származnak.

Azon időtől kezdve, midőn Dsingizkhan utódai az Iszlamot elfogadták, s a nyugati mohammedán tudományosság befolyása a társadalmi és állami viszonyokra túlsúlyra emelkedett, az ujjur írásjegyeknek végre helyt kelle engedniök az újonan elfogadott arab jegyeknek. A Dsingiz Khan által Maverá-ül-nehr, Khoraszán s Irákban alkalmazott ujjur írók és számvivőknek, kikről Abulgazi beszél, kell, hogy részint kihaltak, részint ős hazájukba visszatértek legyen; — arab s perzsa írástudókban azonfelül a nevezett tartományokban nem volt hiány, és e szerint könnyen megérthető, hogy az ujjurok írása, mihelyt az említett tartományokból, melyek az iszlam értelmiség középpontját képezték, kitakarodni kénytelen volt, ha nem is halálos, de igen is a legveszélyesebb sebet kapta. — Turkesztánban, névszerint Bokhara, Szamarkand, Belkh és Khahrezmben, az arab jegyek csakhamar az arabok megjelenése után

*) Lásd: Klaproth, Sprache und Schrift der Ujguren, 59. l.

el lönek fogadva, az ujjur írás pedig az Iszlam felvétele után az Oxus sem inneni sem túli részében nem dívottak többé. Ez épen-séggel lehetetlen is lett volna oly országokban, melyekben még a bagdadi khalifaság bukása előtt vallásosságra nézve a nyugoti Isz-lammal vetélkedtek. — Azonban a nagy sivatagtól éjszakra, a Volga és Kuban partjain, valamint a Krimben lakó turk törzseknél, hol az Iszlam nem verhetett oly erős s mély gyökeret, a Dsingiz házából-i uralkodók által, de talán már előbb is ismert ujjur írás tovább tarthatta fenn magát, és nem csak a genuai kereskedőkkel, kik a 13. 14. és tizenötödik században Krimmel nagy kereskedést üz-tek, váltattak okmányok török nyelven de ujjur jegyekkel írva, hanem Timur emir is, ki mindenhol elnyomni törekedett a durva törököséget arab-perzsa műveltség által, kénytelen volt a 800-dik évben (1379) a Dnieper partjain, és bizonyára máshol is, ujjur be-tükkal írt okmányokat adni ki.

Timur után, különösen az ő utódai uralkodása alatt, az ujjur írás a turki (csagatai) szójárás felvirágzása következtében ismét a Thien-San völgyes tájaiba nyomatott vissza. Itt, és névszerint Ak-szu, Turfan és Komul kerületeiben, valamint a Dzungariába szám-üzött Tarandsi-k (a hat városból való, a khinaiak által átvitt szán-tóvetők) közt állítólag még találatnak iratok, még vannak írás-jegyeket értő emberek, és hogy kedvelt vallásos könyvek átírása az újkorban történt, leginkább a Miradsnameh és Terkezet ül evlia párisi kéziratok által van bebizonyítva, melyek nyelvi alakjai pon-tosan tanúsítják, hogy *legfőlebb a múlt században íratlak*, és pedig olyan tudós által, a ki jártasabb volt a khokandi és bokharai mint a keleti turkesztani szójárásban.

Hogy sikerül-e a legközelebb jövő évtizedekben, melyekben a középázsiai sötét kamarának nyugotról kiinduló búvárokodások fáklyája által derülnie kell, ujjur kéziratokat hoznunk napfényre, ez mai napig még a jövő titka. Teljesen kétségbevonhatlan, hogy léteztek oly ujjur kéziratok, melyek ezen sajátságos turk törzs tör-téneti, társadalmi s vallási viszonyaira vonatkoztak. Sokat pusztí-tott el az idő vas foga, még többet a tatár harcztvágy romboló tüze. Ázsia ama távol tájai történetének becses, kipotolhatlan kincsei, milyen az is, melyet Rasid-ed-Din Tads-et-tevarikhjának összeállít-ásánál használt, ránk nézve örökre elvesztek; de talán még ma is

csillámlik valahol elrejtve némely becses szikra, melyet jótékony világgá lehet szítani.

Ujgur írásnemek.

A mi az írásnemeket illeti, mai napig *három* eltérő írást különböztethetünk meg. Az *első* és leggyakoribb a Kudatku Bilik és Bachtiar-nameh-é; az első inkább folyó, a másik észrevehető gondosságra szépíróilag írva; ezen írásnemet az ujgur نسخى Neszkhi-jeként, egyszersmind mint legdívóbbat és legrégebbit tekinthetjük. Jellemzik leginkább a vastag, kerek, inkább széles mint magas vonások. *Másodiknak* a diplomákban és más hivatalos iratokban előforduló nagy, vastag írást számíthatjuk, melyet vastag, hosszú, phantasticus vonásainál fogva találólag nevezhetünk az ujugrok Divani (دیوانی) írásának; mert a tulajdonképeni Divani az Oszmanliban szintén csak Timur után hozatott be, s nagyon lehetséges, hogy az ujgur-hivatalos betük ékesen pompás alakja nem volt minden befolyás nélkül a Divani előállítására. — A *harmadik* írásnem hegyes hajlású, négyszögletes alakja által ötlik szembe. Ez a legutolsó, tehát legújabb alak, melyet az ujugrok írása felvett, és a Klaproth-féle szógyűjteményben (körülbelül 1417), a 878, 1474-ben írt Kudatku Bilik utolsó lapján, továbbá mint felirat a helagu pénzekben található. Az első és harmadik írásnem közt középhelet foglalnak a párisi császári könyvtár kéziratai, t. i. a Miradsnameh s a Tezkeret ül evlia, melyek írása az említett nemekhez körülbelül oly viszonyban áll, mint az Osmanlik Rikaa (رکعه)-ja az arabok tulajdonképeni Nészkhi-jéhez, — szóval az az eredeti, szabályos, össz-méretes betűknek kuszált, gyors kézírata.

A nestorian térítők által behozott szabái alphabet megpillantásánál, mely alphabetet inkább négyszögű alak jellemzi, úgy látszanék, hogy az általam harmadik helyen felhozott vehető *eredetinek*; ámde a legbiztosabb tanúságot a történeti adatok nyújtják, melyek szerint pedig az első írásnem mindig régiebb mint a harmadik.

[Következik az ujgur Alphabet és annak magyarázata, mi ezúttal elmaradt, mivel az ujgur betük, melyek előadó rendelkezése folytán csak Innsbruckban léteznek, még nálunk hiányoznak.]

A Kudatku Bilik eredete és kelte.

A Kudatku Bilik egy erkölcsstani tartalmu, rimes versekben szerkesztett könyv, és főleg a fejedelemnek népe iránti kötelességeiről, a különböző hivatalnokok osztályainak mivoltáról, a helyes életpályához szükséges erényekről, a társadalomnak káros bűneiről, — szóval az egyénnek a mulandó világ és a sors kérlelhetlen végzeteihez való viszonyáról beszél. A szellem, mely az egész iraton átvonul, tisztán *altai*, azaz: oly erkölcsstani, melyben török nézet az uralkodó, melyre thibet-kinai tanok tekintélyes, parsz-arabok pedig csak igen gyenge befolyást gyakoroltak. A könyv szabása az istennek, a prófétának s az uralkodó fejedelemnek bevezetéseként szokásos dicsőítése által mohammedan ugyan, ámde magában a műben a prófétáról és négy társáról csak néhány kegyes felkiáltásoknál van szó, a vallásra pedig, a mai Iszlámnak és még kevésbé a mostani Közép-Ázsiának eszmeterményeihez viszonyítva, épen nincs tekintet. — A Kudatku Bilik címnek jelentése, mely nem egyet előzőim közül foglalkodtatott, „szerencsés vagy szerencsétlenség tudás“ *حکمتہ علم*, a mint erre a szövegben *többször* van célzás¹⁾; a leszármazás pedig a következő: *ku* = szerencse, *kutatmak* vagy *kudatmak* = szerencsétlenni, és a melléknévképző *ku*, ki hozzájárulván, *Kudatku* = szerencsétlenség, *Bilik* bilmek szóból = a tudás.

A mint a Kudatku Bilik előszavából kitünik, a művet egy bizonyos Juszuf szerkesztette Kasgarban Bokra vagy Boghra Khan²⁾ uralkodása alatt, a miért is a szerző ezen Bokra által annyira ki lön tüntetve, hogy az őt Khasz (*خاص*) titkos vagy külön vezír czímmel tisztelte meg: Jussuf Khasz Hadsib, a mint tehát a szerző teljes czíme hangzik, az utolsó fejezetben, melyben keleti írók módjára hibáiért engedelmet kér, magát is e néven szölliítja: „ó Juszuf, egyenesen és nyíltan mondd a szükséges szót.“

¹⁾ Csodálom, hogy ez Jaubert figyelmét elkerülte, a ki a czímet „az uralkodás tudományának“ fordította; a Kudatku szóban némi módon a perzsa „*chuda*“-t akarta felfedezni.

²⁾ Hihetőleg ugyanazon Satik (Sadik?) Bokra Chan, a ki, egy Velichanoff által Kasgarból hozott történeti kézirat szerint, Komult és Turfant karddal kezében térítette meg, és Kr. u. 1051-ben halt meg, a miért par excellence *Gazi Khan*-nak is nevezetett. A Kudatku Bilik előttünk fekvő példánya tehát a nevezett fejedelem halála után 19 évvel keletkezett.

A mennyiben e könyv az első, mely török nyelven íratott, a szerzőnek meglehetősen igaza van, midőn mondja: „hogy ő a turk nyelvet hiányosnak találta“; — és mégis jobban tudott magán segíteni, még kölcsön vett arab-persa szókincs nélkül is, mint 500 évvel később író nyelvrokona Mir Ali Sir, a ki az általa kölcsönzött temérek arabpersa szók és szólásmódok daczára, idézia a következő mondatot: ¹⁾ „*اربيق ترکی تیلیکا نظام ایتیب من*“ — A Kudatku Bilik első olvasásánál az nekem valamely idegen, talán khinai vagy persa eredeti ²⁾ fordítása vagy átdolgozásának látszott. Most azonban gondos vizsgálás észrevételét velem tévedésemet. A Kudatku Bilik tisztán török termény, a mi a következő körülményekből eléggé látható: *Először*, az anyag tisztán török társadalmi és kormányzati viszonyokból van merítve, oly viszonyokból, melyek hasonlók ugyan Közép-Ázsia akkori, persa szabásu állapotaihoz, de mégis a legtöbb esetben a külön török typust engedik felismerni. *Másodszor*, a szövegben előforduló, gyakori türk szözi = török szó és türkese meszel = török közmondás-nak idézése eléggé kezeskedik ez állításért. *Harmadszor*, az előszóban eléforduló azon észrevétel, hogy a mű Kaszgarban íratott, s az Iraniaktól: Sa name türki = *török Sahnameh*³⁾-nek neveztetett. A Kudatku Bilik, melynek szelleme a Jaszao Dsingiz és Tüzükat Timurban híven tükröződik, az egyéni életpályára és világnézetre vonatkozó olynemű erkölcstani mondatok gyűjteménye, milyenekre még ma is akadunk özbeg-turkoman vagy oszmanli közmondásokban, részint pedig azon elvek és uralkodási szabályoké, melyek egész keleten, főleg pedig a török uralkodók által mérvadókül tekintetnek, s melyek közül az elsők Ibn Khalidun, az utolsók pedig Kotsi Begnek az alkotmányról írt könyvében nyomós kifejezést nyernek. — Kétségbevonhatlan, hogy az akkori Nyugot-Ázsia irodalmi állapotai Juszuf Khasz Hadsibra nem maradtak befolyás nélkül miként azt Efrasiabnak, mint földi nagyság, és Nusirvannak, mint

¹⁾ Utolsó fejezet a Nevai által írt *قصة سيف الملوك* Kissza-i Szeif ul Muluk című romanzban.

²⁾ Mely nézetet „Vázlatok Közép-Ázsiából“ című művem 288-ik lapján tettem közzé.

³⁾ Nagy, tekintélyes műveknek volt tehát Iranban még Firduszi előtt *Sahnameh* címűk, mely utolsó szó jelentése nem annyira „a királyok könyve“, mint inkább „királyi könyv“, épen úgy, miként Envari Szuheili mesegyűjteményének *Humajunnameh* török címe császári könyvet jelent.

az igazság jelképeének idézéséből látjuk; egészben véve azonban a könyv török elmetermék mesterműve marad, mely valószínűleg későbbi fordítás vagyis helyesebben átírás által lett a nyugoti törökökre nézve hozzajárulható, kiknek irodalmi munkáiban gyakran megütköztető hasonlósággal tükröződik vissza.

A könyv kelte két helyen pontosan van adva. Az első (92. lap) az utolsó-előtti fejezetben ekként hangzik: Jil altmis iki erdi tört jüz bile bitegü tökettim bu sözölküre. „A négyszáz hatvankettedik évben ezen szót (könyvet) mértéke szerint bevégeztem“, — és ismét a végső fejezetben (93. lap): — Jil altmis iki erdi tört jüz bile bu söz sözledim men tutub dsan szere. „A négyszáz hatvankettedik évben mondtam ezen szót, tisztán megóva lelkemet.“

Hogy miként lehessen már most a felhozott keltet, 463. a Hižre szerint = 1069. Kr. u., azon állítással, miszerint ez az *első* török nyelven írott *könyv*, összeegyeztetni, nem egy könnyen magyarázható meg. Nehéz elhinni, hogy egy nyelv, melyen egy oly könyv mint a Kudatku Bilik szerkesztve lön, ezen korszak előtt más írott emlékeket ne mutathatott volna fel, főleg midőn a Nestorianusok az írás behozásával a keresztyén hitcikknek terjesztését akarták czélozni; nekem ezen tekintetben úgy látszik, hogy ebben csak a kitab (ujgur nyelven okus) mohammedán szót kell keresni, melynek jelentése „olvasmány“; a „könyv“ czím csak a mohammedan korszakban előállt műveket illeti.

A Kudatku Bilik előttem fekvő példánya egy a 843. évben Heratban írott másolat, a mint ez a végső vers utáni észrevételből kitünik: Tökenti Kudatku kitabi tarikh sekiz kirk ücs jil te Koj jil Moharrem aj ning törti Heride. „Be lön végezve a Kudatku könyve keltén a nyolcz (száz) negyvenháromnak a birkaévben a negyedik Moharremben Heri (Herat)-ben“; tehát Mir Ali Sir *) születésének évében, a ki végül nevezett szülővárosát szintügy nevezi, és pedig a Timur családjából származó Abul Kaszim Bahadur uralkodása alatt, a ki Abu Szaidnak kortársa, akkoriban Khoraszánból (főváros) Herat fölött uralkodott. Heratban, bár az Khoraszán persa művelt férfainak középpontját képezte, mégis azon időkben az udvarnál és a hivatalnokok közt sokat beszéltek törökül, és hogy

*) Ali Chir naquit a Héri l'an 844. *Belin Notice Biographique et littéraire de Mir Ali Chir Nevai.* Paris 1859.

az ujjur írásjegyek a csagatai nyelven beszélő törökök előtt nem voltak egészen ismeretlenek, leginkább bizonyítja ezen másolat előállása, melyet valamely előkelő török, talán maga a fejedelem készíttetett. Harminczhat évvel később ugyanazon kézirat Heratból Tokatba (Kis-Ázsiába) és innen Konstantinápolyba jutott, a mint azt a kézírathoz függesztett Kaszidek végén álló következő jegyzetből látjuk: Tarikhi sekiz jüz jetmiş tokuz jilan jil bu Kudatku Bilik kitabini Abd-ur Rezzak baksi učun Isztambulda Tokattin Fakri Ogli Kazi Ali bitib jiberib kiltürti ler mubarik bolszum devlet kilszün minnet kitszun. „A 879. évben a kigyóévben a Kadi oglu ezen Kudatku Biliket Abdur Rezak bakhsi számára Tokatból Stambulba hozatta. Legyen az áldott. Jöjjön szerencse s távozzék a baj.“ —

Végül a legutolsó költemény után egy jegyzet így hangzik: Naalbend Hamzadin szatun alduk Molla Khair eddin ning Dsumaa meszdsidi ning janida asnakucs hadsi dellal. „Hamza patkókovácstól vétel által megszerezte a Khair-ed-din péntek mecsetje mellett levő Hadsi dellal (közbenjáró).“ Ez utóbbi által Konstantinápolyban maradt a mű, mig nem végre Hammer-Purgstall báró birtokába jutott, a ki ezen nagy irodalmi kincset Európába hozván, az most a bécsi császári udvari könyvtárban van. (Lásd: Flügel, die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien, 1867. III. kötet, 296. lap.)

A kézirat.

A Kudatku Bilik papírja.

A könyv középpázsiai papírra van írva, melynek legjobb fáját úgy a hajdani mint a mostani időkben Szamarkandban készítik. A selyemnek durva, le nem motollált részéből készítik, többnyire síma felületű, de csak ritkán egyenlő vastagságú, úgy hogy világ elé tartva csaknem mindig felhőnemű lapnak látszik. Találkoznak néha levelek, melyeknél a hiányos öntés későbbi foltozás által van javítva; nagyon ízléstelen eljárás ez, és vele még azon veszély van összekötve, hogy az ilyenmü, utólagos foltok a nedves papírból kihúlnak, miáltal a szöveg nagy mérvben megcsönkülhat. Szamarkandban a papírgyártás jóval a Timurhábzbeli uralkodók előtt, tehát még előbb mint nálunk Európában, virágzott, és oda valószínűleg Khinából jutott (miként a porcellán, tus és se-

lyem). A középkorban ezen czikk Szamarkandból az egész iszlamm-vallásu Ázsiába kivetetett, sőt ma is igen kerestetik, és az ugyancsak nagy, négyszög-alaku ívekben készülő, szélein metszetlen papirost Perzsia és Törökországban az arab szépírás, névleg a Taalik-írás kedvelői jól fizetik, mivel simasága és finomsága által a keletieknek úgy írásához, mint íróeszközeihez, minő író nád és sűrű ténta, alkalmasabb mint a mi vastag és nem mindig oly síma *) papirunk.

A Kudatku Bilik 93. levele feltűnően vastag, de síma papírra van írva, milyen papír ma Közép-Ázsiában nem igen található, valószínűleg Kkotenben készült, honnan még ma is hoznak olyanemű papírra írt koránokat.

A Kudatku Bilik írása,

miként már mondva volt, kétségtelen a legrégebb minden létező ujjur írásnemek közt, nem olyan szép ugyan mint az oxfordi Bakh-tiarnameh-é, de eredetibb és kezdetlegesebb. Az egész Kudatku Biliket egy kéz írta, de, sajnos, nem mindig egyforma igyekezettel. A 6-dik lapig az írás feltűnően olvasható és világos, nagy, gondosan összekötött betűkkel írva, különösen áll ez a Pehrisz ti Eb vab, فهرست ابواب, „a cikkek jegyzéké“nél, sőt úgy látszik, mintha az író ebben az ujjur írásban járatlannak kezdő-olvasmányt akart volna adni. A 6 és 7-ik lap igen roszúl van írva, számos gyakran egész sorokat betöltő javításokkal. Néha a toll vágása szerint is változik az írás; néha ugyanis a betűk nagyok, vastagok, mint a 8—14. lapon, néha ismét vékonyak, összméretesek, mint a 14—16. lapon. Ez szakadatlan változik, a szerint a mint a másoló ujjonnan vágott vagy elhasznált tollal írt. Az egyes sorok közti térre nézve sincs megtartva a szemmérték, néha szorosan, néha távolabb lévén azok egymáshoz. Némely helyen a második versezet az első elé van téve, mikor azután a másoló el nem mulasztja a sorok egymásutánját „borun = először, és szong = azután“ szókkal jelelni meg, sőt egy helyt, például a 62-ik lapon, 9 vers számjegyek által van kellő sorba hozva.

A Kudatku Bilik kibetűzésére különösen hasznos és elősegítő azon körülmény, hogy az előttem fekvő kézirat későbbi olvasói el

*) Perzsiában és Törökországban szokás az európai papírt a kellő simaság előállítására két kő között simítani, mit az első országban Möhrnek neveznek.

nem mulaszták jegyzeteket és magyarázatokat mellékelni a műhöz. Ezek többnyire olyan ujjur szavak sorközi fordításából állnak, melyek az olvasó korában már elévültek és használaton kívül levén csak néhányak, de nem a nagy tömeg előtt voltak ismeretesek. Ezen tolmácsolás részint arab jegyekkel van írva, mint komar, aszisz, etkü stbbinél, melyek نيك jó, بد rosz, یادگار emlék szavakkal vannak körülírva; részint pedig az ujjur betűkkel egy új, névszerint Kasghari szójárásban, mint: evik asukkan sietős, arkiš kervan karaván és titmak a mely tijnak: tiltani stb.

Néha ujjur betűkkel írt perzsa szókkal is történik a magyarázat, mint: szir = szir jóllakott. Sok ilyenmü magyarázat, sajnos, oly rosz írásban van pontozás nélkül feltűnő gondatlansággal odavetve, hogy azok kibetűzése teljes lehetlenné válik, és a búvárkodó tantalusi dühe ily esetekben könnyen felfogható.

Az egész kézirat *olvashatóságát* illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy csaknem mindenhol oly lelkiismeretlen gondatlanság uralkodik, mely a biztos olvasást mindenkorra nehezíteni, sőt lehetlenné fogja tenni. Gyakran fordul elő egy sorban ugyanazon szó majd helyesen, majd hibásan írva. Ez áll különösen a g, h, g, k, s, c betűk írásáról, hol a hegyes vagy kerek alakra, a jobb egyenes vagy bal állásra kevés gond fordított, úgy hogy a kérdéses betűk közül az értelemhez leginkább illőt úgy kell eltalálni, a mi annyival inkább értelemzavaró, a mennyiben ezen betűk nagy számú hangokra vonatkoznak.

VÁMBÉRY ÁRMİN.

A ROKONNYELVEKRŐL ÉS DIALECTUSOKRÓL.

Úgy a rokonnyelvek, mint a dialectusok összetartozását a nyelvi belalak és nyelvanyag közössége tünteti fel. A közös belalakok az alakképzés közös rendszerét jelentik. Egy anyagból vett rag és képző, mely a rokonnyelvek belalakját kifejezi, közös külalak; a közös külalak nem az anyag azonegységéből áll, hanem az alak sajátosságos értelményéből. E közös értelményt különbözőleg lehet kifejezni, se azért nem mindég felel meg közös külalak a közös belalaknak. Lássunk erre példát. A görög melléknév comparatiója kétféleképp történik, u. m. 1) *τερο, τατο* 2) *ιωρ, ιωτος (ιωτο-ς)* végzés által. Az utóbbi ragok az epikai dialectusban elég gyakoriak, Homer kedveli őket. Ezen kétféle comparatio már a szanszkritban előfordúl, ott is az utóbbi az előbbinél ritkább. E kétféle comp. a szanszkritban 1) tara (nőnem tarâ), tama (n. n. tamâ), 2) îyas, îyâns és is'î'a. A comp. e két ragozásánál azt vesszük észre, hogy a gradus superlativus a gr. comp.-ból származott, a tama és is'î'a' ragok a comparativus jelét és egy leszármaztató suffixumot tartalmaznak, tama tara-ma-ból lett. A görög *τα-το-ς* superlativust nem ma, hanem ta rag származtatta a gradus comparativustól, ez azonban ép oly kevésbé zavarja meg a belső alak közösségét, mint meg nem zavarja a kétféle comparatio. Mind kettő fogalmi növedéket jelentő inflexio, melynek gradus superlativusa gradus comparativusából származott, s mely a melléknévet semleges nemű szóvá lenni nem engedte. Az inflexio ezen ragjai nem jelvesek, hanem saját és önálló értelménnyel bírnak. Tara Bopp szerint a tar gyökből jön („transgredi,“ „átmenni.“) A rokonnyelvek és dialectusok választhatnak a kétféle ragozás közt ¹⁾, sőt még a leszármaztató ragok közt is ²⁾, az egyikből

¹⁾ Így tettek a germán nyelvek, választották az utóbbi szanszkrit comparatiót. — ²⁾ Így látjuk a görög superlativusban.

a comparativusra, a másikból a superlativusra választhatnak ragot ³⁾, s mind ez nem zavarta meg a belalak közösségét. Mit láttunk eddig? Azt láttuk, hogy a dialectusok és rokonnyelvek közös joga, belalakraik kifejezésére különböző eszközökhöz nyúlni. Azt láttuk, hogy nem mindég felel meg közös külalak a közös belalagnak. Valamely nyelvcsalád belalakját úgy értjük meg igazán, ha egy más nyelvcsalád megfelelő belalakjával összehasonlítjuk. A sémi comparatio eléggé különbözik az indogermanokétól, lássuk, miben áll e különbség. A gradus comp. és superlativus az arab nyelvben **أَفْعَلٌ** (af'alu) alakban jelenik meg; ez a két gradus közös alakja, itt nincs a gradus comparativusból alaki fejlődés a gradus superlativusra, s e két fokot csupán csak a szószerkezet módja választja el egymástól. A superlativus a „status constructus“ (genitivus) szerkezetében jön elő (p. o. 'alamu l'falásifati „a legbölcsebb“), míg „min“ praepositio az, mi a gradus comparativust a vele összehasonlított tárgy vagy személy felé helyezi, p. o. hua 'afdalu minni „ő nálam kitünőbb.“ A gradus comparativus és sup. alakját nem külön, önálló léttel bíró rag jelenti, hanem egy jelves értelmű betű, az elif, mely a melléknév elé jön. Az ezen alakba helyezett melléknév rideg neutrummá válik, mely a nemek és számok megjelölését kizárja; chairu lbarijjati ép úgy lehet a legjobb férfi, mint a legjobb asszony, egyformán tehet egy vagy több férfit vagy asszonyt. Az éjszaksémi nyelvekben a comparatio nem bír külön alakkal, egyedül a szószerkezet különbözteti meg az egyik gradust a másiktól. A különböző belalakok választják el egymástól a különböző nyelvcsaládokat, s egyedül a gyökközösség s a közös emberi észjárás képzi a nyelvcsaládokat egyesítő köteléket.

A különböző nyelvcsaládokhoz tartozó rokonnyelvek egymással való rokonsági foka nem egyenlő. A nyelvképzés körében három nagy korszak tünt fel, ú. m. a gyökkorszak, az agglutinatio és flexio korszaka. E három nagy fejlődési korszak nincs határozottan körülírva, sőt inkább érintkeznek egymással. Más a rokonnyelvek rokonsági foka az elsőben, mint a másodikban vagy a harmadikban. Míg a gyökkorszakon túl nem haladott nyelv szavainak viszonyait önálló szavak jelentik, s az agglutináló nyelvek még darabos, a belalak köszörűjén meg nem csiszolt ragokhoz nyúl-

³⁾ Ez történt a római nyelvben.

nak, addig az inflexio korszakát elért nyelv szótöveit ragjaival művészileg összeforrasztotta. Ott a hol a fogalom viszonyainak megjelelésére önálló szavakat használnak, mint a hogy ez a gyökkorszakban történik, a kifejezés még nem bír állékonyssággal. Az agglutináló nyelvek ragjait szoros kapocs nem kötvén a szóhoz, az alakok anyaga még nem lehet oly állékony, milyen az inflexio ragozása. Ebből az következik, hogy a hajtogató nyelvek közti rokonság sokkal közelebbi, mint a ragozóké, s hogy a gyökkorszakon át nem haladott nyelvek származhatnak el legkönnyebben egymástól. Lássunk erre példát. A chinai többesszámot „sokaság“, „halmaz“, „csoport“, „osztály“-t jelentő szók képzik. A dialectusok ennyiféle kifejezésből választhatnak, az egyik dialectus a sokaságot, a másik a csoportot vagy osztályt jelentő szót választhatja többese kifejezésére. Mily távolinak látszik a rokonság e különböző eszközöket megragadó dialectusok közt! A cochinchinai nyelvben a többesben gondolt szót „fo“ szócska előzi meg, e szócska értelme „sok“, „számos“; ezen fo a chinaiban többesszámot soha se képez. Nung „különböző“ is többest képez a cochinchinaiban, e szó se fordul elő a chinai nyelvben. A chinai és cochinchinai szerencsére még bír egy pár a többesszámot kifejező közös szóval, ilyen choung, kak. Így van ez az igénél is; más a cochinchinai, más a chinai nyelvben az indicativus praesens első személye, s ezen első személy se itt se ott nem névmás, hanem egy „szolgát“ jelentő szó. A múltat úgy a chinaiban mint a cochinchinaiban egy a névmás és ige közé helyezett „már“ értelemmel bíró szócska jelenti, csak hogy ez nem ugyanazon szó e két dialectusban. Az agglutináló nyelvek többese se egyforma, a magyarban *l* betű, a török-tatár nyelvben *lar*, *ler* *) szótag képzik a többest. Mily másképp van ez a hajtogató nyelvek körében! A szanszkritban s a vele rokon nyelvekben az esetjel megválasztása, vagy elváltozása jelenti a többest, p. o. *b'yam*, *b'yám* és *b'yas*. A sémi kültöbbest a nominativus magánhangzójának megnyújtása képzik. Ezen nyelvekben a flexio állékony, s a belalak kifejezése nem lehet oly sokféle, mint ott, a hol a ragok tág köteléke könnyen felbontható. Ebből az következik, hogy a rokonnyelvek és dialectusok köteléke tágabb vagy szorosabb lehet, hogy az, a mi a gyökkorszakon túl nem haladott nyelvek körében dia-

*) A mongol többesszám ragja : *nar*, *ner*.

lectusnak mondatik, a hajtogató nyelvek két családjában rokonnyelvnek beillik. A rokonnyelvek és dialectusok még egy más oknál fogva is válhatnak idegen képet, s ez a messze elszármazás, a különböző éghajlatok alatt való lakás, a hosszú ideig tartó vándorélet. A cigány nyelv az ind dialectusokhoz tartozik, és még is mily különböző a többi ind dialectustól! Pott lángesze hozott világságot és rendet e nyelvi zürzavarba. A dialectusokra nézve még az egymás közti érintkezés vagy nem érintkezhetés is fontos körülmény. Végül még az idő kérdését említem meg; az se lehet közömbös, hogy mikor kezdődött a széjjelmenés.

A rokonnyelvek és dialectusok rokonsági foka a nyelvcsaládok keretén belül meghatározandó, s még itt is, mint várni lehet, különböző, s e különbözőzés a haladó idővel mind nagyobb-nagyobb arányt ölt. A jelenlegi román nyelveknek a régiségben itáliai dialectusok felelnek meg, az itáliai legiók dialectusai. A nyelv összekötő és elemező korszakában egyaránt különböző eszközök-höz nyúlhat belalakjai kifejezésére. A synthesis elmosódott képe az analysis büv-tükreben újlag feltűnt. Vegyük elő a comparatiót, az olasz azt mondja: „l' uno es piu docto dell altro“, a spanyol ugyanezt így mondaná: „el uno es mas docto del otro.“ Így osztott el a latin nyelv „plus“ és „magis“ két igehatározója. A synthesis ezen osztály újítása, a növekedő alakromlás, az alakok iránt fogyó érzékenység, s mind az, mi ebből folyt, nagyra növelték azon ürt, mely a kezdetleges itáliai dialectusokat egymástól elválasztotta.

Mi választja el egymástól a rokon nyelveket? A közös gyök, szó vagy szótó ilyen vagy olyan ráillesztése a megnevezendő fogalmakra, a hanganyag sajtászerű elváltozása, a külalakok sajtásága, kisebb-nagyobb alakromlás, a képzők és ragok megválasztása, némely a rokonnyelvek egyikében vagy másikában támadt új alak. Mi választja el a dialectusokat egymástól? A szó értelmének módosulása, szótári archaismus, némely régi szó, mely a múlt időkből az újkorig megmaradt, kisebb-nagyobb hangromlás, a hanganyag sajtászerű elváltozása (p. o. a spanyolban a latin *f* betű *h* betűre való elváltozása), a külalakok sajtásága, kisebb-nagyobb alakromlás, az alakokról való öntudat kisebb-nagyobb meggyengülése (p. o. a kiveszett vagy ritkává lett alakok más létező

alakokkal való pótlása). Ezen szótári, hang- és alaktani különbségekhez még a mondattaniak is hozzásorozandók, p. o. a szórend, idiotismusok. Úgy a rokonyelvek, mint a dialectusok e tekintetben is különbözhetnek egymástól. A rokonyelv és dialectus egymáshoz viszonyát sikeresen kimutatni csak úgy lehet, ha előadásunkat nem általánosságokkal, hanem részletezve kezdjük. A rokonyelvek egymáshoz rokonsága igen közlelöl való lehet, mint p. o. a sémi nyelveké, míg a dialectusok messze elszármazhattak egymástól, mint p. o. a cigány nyelv a többi ind dialectustól. A három görög dialectus igen közeli rokonságban áll egymáshoz, míg a chinai nyelv dialectusai messze eltávoztak egymástól. A rokonyelveket és dialectusaikat egymás mellé helyezvén, a különbséget fokozatosnak fogjuk látni. Úgy a szótárban, mint a nyelvtanban azt fogjuk látni, hogy a rokonyelvek különbsége dialectusaik különbségének felsőbb foka. Ezek szerint a különbség mindenek előtt mennyiségi, de azt kérdezzük, kizárólag az? Azon idő, melyben a rokonyelvek elváltak egymástól, igen régi idő, még ekkor az alkotó nyelvszellem egészen be nem végezte munkásságát. A rokonyelvek egyike vagy másika oly alakokat is bír felmutatni, melyek a többiben elő nem fordulnak, vagy legalább nem minden rokonyelvvél közösek. Lássunk erre példát az indo-german nyelvek köréből. A praeteritum a szanszkritban következő formákkal bír: imperfectum, aoristos s perfectum; ezen alakok a szanszkritban nem fejezik ki a múlt fogalmának azon fokozatát, melyet a görögben kifejeznek, valamennyi alak a görög imperfectum vagy aoristos értelmével bír. A görög perfectumnak alakilag megfelelő szanszkrit praeteritum leggyakrabban egyértelmű a görög aoristossal. Nincs a szanszkritnak oly ideje, mely a bevégzett cselekvést jelentené, és ha ezt ki akarja fejezni, legtöbbször szenvedő alakhoz nyúl. Egy a latin tus-nak megfelelő, a segédige jelenével vagy a nélkül használt részesülő helyettesíti a meg nem levő alakot. Mily máskép van ez a görögben! A görög formák a múlt fogalmának különböző módosulásait jelentik, s a görög nyelv e tekintetben érteményi gazdagságot fejtett ki. A plusquamperfectumnak még formája sincs meg a szanszkritban, és a hol ez mégis kifejezendő, két mód közt választ a nyelv, ú. m. vagy „után“ viszonyát jelentő gerundiumot használ, vagy egy „absolutus locativust“ léptet a mondatba, p. o. apakrântê nalê rágan damayantí . . . abud'ayta „miután

Nalas elment, ó király! (profecto Nalo) felébredt Damayanti.“ A zendben sincs plusquamperfectum. Ám de ezen alak megvan a görög és latin nyelvben, új fejlemény ez-Italia s Görögország talaján. A latinban a perfectum töve és a segédige imperfectumának összetételéből lett a plusquamperfectum alakja, fueram = fui + ram. A görög plusquamperfectum alakja augmentumtól megelőzött perfectum, p. o. ἐλελύκειν = ε̄ + λελύκειν (λε-λύ-κ-ει-ν). Az altai nyelvcsaládhoz fordúlva hasonló nyelvtüneményt veszünk észre. A török ige változó érteményei negyvenkilencz alakban fejezhetők ki, negyvenkilencz névimódot (infinitivus) ismerünk a török nyelvben. Mily gazdagság ez az altai igeképzés fejezetében! A török oly alakokat fejtett ki, melyeket a többi altai nyelv nem ismer. Térjünk át a sémi nyelvekhez, s bámolni fogjuk az arab nyelv alakkazdagságát. Elativus előfordúl az éjszaki sémi nyelvek körében is, de a comparativus és superlativus külön alakjával csak az arab nyelv bír, s ezen alak az új arabban még ott is eléjön, a hol az ó arabban közhasználatban nem volt. A régi خير helyett az új arab احسن, افضل, اطيب

alakokat használ; هو اشتر منك هو شر منك helyett هو اشتر منك az új arabul hangzó mondat. Mind ezekből azt látjuk, hogy a rokonnyelvekben az alakképzés forrása még folyvást buzog. Ebben látom a rokonnyelvek és dialectusok közti egyik minőségi különbséget: a rokon nyelvek dialectusaiban nincs több új alakképzés. Az a mi új alakképzésnek látszik, nem más, mint felelevenítése a réginek. A rokonnyelvek széjjelválásuk idejében megosztották az összes nyelvkincset, érezték, hogy mijök van, s mijök nincs, s a meg nem levőt új alakjaikban megszerezték. A rokonnyelvek képzése hosszú, igen hosszú időt kívánt, s e hosszú időben a még netalán érezhető szükség kipótolható volt. A rokonnyelvekben a teremtő nyelvszellem munkás, s e munkásság végét érvén, az összegyűlt kincs elosztása s használata következik. A dialectusok képzése megszakadás nélkül foly az idők során át, míg a rokonnyelvek legszebb virágzásuk idejét még az ős hajdankorban érték el.

Azon változások, melyek az egy nyelvtörzshöz tartozó nyelveket a kezdet kezdetén érik, korrendi tekintetből két osztályba sorozhatók. Az első korszakban a központhoz közeli erő hozza egymáshoz közelebb a tájszólásokat, a vidékek, törzsek nyelveit, melyek az akkori élet merev elkülönzésében némileg magok is különváltak. Lassanként beállott az érintkezés, a tágabb kör szűkebbre szo-

rúlt. Mind azokat, a kik egy nyelvet beszéltek, érdekek közössége kötötte egymáshoz, az eredeti dialectusok különösségei apadni kezdettek, habár egészen el nem enyésztek soha. Ezt nevezzük középpontartó korszaknak, mely egy azon idővel, melyben a népcsalád még eredeti hazáját lakta. Ezt követi a széjjelmenés, a gyarmatítás ideje, melyben, az előbbiekhöz hasonló s csak a fokozatra nézve különböző körülmények közt, a nyelvekben munkás középponttól futó erő a némileg elért egyformább kinézést megváltoztatta. A nomád életű népek vándorlása hosszú ideig tartott, s nyelveik elváltozása se lehetett rögtöni; végre megállapodnak, s itt kezdődik egy új tényező közreműködése, a második haza éghajlatát érttem. Így támadnak a rokonyelvek, melyeknek az előbbi időkben eredeti dialectusok felelnek meg. Ezen rokonyelvek csakhamar magok is dialectusokra válnak, melyeknek egyike vagy másika későbbi historiai fejlemények nyomán hegemoniát érhet el a többi felett, irodalmi nyelvvé válhatik.

E rajz felel meg legjobban a nyelv azon belső természetének, melyet egyéninek mondhatunk. A különböző völgyeket megszálló eredeti népesség mind annak, mi feltűnt (s mily figyelmes lehetett az eredeti ember!), tehát hegynek, melynek alakja különbözött a régibb völgyben látott hegytől, vagy a többi völgyben láthatótól, pataknak vagy folyamnak, melynek folyása különbözött attól, mit előbb látott, külön tulajdonító neveket adott. Később némely anyagi érdekközösség miatt, az ős vallás, némely talán soha egészen ki nem aludt összetartozás homályos érzetének befolyása alatt támadt valami nyelvi megállapodás, *transactio*, hogy úgy mondjam. Innét erednek a rokonyelvek, erednek tágabb vagy szűkebb összekötetésben álló dialectusoktól. A későbbi dialectusok a meghomályosult nyelvérzék idejével esnek össze, melyben már csak a meglevő szók vagy alakok értelmi, hanganyagi változása s a dialectusokat mind inkább s inkább hatalmába kerítő nyelvanalýsis a tényezők. A nyelvérzék elhomályosodása a nyelvképzés alkonyát jelenti, kezdetét még a rokonyelvek ős fészkeben vehette; így homályosodott el az assyr nyelvben az eset-ragozás. Maga az analysis is régibb, mint az új dialectusok, az esetragokat magyarázó viszonszók még a rokonyelvek keletkezésének idejéből valók. A szó értelme a legrégebbi időktől fogva változékony volt, s maga a hangi romlás majdnem oly régi mint maga a hang. A hangi romlás alakromlást

okoz. Nem mondjuk azt, hogy ezen alakok rozszabb hangzásuak lennének a régiaknél, sőt jobb hangzásuak lehetnek; azt se mondjuk, hogy a fogalomnak némileg jobban reállló kifejezései ne volnának, melyek a fogalmat rövidebben s lehet határozottabban fejezik ki. Azonban másfelől el kell ismernünk, hogy hang- és alakromlással van dolgunk. Az új-syr cho „egy“ mi egyéb, mint az ó-syr chad alak elromlása. Az új-arab ta'á a régi arab تعالیٰ elromlása, pedig ezen új alak, a parancsoló mód rövidségét találóbban fejezi ki, mint a régi.

A rokonnyelvekből dialectusok, s a dialectusokból tájszólások váltak. Az irodalmi nyelv dialectusokból ered, egyfelől egyes dialectusok hegemoniájának hódol, másfelől a többi dialectusból is neveli gazdagságát. Dante mielőtt „Divina Commediaját“ megírta volna, egész Olaszországot beutazta, hogy a különböző vidékek tájszólásaiban az olasz népnyelv egész gazdagságát megismerhesse. Innét van, hogy maga az irodalmi nyelv se ment a tájszólások befolyásától. Titus Livius írómodorán meg lehetett ismerni a patavi-umi eredetet.

Végig tekintettünk a nyelvtörténet lapjain, s az eredeti dialectusokból kiindúlt nyelvet egész a legkésőbbi tájszólásokig kísértük. Láttuk, mint változik a szó értelme s alakja kezdettől fogva. Láttuk, mint választottak a rokonnyelvek az egyértelmű szók közül, mily szabadságban részesültek a külalakok megválasztása körül. Itt még egy pont nyomatékosan kiemelendő, s ez a származéki hangok vagy szótagok tana, mely az alaktan egyik részét képi. A gyököknek és szótöveknek származéki hangok vagy szótagokkal való kibővülése kétféle meghatározást jelent, ú. m. 1) belsőt, 2) külsőt; az első a gyök értelmét általánosságából kiemeli, p. o. a szanszkritban dyu „világítani“, dyut (dyu-t) „fényleni;“ a második a határozottabb értelem módosulásait jelenti, p. o. dhâ-ka-sa „tok“ (θήκη). A leszármaztatás és ragozás abban különbözik, hogy míg az első a fogalom módosulásait jelenti, addig a másik viszonyait fejezi ki. Úgy a ragok, mint a származéki szótagok vagy hangok a gyökök névmási osztályából valók. Azon időben, melyben a rokonnyelvek elváltak egymástól, még a szóképzők és ragok iránti nyelvérzék oly eleven volt a rokonnyelveket teremtő nyelvszelvényben, hogy a meglevő képzők s ragok közt választhatott. Lásunk erre példát, s keressük fel a latin „caput“ rokon alakjait. A

szanszkritban kap-âla jelenti a fôt, görögül kef-ale, gothul houb-ith. Itt két különböző képzôt látunk, ú. m. 1) az âla, 2) az ut, it (ith) képzôt, a görög e szónál az elsôt, a latin a másikat választotta. Mit látunk a későbbi dialectusok körében? A macedoniai dialectus a *κεφαλή* helyett *κεβαλή* *κεβλή*, (*κεβλη*)-t mondott, az alak változást szenvedett, a nélkül, hogy új képző váltotta volna fel a régit. A rokonnyelvek a képzők közt szabadon választhatnak, míg a rokonnyelvek dialectusai csak akkor cserélik fel a régi képzôt újjal, mikor a régi alakjának rövidsége miatt értelmetlenné vált, ôket a szükség vezet oda, hová a rokonnyelvek szabadon érnek. Így áll a dolog a spanyol *cab-eza*-val „fô“; a spanyol dialectusra nézve a latin *caput* ut képzője értelmetlenné vált, nem érezte e szótag képző természetét, s kénytelenítve volt egy más, hosszabb képzőhöz nyúlni, ez esetben a latin *ita* többesszámhoz (*capita*), mely végzet a spanyolban *eza*-vá lett. Mily nagy a különbség a latin és germán ut, it s a spanyol *eza* képzők közt! az előbbi eredeti s szabadon választott képző, az utóbbi a többesszám képzővé vált ragja, melyhez szükségből nyúlt a spanyol nyelv. A dialectusok szeretik a hosszabb képzőket s a képzők megszorítását, a kisebbitő alakokat; e hajlamban igen különböző dialectusok egyeznek meg, p. o. a román nyelvek s a székely dialectus s tájszólásai, p. o. a háromszéki dialectus, mely túlon túl kicsinyít (*csinosocska* az a *leányocska* stb.) Míg a dialectusok a reájok nézve értelmetlenné vált képzőket és ragokat értelmesekkel váltják fel, addig a rokonnyelvek a reájok nézve még értelmetlenné nem vált képzők és ragok közt választanak. Ez a rokonnyelvek és dialectusok közti második minőségi különbség. Míg a dialectusok a meglevő alakokat újjakkal nem szaporíthatják, addig a rokonnyelvek új alakokat is teremthetnek, mint ezt a görög és latin *plusquamperfectum*-nál láttuk. Ebben látom én a rokonnyelvek és dialectusok közti két minőségi különbséget.

Itt most azon kérdés támad, mi a rokonnyelvek keletkezésének oka, vagyis mi ok fejlesztette ôket? A fő ok abban rejlik, hogy mielőtt a nyelv a néptörzs közös birtoka lehetett volna, mielőtt az összes vagyon egy részét forgalomba hozhatta volna, a forgópénz értékét megállapíthatta volna: bekövetkezett a vagyonosztály, s úgy az eredeti dialectusok, mint a belölők támadt rokonnyelvek osztalékukat tették forgópénzzé. Ilyoténkép a nyelv nem

válhatott egységessé, már a kezdet kezdetén dialectusokra szakadt. Oly régi időkben, mint a minőkről itt emlékezünk, még nagyobb néptörzs nem maradhatott együtt, nem voltak még meg az együttmaradás azon kellékei, melyek idő múltával lehetővé tették az első államok keletkezését. Kísérjük a mindég nagyobb-nagyobb távolságokban széjjelmenő rokonnyelvek viszontagságait. A vidék, melyet valamely népség megszállott, reá kétféle irányban fog hatni, ú. m. 1) belsőleg, 2) külsőleg; az első befolyást élettaninak, a másikat szemléletinek nevezhetjük. Ezen befolyás egyenes arányban áll a régi és új vidék közti kisebb-nagyobb különbséggel; annál hathatósabb, mentől nagyobb e különbség. Mit értünk az első befolyás alatt, melyet élettaninak nevezünk? Értjük a physikai geographia befolyását az emberre, a helyrajzi és éghajlati befolyást. A második befolyás alatt, melyet szemléletinek nevezünk, leginkább azon hatást értem, melyet a vidék szemlélete tesz az emberre. A természet nem csak képekből, hanem hangokból is áll, e hallható természetet is ide sorozzuk. Itt ismétljük, a mit már fentebb mondtunk. A különböző völgyeket megszálló népesség mind annak, mi éber figyelmét felköltötte, hegynek, pataknak, folyamnak, az új látmány befolyása alatt a régítől különböző tulajdonnevet adott. Azon nyelvtünemény, hogy a nomen appellativum eredeti nomen propriumtól származik, az új völgyekben megújult. Az, a minek első eredetét az idők homálya befedte, szemünk előtt újul meg. A nem neve valamely alája tartozó individuum legelső feltünésekor támadt, tehát azon individuum s nem nemének neve. Azonban ezen nomen proprium mindjárt appellativummá válhatott s vált is, mert általánost jelentett, azt a mi az egész nemre tartozik. Így vezetnek a láncszemek nomen propriumtól nomen propriumhoz. A mi az élettani befolyást illeti, élénken sajnáljuk, hogy ez még mind eddig kimerítő tanulmány tárgyát nem képezte. Magára a hangok kimondására is befoly a physikai geographia. A rokonnyelvek különböző kiejtését nem lehet egyedül a kimondás megkönnyítésének tulajdonítani. Ismerjük az indogerman hangváltozás törvényeit, de még mindig nem tudjuk, miért felel meg a szanszkrit tenuisnak az ó-németben media, a medianak aspirata, az aspiratanak tenuis. Ismeretes nyelvtény, hogy némely nép nem tud bizonyos hangokat kiejteni, így a khinai nem tudja az *r* betűt kimondani; honnét van ez? Talán az egyes nép, úgy mint az egyes ember, képtelen bizo-

nyos betűket kiejteni. Honnét van az, hogy némely nyelv saját hangokkal bír, melyek más nyelvekben elő se jönnek? Úgy hiszem, hogy ennek oka a climatologiai befolyásban rejlik. A rokonyelvek a belalakok megválasztásánál saját hajlamaikat követhették, s e fontos nyelvtényélnél az alakczélosság önleges felfogásától vezéreltettek. A szabad választás nem abban állott, hogy minden ok nélkül választottak, s a szabad akarat se abban, hogy szeszélyt követtek. A nyelvfejlődés három korszakán át lassan haladtak a nyelvek. A két felsőbb fejlődési fokon képzett nyelvek (tehát az agglutinálók és flexióval bírók) képzőik és ragjaik összetételében érezték, hogy mi a rag, és mi a képző; és bárha ezen alaki rész önálló értelme elhomályosodott, alaki működésének értelméről még nem feledkeztek meg a rokonyelvek. Ekkor tehát még választhattak, mert választani csak addig lehet, a míg a választandó tárgyak értékkel bírnak. Ezen gyök- és alakválasztás mellett még az új alakok megjegyzendők. A nyelvképző szellem elé tűzött cél egy egész teljes alkotás lévén, a mit az eredeti dialectusokban el nem ért a nyelv, azt a rokonyelvekben éri el. Ezt így hozza magával a nyelvfejlődés törvénye. Ez az a pont, melyben a rokonyelvek és későbbi dialectusok oly szemlátomást különböznek egymástól. Nem szembetünő-e az alakteremtés s az alakmegújulás közti különbség? Az ó-italiai plusquamperfectum s az olasz io ho, io aveva, ebbi amato nem szemlátomást különböznek-e? Az első oly anyagok összetétele, melyek előbb külön voltak, a másik egy már meglevő alak enyészeteiből támadt új élet.

Lássuk azon okokat, melyek a későbbi dialectusok képzését eredményezték. Itt az előbbiekhöz hasonló okokra találunk. Nem egyedül a geographiai távolság s a különböző éghajlat, hanem a tájrajzi viszonyok is képesek a nyelvet vidékek szerint megváltoztatni, egyformaságát megzavarni. Az előbbi okok nagyobb, az utóbbi kisebb változást eredményez. Innét származik a rokonyelvek és dialectusok közt való mennyiségi különbség. A minőségi különbséget már fentebb említettük. Még a rokonyelvek fejlődésében láttuk, mint múlik bizonyos alakok iránt a nyelvérzék, s ez elmúló nyelvérzékben kerestük az első alakromlás magvát. A latin nyelvben a genitivus helyét a locativus foglalta el, míg a zendben a locativusét a genitivus. Ezen alakromlás a régi nyelvek dialectusaiban folytonos előmenetelt mutat, s még mai napig se szűnt

meg. A német nyelvben a régi erős igealakok (starke Verbalform) mind több-több helyt engednek az újabb, gyenge igealakok terjedő árájának. A dialectusok megint dialectusokra válnak, és ez így folytatódik. A magyar nép tájrajzi viszonyai a dialectus képzésre kedvezőtlenek. Nem hogy a dialectusok szaporodtak volna, de még a létezettek is enyészetnek indultak. A székelyföld sajátos tájrajzi viszonyainál fogva kedvezett a tájszólások képzésének, s kivélt képez az előbb elmondott megjegyzés alól. A népnyelv irodalmivá válván, idő múltával a nép nyelvén élő dialectusoktól különbözővé válik, így történt ez az olasz „vulgare illustre“-vel, Dante nyelvével.

GR. KUUN GÉZA.

SAJTÓHIBÁK.

A Ny. K. hatodik kötetének harmadik füzetében megjelent „Cyprus szigetének phoeniciai felírásai“ című értekezésében, a 368. l. 20-ik sorában **נת** helyett **נח** kiigazítandó.

A Ny. K. hetedik kötetének első füzetében megjelent „a sémi névszó számviszonyai“ című értekezésében eléjövő jelentékenyebb sajtóhibák kiigazítása.

A 66-ik l. 15-ik sorában **خَفِّفْ** helyett **خَفِّفُ** olvasandó.

A 70-ik l. 6-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **كل** helyett **كد** kiigazítandó.

A 72-ik l. 21-ik sorában **خَمَامَةٌ** helyett **خَمَامَةٌ** olvasandó.

A 73-ik l. 1-ső sorában **שׁוֹשְׁבֵי** helyett **שׁוֹשְׁבֵי** olvasandó.

A 73-ik l. 16-ik sorában **מִיָּד** helyett **מִיָּד** kiigazítandó.

A 87-ik l. 8-ik sorában **יִי** helyett **יִי** kiigazítandó.

A 98-ik l. 6-ik sorában **فُعُولَةٌ** helyett **فُعُولَةٌ** kiigazítandó.

A 108-ik l. 4-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **âu** helyett **ân** kijavítandó.

A 109-ik l. 4-ik sorában **kettős** helyett **kettóst** olvasandó.

A 111-ik l. 18-ik sorában **المنعري** helyett **المنعري** kijavítandó.

A 113-ik l. 13-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **فتوحات** helyett **فتوحات** olvasandó.

A 116-ik l. 16-ik sorában **קודעת** helyett **מודעת** kiigazítandó.

A 118-ik l. 3-ik sorában — alúlról felfelé számítva — **סודר** helyett **סודר** kijavítandó.

GR. K. G.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Iktat = iochtat-e?

(*Iktatás. Magyar nyelvészeti értekezés. Felolvasatott a nyelvészeti szakosztálynak 1868. jan. 8-kán tartott gyűlésén. Ponori Thewrewk Emil*).

„Múlt november havában egymást érték az *iktatás* orthographiáját és etymológiáját vitató értekezések“, így kezdi szerző, ki azután a 22-dik §-ban közli a mások és maga nézeteit az *iktat* szóról, melyet sokan *igtat*-nak szeretnek írni. A kérdés tehát, *ik-e* vagy *ig* a szónak tője? Lássuk P. Thewrewk úr értekezéséből, mit feleltek az írók e kérdésre.

Molnár Albert így írja: *iktatás, iktató* levél, *iktatom*, s deductio, statutio, introduco, promoveo stb. szókkal magyarázza.

Baróti Szabó Dávidnak is *iktatom* annyi, mint bevezetem.

A debreczeni magyar grammatika először okoskodja ki, hogy *iktatni* vagy *igtatni* lehet, mert annyi, mint a határon, az *ig-on* túl vinni; tehát mint *al-ból al-tatni*, úgy *ig-ből igtatni* lett, vagy *iktatni*, a *tat* képző miatt.

Révai a Halotti Beszédben előforduló *iochtatnia* szót *ioktatnia*, *iktatnia*-nak olvassa és értelmezi, *ik, ikik* szokatlanná vált igét vevén annak tőjének, melyből *ik-tat* lett, mint *ok, okikból* oktat.

Toldy Ferencz az *ig, jog* névszót tekinti a kérdéses szó tőjének, azért irassék *ig-tat*, s nem *ik-tat*.

Így az akadémiai Nagy Szótár is.

De Vadnay Lajos az *ék, fa-ék, cuneus*, szót, melyet *ik*-nek is ejtenek, hiszi az *iktat* ige tőjének, elfelejtvén, hogy ha véleménye állana, az ige *éktet, iktet* volna, nem pedig *iktat*.

Szerző nem fogadja el se a debreczeni *ig* = *usque*, se a Vadnay *ék*, se a Toldy-féle *jog* szót a kérdéses *iktat* ige tőjének, az utolsót már azért sem, mert az, mint „*jus*“ újabb volna (ámbar a *jog* kéz' réges régi), hanem a *jonh*, *joh*, *ih* szót, mely májat, belső részt jelent, tartja annak. „Mit jelent hát eredetileg *iktat*? *Tat* a tevés fogalmát fejezi ki, *joh* pedig itt csak localis értelmű, s úgy van e szerint mint *bél*, mi a *belé*, *belül*-félékben már csak helyet jelent. *Iktat* tehát etymologiailag véve szakaszlott annyi, mint *belétesz*, s *eliktat* a nyelvnek ugyanazon észjárása szerint áll, mint *elbéllel*, mi a székeleyknél találkozok, s annyi mint elpalástol, elcsinál valamit.“

Hogyan lehet a nyelv észjárását eltalálni? Bizonyosan úgy, ha figyelemmel hallgatjuk ki tanúságait. Révain kívül valamenynyien az *iktat* igét névszótól származtatják, mely *ig* = *határ*, *ék*, *jog*, *joh* = *bél* volna; de Révai igétől származtatja azt. Kinek van igaza, a soknak-e, vagy Révainak? Mit felel maga a nyelv e kérdésre? mert az dönt. A magyar nyelv számos ténynyel azt feleli, hogy *t*, *t-t* igeképző csak *ige-tőhöz*, *nem névtőhöz* járúl. Ennélfogva *iktat* olyan származott ige, mint *oktat*, *altat*, *vítat*, *buktat* stb., melyek tője *ige*: *ok-ik*, *al-(sz)ik*, *vi*, *buk-ik*, s a melyek hasonlósága szerint *iktat*-nak is *ik*-igét lehetne tőjének fölvenni. Ha pedig ez áll, — s addig áll, míg maga a nyelv nem mutatja az ellenkezőt, azt t. i. hogy *t*, *t-t* képzővel névszótól is származik *ige* —: az egy Révainak van igaza, s nem a többi soknak. Révai tehát jobban leste el a nyelv tényeit, mint a többiek.

De lássuk bővebben is, hogy mennyire jó a nyelv eszejárását ellesni. P. Thewrewk az *iktat* igét a *jonh*, *joh*, *ih* = máj névszótól származtatván, ezt helyesen a *bél* szóval társítja össze, azonban nem hallgat ennek tanúságaira. A *bél*-től csak *l* képző által lesz *ige*: *bél-el*, vagy *bél-l* (*béll*), s csak ez igétől lesz *t*, *t-t* képző által új *ige*: *bélel-tet*. Ennek hasonlósága szerint a *joh*, *ih*-tól *joh-al*, *ih-al* igét várhatnánk: de ilyen nincsen, hanem van *iktat*, mely tehát, származására nézve, a *bélel-tet* igével volna egy foku, azaz, mindkettő ige-tőtől, s ugyanazon képzővel, származott új *ige*. Vegyünk még más, a *bél*-hez hasonló, névszókat, p. o. *fe*, *fő*, *fej*, *al*, *ala*, *fél*, ezektől is *l* vagy *z* képző által lesznek igék: *fej-l(ik)*, *fej-el*, *fej-ez*, *alá-z*, *fel-el*; mely kész igékből azután a *t-t* képző új igéket alkot: *fej-t*, *fej-el-tet*, *fej-ez tet*, *aláz-tat*, *felel-tet*. A *fej-t* ige nyilván a *fejlík* igével

viszonylik, s a *tan-ít*, *boldog-ít* félékhez tartozik, melyeket *tanúl*, *boldogúl* igéktől, nem pedig *tanu* (tan), *boldog* névszóktól kell származtatni. Továbbá, a *bél-ből* *lett* viszonyítók jelentései soha sem ellentétesek az eredeti szónak eredeti jelentésével, p. o. *be* menni soha sem tehet annyit mint *ki*-menni, vagy *el*-menni. Minthogy pedig *ki*-iktatni, *el*-iktatni ellenkezőjét jelentik a be-iktatni igének: világos, hogy a vélt localis jelentés nem a vélt *ik*-ben rejlik, hanem a *be*, *ki*, *el* viszonyítóknál.

Iktat igétől származott ige lévén, hiába való minden elmésség, mely azt névszótól származtatja. De a kérdés: *iktat-e* vagy *igtat*? evvel még nincs eldöntve, mert nem találtuk még fel az igetöt. Azonban addig is *iktat*-ot kell írni, nem *igtat*-ot, az euphonia miatt.

A helyesírás az etymológiát és az euphoniát közleni kénytelen; a helyes közlést pedig a képzők és a ragok jelölik ki. A képző új szókat alkot, és soha nem mozdul el a tőjétől: itt tehát az euphonia a szabályozó. A rag nem alkot új szókat, s valahányszor a szónak viszonya változik, más-más ragnak enged helyet; itt az etymologia a szabályozó. Tegyük p. o. hogy *labda lap* névszóból és *da* képzőből lett, a szót helyesen így írjuk: *labda*, vagy *lapta*, mert ezt kívánja az euphonia, mely itt soha nem támaszthat zavart, a szó mindig vagy *labda*, vagy *lapta* lévén. Már *kalapba* helyett nem lehet írni: *kalabba*, jóllehet az euphonia azt követelné; a *ba* rag nem marad meg, hanem a viszony változtával más-más rag áll helyébe. — De a képzős szókban melyik rész hajoljék a széphanagzat szerint, a *szótó-e* vagy *képzője*? E kérdésre maga felel a nyelv. Ha nem tudja elváltoztatni a képzőt, a szótót veti a széphanagzat alá: ha el tudja változtatni, a képzőt veti alá annak. A *gat*, *get*, *tat*, *tet* képzőket soha sem változtatja el a nyelv: tehát ezekhez hajlítja az igetöket, s lesznek *faggat*, *iktat*, akármik legyenek is tőjeik. A *b* képző is, mely a comparativust alkotja, nem változhatik el soha, tehát a széphanagzat hozzá hajlítja a szótót, és képez: *szeb-b*, e helyett: *szep-b*, *job-b*, e helyett: *jov-b*. Ugyan ez okból helytelenül írnak sokan *külön-b*, *külön-bözik* stb. e helyett: *külöm-b*, *külömbözik* stb. A közlő szabály szerint helyes *külön-be*, *külön-ből*, *külön-ben*: de helytelen a *külön-b* comparativust és minden származékát (*különbözik*, *különbség*, *különben* — aliter) *n*-nel írni. Még helytelenebb ezeket *b* nélkül is írni, mint sokat írják: *külön-ség* = differentia, mert a differre fogalmát a *b* adja a *külön* szótóhoz.

Látván, hogy miért kell *iktat*-ot írni, keressük a szónak eredetét, ha sikerülne azt a magyar nyelv régiségében vagy a rokonnyelvekben megtalálnunk. A rövidebb Halotti Beszédben ezt olvasuk: „Hug birsag nop ivtua (jutva) mend w szentii és unuttei cuzicun iov felevl *iochtotnia* ilezie wt.“ Ezt az *iochtotnia* szót Révai *ioktatni*-nak akarja olvasni, tehát kezdő *i*-vel, nem *j*-vel. Találunk-e ez olvasásra indokot a Halotti Beszédben? Az idézett helyben ott van *ivtua*, *iov*, melyeket Révai így olvas: *jutva*, *iov*; ezek hasonlósága szerint az *iocht* — szót is bátran *jocht*-nak, sőt az egészet *jochtotnia*, *jochtutnia*-nak, nem *iochtatnia*-nak olvassuk. A kezdő hang után lássuk, mint kelljen a *ch*-t olvasni, *k*-nak-e vagy *h*-nak? A két Halotti Beszédben a szók végén a *k* hang mindenütt *c*-vel van kifejezve (mic, vogmuc, halal nec, intetvinec, ev ec, ozvk, latiatuc), még ha rag követi is azt (zumtuc-hel, isemuc-ut, angelc-ut, szemtuc-ut, cuzic-un). A szók beljében a *k* hang vagy *c* (zocoztia, muncas, puculnec, iacob), vagy *k* (neki, lelkiért); a szók elején is *k*-t találunk (keseruv, kie, kegilmec, kinec, ketnie, kinzotvialwl, kegilmehel, kebelében, keassatuc, kit) vagy *c*-t (cuzicun). Ezek legalább is kétségesse teszik, vajjon a Halotti Beszéd írása szerint a *ch* lehetett-e *k*. S ha világosan látjuk, hogy azokban hatszor a *ch* a mai *h* hangot fejezi ki (chomuv = hamu, choltat = holtát, mulchotia = mulhatja, ozchuz azhoz, charmul = harmul, zoboducha — szabaduha, vagy szabadóha, mint helyesen olvassa Mátyás Flórián [Magy. Nyelvtudomány II. füzet, 56. lap.] *), s csak egyszer teszen *k*-t, turchucat = torkokat): inkább hajlandók leszünk *jochtotnia*-t vagy *jochtutna*-t, mintsem *joktotnia*-t olvasni. Sőt a turchucat példa is, úgy látszik, a *h*-t a *c* után csak a következő *u* miatt teszi, hogy erősebben ki legyen fejezve a *k* hang; ilyen segédeszközre pedig nem volt szükség a *jochtut* szóban, minthogy itt a *ch* után *t* következik. Szinte bizonyosnak lehet állítani, hogy ha a Halotti Beszéd írója *joktut*-ot akart volna írni, a szót így írta volna: *ioctot*. Előfordúl ugyan a *ch* még *michael*, *archangel* és *achscin* szókban is: de a két első szó idegen lévén, s saját helyesírásával tűnően elő, a *ch*-nak magyar ejtésére nem bizonyíthat semmit; az utolsó, az *achscin* szó, pedig hasonlóképen a *ch*-nak *h* ejtését bizonyítja, mely sz-hoz ha-

*) Mái Fehér megyében és másutt így mondják: fordíh fordíhon, fordíts fordítson helyett.

sonúlt (asz-szony). — Tehát a kérdéses szót *johtut*-nak vagy *johtot*-nak kell olvasni.

De ilyen szót nem ismer a mai nyelv, nem a régibb nyelv, melyet a bibliai fordításokban találunk: pedig legelső érdekünk volna megtudni, vajjon igazán milyen alakban létezett ez a szó, hogy a Halotti Beszédek írását is igazolhassuk! Ez érdekből a rokon nyelvekhez folyamodunk; mert ha ott megtaláljuk a keresett szót, avval igen sokat nyerünk; az illető rokon nyelv nem csak a szónak mivoltát, hanem jelentését is megmondhatja nekünk, tisztán őrizvén meg a régiség emlékeztetését, mely a mi nyelvünkben már homályosodni kezdett. A Halotti Beszédben az *iochtotnia* szót *ivotua* szó előzvéen meg, nagyobb bizonyosság végett lássuk ezt is a rokon nyelvekben.

Finnben *joutu* jut, idejében érkezik, p. o. *kuhun(-ka) joutunen* hová jussak, *joutui mieleeni* juta eszembe, *joutui köyhyyteen* juta szegénységbe. Ez igétől lesz, *t* képzővel, *joudu-t* jutat, érkeztet. — Ugyanott van *johtu casu feritur*, ducitur, s ennyiben jelentése közeledik az előbbiéhez, a mennyiben *joutu* is azt teszi: casu pervenit, ducitur, magyarul: jut. A vogulban is megvan a *joht*, s ugyanazt jelenti, mit a finn. A *johtu*-nak, *t* képzővel, lesz: *johd-(a)-t johdat* vezet, p. o. *johdatan küdestü* vezeték kezén (valakit); *johto* vezetés, *johto-mies* vezető ember. Íme a finn *johdat* szakasztott hasonmása a régi magyar *iochtot*, olv. *johtot* szónak, melynek jelentése, a finn hasonmása után ítélve: vezet, bevezet. A vogulban a *joht*-nak származéka nem kerül elő a meglévő szövegekben. Két magyar igetőnek *jut*- és *joht*-nak a finnben is *jout* és *joht* felel meg; a vogulban csak *joht*.

A magyar *jut-at* képzett ige a *jut* igetöt fölteszi; a régi magyar *johtot* hasonlóképen képzett ige, mely *joht* igetöt föltételez, melyet a vogulban is megtalálunk. Amaz igető máig is megvan a magyar nyelvben, ez már nincsen meg, csak képzettje *johtot* maradt meg a Halotti Beszédben. Ezt tehát így kell taglalni: *joht-ot*. A finn- és vogul-magyar szók így viszonylanak egymáshoz:

jout(u) jut; joht(u) joht
joudu-t jut-(a)t; johd-(a)t joht-(ó)t.

Megtaláltuk tehát a vogulban és finnben a régi magyar *johtot* szónak tőjét (*joht*), meg a finnben képzettjét is (*johdat*), s megtalálván ezt, biztosan is tudjuk taglalni a régi magyar szót. Ezennel pedig

kellő világosságba jut, a miről eddig okoskodás útján igen sokat, de biztos alap nélkül, lehetett írni.

Második érdekünk megtudni, vajjon a mai *iktat* szó a régi *johtot*-e? Mátyás Flórián, a „Magyar Nyelvtudomány“ II. füzetének 54. 55. lapján, többi közt *ih*ttat igét hozza fel, ebben a példában: „Vevék üt ierusalembe, hogy *ih*ttatnaiak ütöt Úrnak.“ Minden más ott felhozott példa már *iktat* igét mutat. Minthogy pedig legkisebb kétségünk arra nézve, először, hogy *iktat* és *ih*ttat azonosak, másodszor, hogy *iktat*, *ih*ttat a régi *johtot*-ból vált: a mai *iktat* tehát a régi *johtot*-nak újabb alakja. Révai eltalálta az azonosságot: de az *iktat* képzett igének tőjét nem volt képes eltalálni, minthogy nem ismerte vala a finn megfelelőjét. *Iktat*-nak tője tehát *ikt*, nem *ik*; erre nézve a finn és vogul tanúság megegyező. Ez is nem megvetendő bizonyossága annak, hogy a rokon nyelvek nélkül csak ugyan nagyon vakoskodunk.

A kik az *iktat* igét névszótótól származtatták, azok mind már azért is elvétették a dolgot, mert a legelsőt nem vették észre, azt, hogy nálunk *t*, *t-t* képzővel csak igékből lehetnek képzett igék. Révai biztos tapintata és szilárd nyelvészeti eljárása kikerülte e nagy hibát, mert ő az *iktatni* szót igéből származottnak állította. De az igetöt nem találá el, mert nem tudja vala, hogy annak a finnben *joht* felel meg. Ha ezt tudja, bizonyosan így taglalja a szót: *ikt-at*. Révai hibája olyan, melyet a ténynek fölismerése előtt, találmokra igen, de biztos tudomással kikerülni lehetetlen.

Budenz József a *Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések* 176-dik száma alatt a finn *joht*-ot a magyar *jut*-tal veti egybe. Úgy hiszem, ezentúl ő is a finn *joht*-ot a régi magyar *joht*-tal (*ih*ttal), a magyar *jut*-ot pedig a finn *jout*-tal fogja egybe vetni, s szóegyezéseit egy számmal szaporítani.

HUNFALVY PÁL.

II.

(Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. Szepesi Imre, kegyes tanítórendi tag stb. a m. k. egyetemben a római classiciaphilologia h. tanára stb. felolvasta akadémiai értekezése. Ezzel kapcsolatban: Ellenbírálat Tély Iván úr bírálatára, és Homér Iliása és Xenophon Anabasisa magyarított első könyvének bírálata, Bécs, 1868. 8r. 366. l.)

A címből is az tetszik ki, hogy a könyvnek két része van, melyek elseje értekező, másika vitató; ez teszi a könyvnek 6/7-ét (53—363 l.), amaz csak 1/7-ét (1—52 l.) Ismertessük meg előbb a hosszabbik részt.

Szepesi három latin ódát, egyet a m. akad. palotájának megnyitása ünnepélyére, mást gr. Desseffy Emil, s egy harmadikat Scitovszky János primás halálára írt volt, melyekre Télyfy Iván a Nyelvtud. Közlemények VI. kötetében (102—170 l.) „Latin ódák Szepesi Imrétől“ cím alatt bíráló észrevételeket ad ki, azokat egy indítvánnyal fejezvé be, hogy a hivatottak, kik latinúl tudnak írni, alkalmi ódák helyett, a magyar irodalomból választott remek darabokat fejezzék ki tiszta szabatos latinságu versekben; — mi által közvetve nemzeti ügyünk is nyerhetne valamit a külföldnek mindennemű tekintélyei részéről. „S nem lehetne prózai irodalmunkból is a legkiválóbb termékeket latin prózára fordítani?“

Szepesi hosszú ellenbíralatában Télyfynek mindenik szavát előveszi, s megczáfolja bírálóját, magát pedig igazolja oly bő és — mint legalább nekem látszik, ki, fájdalom, távol állok ettől, — oly alapos tudománnyal, melyet szinte sajnálna az olvasó ilyen csekélységekre vesztegetve látni, ha másfelől nem kellene örülnie, hogy hozzá jut, habár ily alkalommal is. Sok egyes szóról egész philologiai értekezéseket találunk, a melyeket minden ember tanusággal és gyönyörködve olvashat, a tanárok pedig szinte kötelesek volnának megolvasni; ellenbíráltilag is, — mert Szepesi megállja a szót — lehet vele vitatkozni. Azonképen találunk itt, néha kitérésekben, néha más tárgyba belészöve, latinistákról, és más tudós írókról értesítéseket, a melyeket hasonlóképen köszönettel kell fogadnunk. Ezekre nézve egy jó tárgymutató a könyvnek használatát nagyon könnyítené. A bő tartalom ismertetésére megnevezünk némely szót, személyeket és dolgokat, melyekről alkalmat talált vagy vett magának írni a szerző.

Szók: lessus 54. l. ingemit 59. l. visio 71. lucro ponere 84. praesuleus és általában eus végzetű tulajdonságnév 104. l. evanidus 115. l. caverna 143. ineptus 165. l. egy gyönyörű latinsággal írt fejtegetés; elucubrare 193. l. egy párbeszéddel, melyet a szerző Télyfyvel tart, mit a szerző több ízben gyakorol, nem csín nélkül: docte docentes-t czáfoló értekezés 209. stb. l. character 243. regula 254. gazophylacium 268. evolutio 276. l. stb.

Személyek: a római és görög classicus írón kivül előfordúlnak rövidebb hosszabb értesítéssel Balde Jákó 55. l. Casimirus Sarbievius u. o. Lescaloperius Péter 130. l. Wakefield, Lucretius magyarázója; Douza János 88. l. Paulinus Cheluccius 186. l. Gasparus Scioppius 191. l. Muretus, kinek egy hymnusát közli, Horváth Péter, kinek egy sikerült fordítását veszi fel Pfeffel egyik költeményének. Továbbá ismerteti Ausoniust és korát 166. l. Lucius Apulejust 187. l. Statius Sylvae-jét 57. Macrobiust 81 l. stb.

Dolgok: a római kalendarium, melyet, példát mutatólag, rövidebb és hosszabb előadással fejteget meg a 210. stb. lapon; — a sötét bádog mint készül, 126. l. — hogy mindent az észből hozunk ki 133. l. Krebs Antibarbarusa sok helyütt; — valamint Georges latin szótárának ismertetésére vonatkozó tudósítások több helyütt.

A 295. lapon Télyfnek azon indítványára kezdi meg észrevételeit, hogy alkalmi latin odák helyett inkább a magyar irodalomból válogatott darabokat fordítanának szép latinságra, mely észrevételeinek veleje az — s ezt helyeselnünk kell — hogy a ki latinul ír, olyan tárgyat választ, a mely az írónak a régi latinok gondolkozásába való elmélyedést engedi meg. Egyébiránt, úgymond, „könnyű másnak tanácsot adni; könnyű a dudát felfújni és mondani, hogy más billegesse stb.“

Egy külön (negyedik) szakaszt szán az író Télyfnek két fordítására, úgymint az Ilias I. s az Anabasis hasonlóképen I. könyvének fordítására, a melyben számos botlást jelöl ki, s észrevételeit bőven indokolja.

Mint hogy a szerző nagyon sokszor teszen kifogást a Tély által használt kifejezések ellen, s többnyire alaposan: meg fogja nekem engedni, hogy én is az ő nyelvéből jegyezzek ki némelyeket, — a melyek, gondolom, nem helyesek.

Szepesi, mint sokan, az „officium“-ot *kötelem*-nek mondja. „Sok kigyelmével (Luther szerint: der herr Multus)“ nem lehet a szó helyes vagy nem helyes voltáról beszélni, de Szepesivel lehet. Ugyan, mint is nevezzük magyarul azt, qui alicui aliquid debet, nemde *adós*-nak, *köteles*-nek? Tehát emennek *adósság*, ennek *kötelesség* a származéka. Kötelem haszontalan szó, akárki canonisálta is.

Szepesi, mint sokan, a „differentia“-t *különség*-nek mondja, pedig nagyon helytelenül. A latin separatus és diversus két fogalom, amaz magyarul: *különvaló*, ez *külömböző*. Különség = separa-

tusság, de különbség = diversitas, differentia. Két darab krajezár nem *külömbözik* egymástól, még is két *külön* darab. A differentia, diversitas fogalmat a comparativusi *b* fejezi ki a *külön* szótónél.

Nagyon elharapózott a *ben-ső* szó, pedig, bizony, csak a *bel-ső* helyes. Miért? Mert a *ső* képző csak pusztá tö-höz (fel, al, kül, el, utol) járúlhat, nem pedig ragos töhöz. Be-n ragos szó, mint kü-n; kül-ső helyes, künső helytelen; azonképen *benső* helytelen, csak *belső* helyes. Ezek csekélységek, de olyan munkában, milyen az előttünk lévő, semmi sem lehet annyira csekély, hogy figyelemre ne méltassuk. Különben Szepesi magyarsága csinos, helyes.

Most térjünk át a könyvnek első részére, a *mely jelen viszonyainkról* értékezik az *ó-classicai irodalomhoz*. Ennek én sokkal nagyobb nyomosságot szeretnék kölcsönözni, mint a mennyit abban talállok. Már czíme: „Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz“ nem elégít ki. Sokfélék a viszonyaink, s nagy részök vonatkozás nélkül van az ó-classicai irodalomhoz; azután az ó-classikai irodalom kettő, görög és római. A „jelen viszonyaink“ helyett *tudományunk viszonyát* a két ó-classicai irodalomhoz szeretném fejtegetve látni; a mely fejtegetés háromra felelne meg: először arra, hogy a philologia, mint a historiai és philosophiai tudománynak lelke, az újkori tudomány élesztője; másodsor arra, hogy az új európai tudomány a görög philologia nélkül nem szükkölködhetik; harmadsor arra, hogy összes magyar tudományunk bizony szegényes, gyámoltalan marad a magyar nemzet végéig, ha a philológiát egész terjedelmében nem honosítjuk meg, s nem termékenyítjük meg vele irodalmunkat. Tehát fel kell mutatni a hazai tudomány előtt, hogy mi szerep jutott a philológiának az európai mivelttségben és tudományban, hogy belássák embereink, minek hijával vagyunk. Nem hiszem — nagyon örülnék, ha csalatkoznám, — nem hiszem, hogy e könyvnek értekező része fel bírná költeni az olvasókban azt a képzetét a philológiának, melyet imént röviden körülírtam. Sok helyest mond szerző a latin nyelv tanításáról, a latin írók olvasásáról, a latin írásról: ámde ez mind a gymnasium feladata; ennél sokkal több jut ki az egyetemnek, melynek feladata a philologia. Az egyetemi feladatot nem bírom kiolvasni a következőkből: „Egy század előtt még jogosan és alaposan mondhaták és mondák Európa tudósai, miszerint (jobb: hogy) kevés költő forgott úgy mindenik kezén vagy inkább száján mint Horatius Ezen magas állásáról csak akkor taszíták le elő-

ször, midőn a graecomania (!!) vagyis az úgynevezett műelkese-
 dés fennebb emelkedett és a tökély ösképeit kizárólag Hellas ha-
 táraiban keresé össze. Miután pedig vélték vala, hogy már ez irány-
 ban a véghez jutottak, létrejött a magasb műbírálat, mely az ó és
 új bölcsészettől eltelten, neki ereszté nyilait az ó-classikai iroda-
 lomnak, és ki akará jelölni a nagy mestereknek is a pályát, melyen
 járniok kellett volna, ha az emberi nem nagy tanítói gyanánt akar-
 tak föllépni. A határtalan tisztólet helyett tehát, melylyel előbb
 Virgil-, Horác- és másoknak meghódoltak vala, *beállott egy min-
 denütt dorgáló és javítgatni akaró vizsgálás, mely mindenütt kár-, ron-
 tás- és hibákra talált, és midőn a valót, az igazat a valótlan- és igaz-
 talantól elkülönítgeték, a kételyek tengerébe jutottak.* És míg a
 14. és 15-dik században az ó-classicai irodalom iránt újonan föl-
 éledt szeretet a legjelesebbet utánzásra lelkesíté: addig a jelenkor,
 saját szelleme megcsodálásán kívül, minden mástól felszabadúltnak
 érzi magát; és *minthogy a classicai irodalommal való foglalkodás az
 értelemképzést is nagyon előmozdítja, feljogosítottnak érzi magát ezen
 fegyvert magok a classicusok ellen felhasználni, s criticaí boncz-
 késsel mindent szét darabolni; . . . és a szerkesztésnek új szabályokat,
 új alakzatokat föllállítani. (!)* És valamint Procrustes a maga dühé-
 nek hozott áldozatokat vagy gyötrés által nyújtá ki, vagy csonkí-
 tás által rövidíté meg: úgy mostan mind az, mi az előre megállá-
 pított fogalmaknak alárendeződni, vagy a critica keretében beszo-
 rúlni nem akar, elvágatik és abba becsomoszoltatik“ stb. stb. Eb-
 ben állana-e az újkori philológiának igyekezete, mely a szövegek
 lehető helyreállításán dolgozott és dolgozik, mely a különböző ko-
 rok jellemét kitakarja és előállítja, mely általában az emberi mive-
 lődés föltételeit, viszontagságait, lefolyását felfogatja, s teremtője
 lesz az igazi történelemnek; mely fegyezi a tudományoskodást,
 hogy megkülönböztethesse a hamisat az igaztól, mely az emberi szel-
 lem összes munkálkodását felölelvén, valóságos lelkiismérete lesz
 az újkor tudományának?

HUNFALVY PÁL.

ÖSSZEHASONLÍTÓ LATIN SZÓNYOMOZÁS.

(Folytatása.)

3. Részesülői képző: *ta**).

Ezen perfecti part. passivi képző gyökigéknél közvetlenül a gyökhöz csatoltatik, származtatott igéknél pedig az igetőhöz, p. o. szkr. *data* = *datus*, nom. sing. masc. *da-ta-s*, neutr. *da-ta-m*, fem. *da-tā*, gyök: *da* = *dare*; *sādaja-ta* = *positus*, igető: *sādaja* = *ponere*, gyök: *sad* = *sedere* stb.

A görögben a képző *τό*, nom. sing. masc. *τό-ς*, neutr. *τό-ν*, fem. *τή*, p. o. *κλυ-τό*, gyök: *κλυ* = *audire*; a gyökönhangzó fokozása úgy marad mint a praesensben, p. o. *φεικ-τό*, praes. *φείγω*, gyök: *φνγ* = *fugere*; más praesensképzések azonban nem maradnak meg ezen képző előtt, p. o. *σπαρ-τό*, gyök: *σπερ* = *serere*, praesens: *σπείρω* = *σπερῶ* stb.

A latinban a képző: *tu*, elavúlt: *to*, nom. sing. masc. *tu-s*, elavúlt: *to-s*, neutr. *tu-m*, elavúlt: *to-m*, fem. *ta*, p. o. *da-to*, gyök: *da* (*dare*), *in-clu-to*, gyök: *clu* (*audire*), *coc-to*, gyök: *coc* (*coquere*)-*rup-to*, gyök: *rup* (*rumpere*), *stra-to*, gyök: *ster*, *stra* (*sternere*), *passo*, e. h. *pas-to*, ebből: *pat-to*, gyök: *pat* (*pati*) stb. — A *ta* képző a latinban egészen eredeti eleveenségében megmaradt, minek bizonyára az az oka, hogy a latinban ezenkívül semmi más részesülő nem fejlődött ki a passivum vagyis mediumban, mint pl. a görög-

*) Bopp (Vergl. Gramm. III. 206. l.) nagyon valószínűnek hiszi, hogy a latinban többnyire a 2. conjugatióra tartozó középigéktől *īdus* végzettel származó tulajdonságnevekben, melyenek: *pall-i-dus*, *ferv-i-dus*, *frig-i-dus*, *torr-i-dus*, *tím-i-dus*, *tep-i-dus*, *splend-i-dus*, *nit-i-dus*, *luc-i-dus*, *fulg-i-dus*, *viv-i-dus*, *sap-i-dus*, *flu-i-dus* — a *du*, azaz: *do* képzőben a *d* nem egyéb mint az eredeti tonuis (*t*) elgyengülése, s hogy tehát pl. *frigīdus* körülbelül úgy áll *frigītus* helyett mint *quadragīnta* e helyett: *quatragīnta*.

ben, mert az úgynevezett fut. part. pass. tulajdonképen nem is passivum, hanem egy szükségességet jelölő tulajdonságnév (adjectivum verbale); az *ant* és *turō-n* végződő részesülők pedig a mediumba egyszerűen az activumból mentek át, melyeket mindig *se*-vel kell kiegészíteni, mivel csaknem minden mediumi vagyis eredetileg reflexivumi alakok mindenek előtt *se*-vel képezettek. Másképen van ez a görögben, hol a mediumi képzővel: *μερο*-val képzett alakok a *το*-val képezettek egészen háttérbe szorították. — Valószínűleg ezen képzőhiánynak kell azt is tulajdonítnunk, hogy a *to*-val képzett part. perf. passivinak gyakran — és pedig valódi átható igék-nél is — activumi jelentése van, p. o. *pranso* az, a ki reggelizett, ettől: *prandeo*, *cénáto* az, a ki ebédelt, ettől: *céno* ebédelek, *júráto*, az, a ki megesküdött, ettől: *júro*, de *juror* esküszöm is stb.

4. Részesülői képző: *na*.

Ezen eredetileg perf. part. passivi képző már a szanszkritban is gyéren találtatik, p. o. *pār-nā*, e h. *par-na*, gyök: *par* (implere), *stār-na*, e h. *star-nā*, gyök: *star* (extendere), *bhugna*, gyök: *bhug* (flectere), *bhīn-na*, e h. *bhid-na*, gyök: *bhid* (findere) stb.

A görög és latinban *na* mint részesülői képző elé sem fordul. A görögben ide számíthatók a következő adjectivumok: *σεμνός*, e h. *σεβ-νός* tisztelt, gyök: *σεβ* (*σεβ-ομαι* vereor, revereor), *στυγ-νός* gyűlöl, megvetett, gyök: *στυγ*, ebben: *ἔ-στυγ-ον* (*στειν* detestari), *στεγνο* befedett, gyök: *στεγ*, ebben: *στεγ-ω* (tego) stb. Tárgynevileg van használva ebben: *τέκ-νο* született, gyök: *τεκ* (parere, v. ö. *ἔ-τεκ-ον*, *τέκ-ον-α*). — A latinban az ilyen képzésű participiumnak csak töredékét találjuk az ilyenekben: *ple-no* megtöltött, gyök: *ple* = *pla*, eredetileg: *par* (implere), *mag-no* megnőtt, gyök: *mag* = szkr. *māh* (crescere), *do-no* az adott, gyök: *da* (*dare*), *reg-no* kormányzott, gyök: *reg* (regere) stb. De annál gyakoriabbak az ezen képzővel származtatott tulajdonság- és tárgynevek, p. o. *bono-*, *cano* (ebből: *casno*), *digno* stb. — Sajátságos a latin nyelvben ezen *no* képzőre nézve az, hogy előtte a tőönhangzók különbözőleg, hogy ne mondjuk önkényesen változnak, p. o. *salē-nu-s*, *regī-na* (tehát itt a mássalhangzón végződő tő az *i*-tők közé megy át); *aliē-nu-s* (tő: *aliēno-*); *montā-nu-s* (tő: *monti-*), *urbā-nu-s* (tő: *urbi-*), *veterā-nu-s* (tő: *veter-*), *oppidā-nu-s* (tő: *oppido-*); ellenben: *ebur-nu-s* (tő: *ebor-*), *pater-nu-s* (tő: *pater-*), *ver-nu-s* (tő: *ver-*) stb. A tárgynevek közül

ide számíthatók az ilyenek: *som-no-*, e h. *sop-no-* = szkr. *svap-na*, gör. *ῥπ-vo*; *vî-no-* = *ροῖvo*, *ag-no-*, *an-no-* stb. A *na* képző önhangzójának elgyengülése folytán létre jött *ni*, p. o. *im-mani-* = szkr. *a-ni-mâna*, *in-âni-*, *im-mûni*, *com-mûni-*, *lêni-*, *segni*; épen így: *crî-ni-s*, *pâ-ni-s*, *fî-ni-s*, *fû-ni-s*. — Meyer Leónak (Vergl. Gramm. II. 192. l.) az is nagyon valószínűnek látszik, hogy az ilyenekben: *fundo-*, mely a szanszkrit *budhna*-nak felel meg, *unda*, ebből: *udanâ*, mely a szanszkrit *udân-* víz, tárgynévhez áll közel; *lanc-*, tál = *λακάνη* = *λεκάνη*, a nasalis nem egyéb mint a *na* képzőnek maradványa, s azt hiszi, hogy pl. *pando*, melynek a görögben *πίττημι* (gyéren előforduló mellékalakja *πειτάννυμι* igének) felel meg, s mely mindenek előtt *πίττημι*, azután pedig *πάττημι*, helyett áll, visszavihető a szanszkrit *patnâmi* igére; épen így felel meg szerinte *σκίδνημι* a latin *scindo* igének.

5. Részesülői képző: *ma*, *man*.

Ezen képzőnek szenvedő és középigei értelme van; *ma* különösen mint tőképző használtatik gyakran (a szóképzésben az 1. személyt jelöli), mint másodrendi képző a superlativusban fordul elé, mint elsőrendű találtatik p. o. a szanszkrit *ghar-ma* (calidus, calor), gyök: *ghar*; *dhû-ma* vagyis inkább *dhau-ma* (fumus), gyök: *dhu* (movere); *tig-ma* (acutus), gyök: *tig* (acuere); *bhî-ma* (timendus, adjectivum), gyök: *bhi* (timere). — Igen közel áll ehhez *man* képző, p. o. szanszkrit *aç-man* (lapis), gyök: *aç*; *nâ-man* (nomen), e h. *gnâ-man*, gyök: *gna* = *gan* (nosse) stb.

A görög és latin nyelvben az eredeti *ma* helyett többnyire *mo* áll, p. o. *θερ-μό* (calidus), *θέρ-μη* (fem. calor), gyök: *θερ* (*θερ-ομαι* calesco), eredetileg *ghar*; *κομμό* (planctus), e h. *κοπ-μο*, gyök: *κοπ* (*κόπ-τω*, *κε-κοπ-ώς* ferire); *ἄν-ε-μο* (ventus) segédönhangzóval ezen gyökből: *an* (spirare) stb.

Az eredeti *man* képző helyett *μον* és *μεν* is használtatik, p. o. *ἰδ-μον* (adjectivum nom. sg. masc. *ἰδ-μων*, neutr. *ἰδ-μον* gnarus, gyök: *ριδ*, eredetileg *vid* = *videre*, *scire*); *ποι-μέν* (masc. nom. sg. *ποι-μήν* = pastor), gyök: *πι*, valószínűleg *pa*-ból (tueri) elgyengülve. Ide sorozhatók a görögben *μῆ-ν* és *μῆ-vo* képzők is ezekben: *ῥηγ-μῆν* (masc. gen. sg. *ῥηγ-μῆν-ον* aestus), gyök: *ῥαγ*, ebben: *ῥήγ-νυμι* (frango); *ῥσ-μῆν* (dat. sg. *ῥσ-μῆν-ι*) és *ῥσ-μῆνη* (pugna), gyök: *ῥσ*, szanszkrit *judh* (pugnare); *κυκλά-μῆρο* (masc. és neutr. cyclamen növénynevén),

ettől: κύκλο (κύκλος circulus). — A görög nyelvben végre *ma* képzőhöz *ματ* is közel áll, mely utóbbi gyakran mint amannak mellékalakja tűnik föl, p. o. *σ ε ι σ - μ ό* és *σ ε ι σ - μ α τ -* (motus terrae); különben erre még a szanszkritban is fordul elé példa, p. o. *dhar-ma* és *dhar-man* (lex, ordo, mos).

A latin nyelvben az eredeti *ma* képző helyett mindig *mo* (*mu*) áll, p. o. *ani-mo* (nom. sg. *ani-mu-s*), gyök: *an* (spirare); *fú-mo* (*fu-mu-s*), gyök: *dhu* (movere); *fír-mo* (*fír-mu-s*), gyök: *dhar* = tenere (v. ö. *fre-nu-m*); *for-mo* (*for-mu-s*), gyök: *fer* (ebben: *ferveo*); *al-mo* (*al-mu-s*), gyök: *al* (alere). — Gyakori a latinban *men* az eredeti *man* helyett, p. o. *ger-men*, gyök: *ger*, eredetileg *ghar* (virescere); *gnô-men* (*nô-men*, *co-gnô-men*), gyök: *gno*, eredetileg *gan* (noscere); *teg-men* vagy *tegi-men*, gyök: *teg* (tegere); *ag-men*, gyök: *ag* (agere); *sola-men*, igetô: *sola* (solari); *certa-men*, igetô: *certa* (certare); *molâ-men*, igetô: *molâ* (moliri) és *flâ-men*, melybôl — mint Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 275. l.) gyanítja — valami veszett ki, s e szerint egészen megfelel a szanszkrit *brahman-* tőalagnak. — Ezen képző a latin nyelvben gyakran *mon* alakban tűnik föl, p. o. *ser-môn*, gyök: *ser* (ebben: *ser-o*, *ser-tum*); *ter-môn*, elavult mellékalakja a használatosb *termino* tőalagnak (v. ö. *termen*), gyök: *ter*, eredetileg *tar* (transgredi, ad finem pervenire) stb. Az is megtörténik, hogy a *men* képző *to*-val szaporodik meg, p. o. *co-gno-men-to*, mely nem egyéb mint *co-gno-men* kevésbé használatos mellékalakja, mely szó már azért is igen nevezetes, mivel benne az egyszerű *nomen* ősi alakjában, t. i. torokhanggal kezdődve van meg. Mily régen vesztetett ki a *nomen*-bôl a torokhang, mutatja azon körülmény is, hogy a rokon nyelvekben is épen így fordul elé, p. o. szkr. *nâman*, gót *naman*, görög *ὄνοματ-*, mely utóbbiban a kezdő önhangzó valószínűleg a kiveszett *g*-re utal vissza. — Ilyenek még a latinban: *argâ-mento* ok, ismertető jelei, *blandâ-mento* hízelgés, *dê-lectâ-mento* gyönyörködés, *ex-perî-mento* kísérlet, *fundâ-mento* (sőt *fundamen* is) alap, *ornâ-mento* (néha *ornâmen* is) ékesség, *vestî-mento* ruházat stb. — A latinban végre az is megtörténik, hogy a *môn* képzőhöz *ja* járul, mi által azután *mônio* eredetileg *manja* áll elé, mely már többnyire másodrendű képző, p. o. *querî-monia*, ettől: *queror*, *acri-mônia*, ettől: *acri-*, *testî-mônio*, ettől: *testî-*, *matri-mônio*, ezen tőalak-tól: *mâtri*, ebbôl: *mater*, eredetileg *mâta r* stb.

A *man* képzőre nézve a vélemények szétágaznak. — Auf-

recht (Zeitschr. f. vergl. Spr. VI. 177. l.) azt tanítja, hogy a latin *men* és *mento* képző a szanszkrit *mant*-ból jött létre, amaz a dentalis lo-kopás, emez pedig *o*-val való továbbképzés által; szerinte tehát ez: *momentum* s ennek mellékalakja: *momen*, így választhatók el: *mo-ment-u-m*, *mo-men*, amabban *mant*, *o* (*u*)-val szaporodott, emeb-ben pedig a foghang veszett ki; épen így *sementis*, ezen gyökből: *se* és ezen képzőből *ment* áll, mely utóbbihoz még egy *i* járult. Eb-ben pedig *semen* a foghang veszett ki. — Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 263. l.) ezen tanítást a görög *ματ* képzővel is támogatja, mely-ből szerinte a nasalis épen úgy veszett ki mint a szanszkrit *man* képzőből a dentalis. Ha még ezen tanításhoz hozzáadjuk azon két-ségbe nem vonható tényt, hogy t. i. a szanszkritban a *mant* képző *vant*-tal teljesen egyértékűleg használtatik, s hogy bizonyos ese-tekben egymásért állhatnak is, p. o. *balavant* erővel (*bal-*) megál-dott, erős; *prajāvant*-utóddal (*prajā-*) megáldott; *javamant*-árpával (*java*) ellátott, *madhumant*-mézzel (*madhu-*) ellátott stb. — el kell ismernünk, hogy ezen tanítás nem kis valószínűséggel bír. — Lás-suk tehát elég fontosak-e az okok, melyek velünk Corssen (Kriti-sche Nachträge z. lat. Formenlehre 125. l.), Bopp (Vergl. Gramm. III. 166. l. 2. kiadás), Pott (Etymol. Forschungen I. 592. 594. l.), Schlei-cher (Compend. d. Vergl. Gramm. II. 330. l.) azon véleményüket fogadtatják el, hogy *men* képzőt a latin *mon*, *min*, görög *μον*, *μεν*, a szanszkrit *man*-nal együtt *mant* képzőtől elkülönítsük, s hogy *men-to* csakis *men* latinos továbbképzése, melynek a szanszkrit *mant* képzővel épen semmi köze sincs.

Oly *men*-nel képzett szók, melyeknek *mento*-val képzett mel-lékalakjuk nincs, a régi és classicaei korban, e következők:

ag-men,	ger-men,	dis-cri-men,
sag-men,	ter-men,	peti-men,
ab-leg-men,	cul-men,	speci-men,
ful(g)-men,	ru-men,	fle-men,
ex-a(g)-men,	nu-men,	se-men,
fla(g)-men,	colu-men,	fe-men,
su-(g)-men,	no-men,	sta-men,
lu(c)-men,	prae-no-men,	gra-men,
sub-te(x)-men,	o-men,	suf-fla-men,
dis-cer(p)-men,	ab-do-men,	alû-men,
ver-men,	cri-men,	bitûm-en,

acû-men,	forâ-men,	curva-men,
volû-men,	sola-men,	gesta-men,
statû-men,	puta-men,	voca-men,
cacû-men,	certa-men,	farcî-men.

Ezen szavak közül körülbelül kétharmad ön-, vagy mássalhangzón végződő egyszerű igetőalakokból, még pedig minden közvetítő vocalis nélkül, vannak képezve, úgy hogy a *men* képző előtt gyakran az igető vég-mássalhangzója esett ki; egy harmada pedig oly igetőalakokból származik, melyek *û, â, î*, önhangzókkal képezvék.

A későbbi nyelvben csak kevés oly *men*-nel képzett szók vannak — a fentebb eléadottakon kívül —, melyeknek náluk régiebb vagy velök egyidejű *mento*-val képzett mellékalakjuk ne volna. Ilyenek:

ferrû-men,	ef-fa-men,	nuta-men,
af-fa-men,	prae-fa-men,	seda-men.

Oly *men-to*-val képzett névszók, melyeknek *men-en* végződő mellékalakjuk nincs, a regibb és classicus latin nyelvben e következők:

pig-men-tu-m,	ele-men-tu-m,
mag-men-tu-m,	ali-men-tu-m,
co-ag-men-tu-m.	de-tri-men-tu-m,
ru-men-tu-m,	inter-tri-men-tu-m,
iu-men-tu-m,	re-tri-men-tu-m,
ter-men-tu-m,	vesti-men-tu-m,
fer-men-tu-m,	sepi-men-tu-m,
pul-men-tu-m,	blandi-men-tum,
lo-men-tu-m,	ex-peri-men-tu-m,
fo-men-tu-m,	exa-men-tu-m,
ad-iu-men-tu-m,	ind-igita-men-tu-m,
a-men-tu-m,	luta-men-tu-m,
in-stru-men-tu-m,	purga-men-tu-m,
com-ple-men-tu-m,	paluda-men-tu-m,
cre-men-tu-m,	tempera-men-tu-m,
in-cre-men-tu-m,	in-rita-men-tu-m,
e-molu-men-tu-m,	ferra-men-tu-m,
monu-men-tu-m,	sternuta-men-tu-m.
iugu-men-tu-m,	

Ezen szók nagyobb része egyszerű igealakoktól, más része pedig névszavakból képzett igéktől származnak.

A latin nyelv későbbi korában is jönnek oly szavak elé az épen említettekén kívül, melyeknek *men*-nel képzett mellékalakjuk nincs:

pag-men-tu-m,	con-cre-men-tu-m,
strig-men-tu-m,	ex-cre-men-tu-m,
de-strig-men-tu-m,	de-cre-men-tu-m,
o-men-tu-m,	in-tri-men-tum,
stru-men-tu-m,	ludi-men-tu-m,
in-du-men-tu-m,	iura-men-tu-m,
sternu-men-tu-m,	spissa-men-tu-m.
im-ple-men-tu-m,	

A latin nyelv régibb és classicaikorából 45 szó van itt olyan felszámítva, melyek *men*-nel és 37 olyan, melyek *men-to*-val vannak képezve, a későbbi korból pedig 6 *men* és 15 *men-to* képzővel van hozzáadva, melyek közül a *men*-nel képezetteknek semmi *men-to*-val képzett mellékalak s a *men-to*-val képezetteknek semmi *men*-nel képzett mellékalak meg nem felel. Ezen szám bizonyít legalább annyit, hogy a régibb korban számosabbak a *men*-nel képzett szók, míg a későbbi korban a *men-to*-val képzett szók száma nagyobb. Ezenkívül a két képzés jelentése között is mutatkozik, ha nem is lényeges, de mindenesetre figyelemre méltó különbség. A *men-to*-val képzett szók többnyire szerszámot, edényeket vagy más gazdasághoz, földműveléshez és mesterséghez megkivántató eszközöket jelölnek; a *men*-nel képezettek ellenben többnyire a személynek vagy tárgynak valamivel való ellátottságát az igeigyökben rejlő cselekvés fogalmával fejezik ki, p. o. *ag-men*, *fla-men*, *lu-men*, *ful-men*, *ru-men*, *nu-men*, *no-men*, *vi-men*, *se-men*, *sta-men* stb. — Mit dem Suffix *men-to* — folytatja Corssen — erscheint eine genauere Ausprägung des Wortsinnes zu dem Begriff des Werkzeuges oder Mittels verbunden, als das bei dem Suffix *men* der Fall ist.

Nagy a száma az oly névszóknak a latin nyelv valamint egy és ugyanazon, úgy különböző korszakában is, melyek ugyanazon ige-tőből mindkét képzővel származtatott alakkal bírnak. — Már Cicero s Augustus kora előtt egymás mellett tűnnek föl e következő alakok:

suf-fi-men	és	suf-fi-men-tu-m,
docu-men		docu-men-tu-m,
teg-men		teg-men-tu-m,
mo-men		mo-men-tu-m,
pro-pag-men		ante-pag-men-tu-m,
fru-men		fru-men-tu-m,
moli-men		moli-men-tu-m,
li-men		Li-men-t-inu-s
flu-men		Flu-men-t-ana (porta).

Épen így állnak a classicus korban egymás mellett :

tegu-men	és	tegu-men-tu-m,
tegi-men		in-tegu-men-tu-m,
frag-men		frag-men-tu-m,
muni-men		muni-men-tu-m,
nutri-men		nutri-men-tu-m,
co-gno-men		co-gno-men-tu-m,
ob-lecta-men		ob-lecta-men-tu-m,
leva-men	és	leva-men-tu-m,
vela-men		vela-men-tu-m,
firma-men		firma-men-tu-m,
funda-men		funda-men-tu-m.

A későbbi korszakban egymás mellett állanak :

albu-men	és	albu-men-tu-m,
in-volu-men		in-volu-men-tu-m,
sedi-men		sedi-men-tu-m,
fig-men		fig-men-tu-m,
crassa-men		crassa-men-tu-m.

A nyelv különböző korszakaiban egymás mellett feltűnnek, és pedig úgy, hogy a régibb alakok többnyire a classicus és későbbi korban is megmaradnak :

<i>régibb,</i>	<i>classicus,</i>	<i>későbbi korszak.</i>
fla-men,	—	fla-men-tu-m,
aug-men,	—	aug-men-tu-m,
vi-men,	—	vi-men-tu-m,
legu-men,	—	legu-men-tu-m,
sar-men,	sar-men-tu-m,	—
tor-men,	tor-men-tu-m,	—
regi-men,	—	regi-men-tu-m,

<i>régibb :</i>	<i>classicus :</i>	<i>későbbi korszak :</i>
—	fulci-men,	fulci-men-tu-m,
stra-men-tu-m,	stra-men,	—
sub-stra-men-tu-m,	sub-stra-men,	—
pro-pag-men,	—	pag-men-tu-m,
seg-men,	seg-men-tu-m,	—
prae-seg-men,	—	—
—	medica-men,	medica-men-tu-m,
—	sola-men,	sola-men-tu-m,
—	cona-men,	cona-men-tu-m,
—	imita-men,	imita-men-tu-m,
dura-men,	—	dura-men-tu-m,
—	canta-men,	in-canta-men-tu-m,
—	liqua-men,	liqua-men-tu-m,
—	liga-men,	liga-men-tu-m,
de-lecta-men-tu-m,	—	de-lecta-men,
spira-men,	spira-men-tu-m,	—
corona-men-tu-m,	—	corona-men,
salsa-men-tu-m,	—	salsa-men,
orna-men-tu-m,	—	orna-men,
funda-men-tu-m,	funda-men,	—
pulpa-men-tu-m	pulpa-men.	—

Ezen összeállításból kitűnik, hogy a *men*-nel képzett szók, melyek az összes számnak több mint kétharmad részét teszik, régebben megvannak a nyelvben mint a *men-to*-val képezvők.

Az italiai dialectusokban kevés az oly szók száma, melyek *men*-nel vannak képezve. Ilyen pl. az umber-dialectusban: *no-men*, *u-men*, az oskusi, sabellusi és volskusi dialectusban pedig egy sincs, mint szintén a *men-to* képzővel való származtatások is egészen idegenek az italiai nyelvemlékekben.

Összefoglalva az eddig mondottakat, úgy találjuk, hogy a latin nyelv régibb korában a *men*-nel képzett szók száma sokkal több mint a *mento*-val képzetteké, különösen az oly képzésekben, hol ezen képző minden önhangzó segélye nélkül egyenesen az ige-gyökhöz van kapcsolva, a későbbi nyelvben azonban a *men-to*-val képzett szók száma mindinkább-inkább növekedik, és pedig feltűnően az oly szókban, melyek az *a*-conjugatióhoz tartozó ige-tőkből vannak

képezve, s hogy végre az italiai dialectusokban ezen képzés egészen idegen.

Hogy pedig a régibb latin nyelv a *ment* képzőt, (e h. *mant*) ha benne megvan, el nem csonkította volna, azt eléggé bizonyítja azon eljárás, melyet a nyelv a görög — *vr-n* végződő tőalakok latinositásában követett. Következő tőalakokból pl. *Ταράντ-, Ἀραγάραντ-, Σιποντ-, Πεξορτ* — ilyen latin névszókát képez: *Tarent-u-m, Agrigent-u-m, Sipont-u-m, Bucent-u-m*, e h. *Puxunt-u-m*; nem dobja tehát el a görög tőalakok végéről a foghangot, hanem még tovább képzí *o*-val. Ha tehát *ment* (e h. *mant*) volna az a képző, melyből a latinban *men* és *men-to* létrejött, akkor az épen említett görög tőalakok vagy változatlanul maradtak volna, mint más számos *nt-n* végződő tőalak, vagy pedig, mint ezen tőalakok *o*-val tovább képezve, mindjárt *ment-o* alakjában lépett volna fel a nyelvben, s ezen képzést a nyelv úgy a régi mint későbbi korban épségben tartotta volna meg. — E szerint az eredeti *mant*, *ment* képzőből a foghang kiesése a latin hang- és szóképzéstan szabályaival ellenkeznék.

Figyelemre méltó továbbá a régibb nyelvben azon tünemény, hogy a *men-to*-val képzett szók mellett *men-ta*-val képzettek is fordulnak elé, ilyenek:

la-men-tu-m	la-men-ta, Pacuv. Non. p. 91. G.
ar-men-tu-m	ar-men-ta, Enn. Fest. p. 4. M. Non. p. 129. G.
cae-men-tu-m	cae-men-ta, Enn. Non. p. 129. G.
ful-men-tu-m	ful-men-ta, Plaut. Trin. 720. Cat. R. R. 14.
of-feru-men-tu-m	of-feru-men-ta, Plaut. Rud. 753.
ra-men-tu-m	ra-men-ta, Plaut. Rud. 1016. Bacchid. 513.
	v. ö. Non. 151. G.

Ide sorozható végre: *Car-men-ta*, mely *car-men*-től (jóslat) származván, egy jóslattehetséggel megáldott istennőt jelöl. Itt tehát világosan látható, hogy *men* tovább van képezve *ta* képzővel. Sőt *men-to* képzőnek nem csak *men-ta*, hanem *men-ti* alakja is eléfordul ezekben: *Car-men-ti-s* és *se-men-ti-s*, melyekben a nőnemet jelző *ti* képző *men*-nel képzett névtőkhöz járúl.

Mindezekből kitűnik, hogy a *men-to* képző nem egyéb, mint a *men* szkr. *man* képzőnek *to*-val való tovább képzése, mely képzés a latin nyelvnek kizárólagos tulajdona. Így magyarázható meg, hogy a *men-to*-val képzett névszók száma a későbbi korban mindig szaporodik, az italiai dialectusokban pedig egészen idegen, sőt a

görög s más rokon nyelvekben se találhatik. Hogy pedig *to* képzővel már meglevő névszókból új szók képezhetők, mutatják a következő szóképzések: *robustus*, *onus*, *angustus*, *augustus*, *vetustus*, *scelestus*, *funes*, *intempes*, *moles*, *modestus*, *honestus* stb. — A semleges nemű *men-to*-val képzett szóknak a nyelvhasználatban tárgynevi funkciójuk van, épen úgy mint a *crobro*, *culo*, *bulo*, *ar-io*, *tor-io* képzők semleges nemű alakjainak, melyeknek: *in-volucrum*, *membrum*, *cubiculum*, *latibulum*, *Bocarium*, *de-ver-sorium* (e h. *de-ver-torium*), melyek mellett hím- és nőnemű képzések épen úgy fordulnak elő, mint a *men-to* mellett a *men-ta* és *men-ti* nőnemű képzések.

Ha a fentebb mondottakból eléggé kitűnik, hogy *mento* képző *men-to*-ból áll, akkor az a kérdés támad: miből lett a képző második része? Bopp (Vergl. Gramm. III. 175. 2. kiad.) azt hiszi, hogy a *men*-nek *mento*-vá való továbbképzése nem egyéb tiszta fonetikai jelenségnél, mely körülbelül úgy áll *men*-hez, mint a gót *hund*-a (nom. *hunds*) a szkr. *śun*, görög *κυν* (*κύνω*, *κύνος*) alakhoz, vagy mint a latinban a szkr. gyök *tan* (kinyújt) és *han* (ebből: *dhan* ütni, ölni = görög: *θαν*) *tend* és *fend* (f = dh, θ) alakokká bővültek, sőt ilyen bővülés magában a szanszkritban is fordul elő, p. o. *kan* és *čand* (ebből: *kand*) fényleni, eredetileg egy és ugyanazon alak. Általában az orrhanghoz igen könnyen csatlakozik némahang, s ehhez ismét önhangzó, úgy hogy *mento* megfelel az ó-német *munda* (ebből: *manda*) tö-alaknak, nom. *mund*, ezen szóban: *hiiumunda*, nom: *hiiumund* (megcsonkúlva: *liumund* = új ném. *Leumund*.) — Pott (Etym. Forsch. II. 594) ellenben azt tanítja, hogy a *mento*-ban levő második képzőelem eredetileg részesülői képző: *tō* (*tus, ta, tum*); ezen tanítást mi elfogadhatóbbnak tartjuk az elsónél.

6. Részesülői képző: *mana*.

Ez a részesülői képző eredetileg praesens-, futurum-, aoristos- és perfectumtökhöz szokott járulni. A szanszkritban hosszú belőnhangzóval fordul elő: *māna*; oly igéknél pedig, melyeknek tőalakjai nem *a-n* (kivéve: *na-t*) végződnek, *māna* helyett *āna* másodrendű képző áll, p. o. *bharamāna*, praesentis: *bhara*, gyök: *bhar* (ferre); *dāsjamāna*, futurumtis: *dā-sja*, gyök: *da* (dare); *sasarmāna*, perfectumtis: *sasar*, gyök: *sar* (ire); ellenben *lih-āna*, gyök és praesentis: *lih* (lambere); *dadarç-āna*, perfectumtis: *dadarç*, gyök: *darç* (videre) stb.

A görögben a képző alakja: *μενο* = *mana* (nom. sg. masc. *μενο-ς*, neutr. *μενο-ν*, fem. *μενη*) mely a mediumban az említett tőkhöz rendesen járúl, p. o. *φερο-μενο*, praesentstő: *φερε*, *φερο*, eredetileg *bhara*, *bharā*, gyök: *φερ*, eredetileg *bhar* (ferre); *δωσο-μενο*, futurumtő: *δωσο*, gyök: *δο*; *λελυ-μενο*, perfectumtő: *λελυ*, gyök: *λυ* (solvere), *λελειμ-μενο*, e h. *λελειπ-μενο*, perfectumtő: *λελειπ*, gyök: *λιπ* (linquere); *δο-μενο* egyszerű aoristostő és gyök: *δο* (dare); *λιπό-μενο*, aoristostő: *λιπε*, *λιπο*, gyök: *λιπ* (relinquere); *λυσα-μενο*, összetett aoristostő: *λυσα*, gyök: *λυ* stb.

A régibb görög nyelvben ezen képzőnek nomen actionis vagyis infinitivusi functiója is van, a mikor a képző alakja *μεναι*, megrövidítve *μεν*, p. o. *ἔδ-μεναι*, eredeti tőalak: *ad-mana*, gyök s elavúlt praesentstő: *ἔδ*, eredetileg *ad* (edere, különben a praesentstő *ἔδε*, *ἔδο*; *ἀμυνέ-μεναι*, *ἀμυνέ-μεν*, praesentstő: *ἀμυνε* (arcere, defendere); *ἄξε-μεναι*, *ἄξε-μεν*, eredeti tőalak: *agsja-mana*, futurumtő; *ἄξε*, azaz: *ἄγσε*, *ἄγσε*, tőalak: *ἄγ-σja*, gyök: *ἄγ*, eredetileg *ag* (agere); *τεθνά-μεναι*, *τεθνά-μεν*, perfectumtő: *τεθνα*, gyök: *θνα* = *θεν* (mori); *ἔλθε-μεναι*, *ἔλθε-μεν*, egyszerű aoristostő: *ἔλθε* (*ἦλθον-ν*, *ἔλθον*), gyök: *ἔλθ* (venire) stb.

A latin nyelvben *mana* mint participiumi képző nem tarthatta fenn magát, de fent van egy más igealakban, t. i. a 2. személy plur. passiviban; itt, ha a nyelv úgy jár vala el mint a több személy képzésében, *amatur*-nak kellene lenni. Ámde ez a sing. 3. személylyel külsőleg egészen egyenlő lenne, azért a nyelv a közönséges képzéstől egészen eltérve, a szóban levő 2. személyt *minî*-vel képezte, mely nem egyéb, mint egy a görög *μενο*-val egészen megegyező participiumi plur. nominativus a hímnemben; e szerint *feri-mini* egészen összeegyezik *φερό-μενοι* s a szanszkrit *bhara-mânās* alakkal. Hogy azután ezen hímnemü *minî* mind a három nemet (genus) képviseli, azt ezen nem többiek fölött való elsőségének lehet és kell tulajdonítani. — Megjegyezni való azonban, hogy ezen alak pl. *amâminî*, melylyel a nyelv tulajdonképen a 2. sz. plur. indicativ passivi-t jelöli, egyszersmind az imperativus többesi 2. személyt is jelölheti. — Min megütközni — mint Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 289. l.) hiszi — már csak azért sem lehet, mivel az indicativusban is nagyon könnyen kiegészíthető ezen participiumi alak: *feri-mini*, ezzel: *estis*, tehát jelentése mintegy „hordva vagytok“ volna; épen így lehet az imperativusban ezt: *amâ-minî*, ezzel: *este* vagy *estôte* kiegé-

szítani, tehát *amāminā este* vagy *estōte* = legyetek szeretve. — Az imperativusnak azonban az egyesi szám második és harmadik személyében is fordul elé néhány oly elavúlt alak, melyek *mino*-val vannak képezve, mely képző *minē*-vel szorosán összefügg; ilyen: *fā mino* = kell, hogy mondja (Festus); *prae-famino* = kell, hogy szólítsd meg előbb (Cato de re rustica 141. 2); *fruimino* = kell, hogy élvezzen (Orelli 3121-dik felirat); *profitēmino* = kell, hogy jelentse föl (egy régi törvény szava); *antestāmino* = kell, hogy tanubizonyságul hívja (a tizenkét törvény táblán); *progređimino* = kell, hogy előre lépjen (Plautus Pseudulus 3, 2, 70), és *arbitrāmino* = kell, hogy hidd (Plautus Epidicus 5, 2, 30). — Valamint tehát *minē* nemegyéb mint a participium plur. nominativusának elavúlt hímneme, úgy *mino* sem lehet egyéb hímnemű participiumi alaknál, s eredetileg *mino-s* helyett állott, melyből azonban a sziszegő hang nyomtalanul elenyészett, mint ez más szókban is gyakran megtörtént, p. o. *Terentio*, *Turpilio Albānio*, ezek helyett: *Terentios*, *Terentius* stb. — A mi pedig jelentésüket illeti, az itt is könnyen kiegészíthető *es* vagy *estō*-val.

A praesens indicativi és imperativi személyein kívül eléjön még *minē* az imperfectum és futurumban is, hol *blū* vagy *bhav* gyökök közbevetésével vagy pedig a conjunctivus jelzőjével azonos képzőelem hozzájárulásával szerepel; sőt az úgynevezett conjunctivi praesens és imperfectumban is használtatik, p. o. *amābāminē*, *laetābāminē*, *sequēbāminē*, *amābimīnē*, *fatebimīnē*, *de sequēminē*, *experīemīnē*, mely utóbbiakban az *ē* bizonyára *ai*-ből vonatott össze, s a tulajdonképeni futurum-jelző csakis az *i*, mint szintén a conjunctivi praesensben is a jelző nem egyéb mint egy elavúlt, használatból egészen kiveszett *i*, mely azonban már csak a származtatott *a*-tőkben összevonva *ī*-be szokott feltűnni. — Ezen *ē* régebben *ja* volt, mely a több igékben egészen egy hosszú *a*-vá lett, p. o. *sequāminē*, *fateā-minē*, *ordiāminē*, melyekben az *ā* az elkopott teljes *ajā* helyett áll. Az imperfectum conjunctivi a görög sziszegőhangos optativi aoristossal egészen megegyezik, úgy hogy pl. *boārem* vagyis az elavúlt *bovārem* nem egyéb mint a görög *βοῆσαιμι* elavúlt *βορήσαιμι*; épen így felel meg *domārem* a görög *δομῆσαιμι*-nak, mely utóbbi helyett azonban a rövid önhangzós *δομάσαιμι* van használatban. — Ezen cselekvő alakokhoz valamint a több időben, úgy itt is nagyon közel állnak a szenvedő *minē*-vel képzett alakok, melyenek: *laetarēminē*, *ūterēminē*, *faterēminē* stb. — Ezekon kívül fordulnak még elé a la-

tinban itt-ott *mini*-vel vagyis *mana*-val képzett névszók is, ezek azonban már amazoktól egészen függetlenül fejlődtek ki a nyelvben, p. o. *alumno*, e h. *alo-meno* (tanítvány), s az ennek megfelelő *alumna* (fogadott lány), melyet még úgy is foghatunk fel, mint *alere* igéhez tartozó participiumot; *termino* (határ), mely a szanszkrit *tārati* (gyéren *taratai* = átmege) igéhez áll közel, s következőleg egy szanszkrit mediimi participium-alaknak: *taramāna* felelne meg. Ide tartoznak még: *auctumno* (ősz), *Vertumno*, e h. *Verto-meno* (istennév), *Volumno* s az ehhez tartozó *Volumna*, *Pilumno*, *Portumno* vagy *Portúno*, és a *Neptumno*-ból lett *Neptúno*.

7. Nomen agentis-t és fut. part. activi-t képző: *tar*.

Az ezen képzővel származtatott szanszkrit, rokonságot jelölő, névszóknak nominativus singularisa *tā*, e h. *tar-s*, accusativusa *tar-am*, p. o. *pi-tar*, e h. *patar* (pater), *mā-tar* (mater), *bhrā-tar* (frater) stb. — Az ezen képzővel származtatott nomina agentis a képzőt gyakran *tār*-rá fokozzák (nom. sg. masc. *tā*, e h. *tar-s*, az acc. sing. pedig *tār-am*), melyekhez *svasar*, e h. *sva-star*, *sva-su-tar* (soror) is sorozható. — Az ilyen nominaknál a képző egyenesen a gyökhöz járúl, melynek önhangzója első hangfokozást nyer, p. o. *dā-tar* (dator), gyök: *da* (dare). A femininum *ja* képzőt vesz föl, p. o. nom. sing. *dā-tri*, azaz: *da-trjá*, ebből: *dā-tarjá*. A *tar-on* végződő tök a futurum körülírására szolgálnak, és pedig úgy, hogy a masculinum a más két nem helyett is állhat. Az 1. és 2. személyben a singularis nominativus megridegült alakja (mely alak a pluralis és dualisba is átmege) az *as* segítőige praesensével olvad össze, a 3. személynek ezen igealakra szüksége nincs, tehát 1. sz. *dātāsmi*, ebből: *dātā + smi*, 2. sz. *dātāsi*, ebből: *dātā + asi*, 3. sz. *dātā* (gyéren *dātāsti*, ebből: *dātā + asti*); pluralis 1. sz. *dātāsmas*, ebből: *dātā + smas*, 2. sz. *dātāstha*, ebből: *dātā + stha*, 3. sz. *dātāvas*. — Az összevont *tra* képző csaknem mindig semleges nemű szókat képez *tra-m* sing. nominativusszal, gyéren nőneműeket *trā* sing. nominativusszal, p. o. *grō-tra* (auris) gyök: *gru* (audire), *gā-tra* (membrum), gyök: *ga* (ire), *vas-tra* (vestis), gyök: *vas* (vestire), *vak-tra* (os), gyök: *vač* (loqui), *dams'-tra* masc. és *dams'-trā* femininum, a hangtani szabályok törvénye szerint e h. áll: *damç-tra*, *damç-trā* (dens) gyök: *daç*, *damç* (mordere).

A görög nyelvben már nincs meg többé a *tar* képzőnek azon

ereje, hogy futurumi viszounak kifejezést adhatna. Itt mint *τερ* a rokonságot jelölő szavakban fordul elé, ellenben mint *τηρ, τορ* nomina agentis képez, ez utóbbiak itt is *ja* másodrendű képzővel nőnemű szavakat képeznek.

1. Rokonságot jelölő névszók: *πατέρ* (pater, acc. *πατέρ-α*), *μητέρα* (mater, acc. *μητέρα-α*).

2. Nomina agentis: *δοτήρ* (dator, acc. sg. *δοτήρ-α*), gyök: *δο* (dare), a femininum-képzésekben a *tar* nem fokoztatik, p. o. *δότερα*, azaz: *δο-τερ-ja*, tőalak: *da-tar-já*, *σωτήρ* (servator), tőalak: *σω*, femininum *σω-τερα* stb. Az ilyenekben mint: *γενετήρ*, gyök: *γεν* (gignere), az első rész nem egyéb, mint a praesens-tő eredeti *a*-val bővítve. — A *τρια*-val képzett nőnemű szók csak abban különböznek a *τερα*-val képzettekől, hogy az eredeti önhangzó a képzőből kivesszett; *tarja*-ból ugyanis lett *trja*, azaz: *tria*, p. o. *ποιή-τρια*, igető: *ποιη* (facere). A *ja*-val való továbbképzés a görög nyelvben igen gyakori, p. o. ebből: *πατήρ*, lesz ezen tőalak: *πα-τρ-ιο* (patrius), fem. *πα-τρ-ια* (origo, gens); *σωτηρ-ιο* (servans, salutem ferens), ezen tőalaktól: *σωτήρ*, mely nőnemű továbbképzés megszilárdulván, az eredeti *tar* képzőt csaknem egészen kiszorította. A *tra* képzőnek a görög nyelvben *τρο, θρο* (neutr.), *τρα, θρα* (fem.) felel meg, mely utóbbiban a hehezetes hang bizonyára az *r* befolyásának köszönheti létét, p. o. *νιπ-τρο* (neutr. aqua manibus vel pedibus lavandis), e h. *νιβ-τρο*, gyök: *νιβ*, eredetileg: *nig* (az eredeti alak megvan ezen igében: *νίζω* = *νιγ-ιω* lavo), *ἀρο-τρο* (neutr. aratrum), ezen igetőtől *ἀρο* (arare), ebben: *ἀρό-ω, ἀρό-σω, ἀρόσαι*, gyök: *ἀρ* (arare); *βα-θρο* (neutr. fundamentum), gyök: *βα*, eredetileg *ga* (ire) stb. — A *τλο, θλο*, fem. *τλη, θλη* képzők nem egyebek mint amazoknak mellékalakjai: *χί-τλο* (neutr. liquor, aqua), gyök: *χυ* (funderere), *θύσ-θλο* (neutr. instrumentum, Baccho sacrum), gyök: *θυ, ἐχέ-τλη* (stiva), igető: *ἐχς* (v. ö. *ἐχε-τε*), gyök: *ἐχ* (habere, tenere), *γενε-τλη* (origo), tő: *γενε* (v. ö. *γένε-σις, γενε-σθαι*), gyök: *γεν* stb.

A latin rokonságot jelölő nevekben ezen képző alakja *ter*, melynek önhangzója azonban csaknem minden casusból kivesszett; a nomina agentis-t képzőalak: *tôr*, melyben az eredeti *tar* fokozva van, épen úgy mint a görög *τηρ*-ben. A futurum part. activi körülírása *târo* képzővel történik, mely nem egyéb mint *tôro*, tőalak: *târa*, melyben először is az eredeti képző (*tar*) fokozva s egy más *a* képzővel van megtoldva, épen úgy mint ebben *tro*, tőalak: *tra*.

A *túra* képző nőnemű alakja: *túra*, nomina actionis-t is képezhet. A nőnemű *tríc* torokhanggal van tovább képezve, s valószínűleg egy *tria* mellékalakot föltételez, épen ilyen továbbképzés: *trí-no*, *trí-na*.

1. Rokonsági nevek: *pa-ter*, *mâ-ter*, *frâ-ter* (ellenben: *soror*, ebből: *sosor* s ez ismét ebből: *sos-tor*, *svas-tar*, mint a szanszkritban *sva-sar*, accusativus: *sva-sâr-am*. Hogy pedig *soror* = *svasar* csakugyan *tar* képzővel van származtatva, mutatja a vele egészen megegyező *Schwester*, gót *svistar*, mely előbbiekből tehát a foghang egészen kiveszett).

2. Nomina agentis: *vic-tôr*, gyök: *vic* (vinco, vic-tus), *ensor*, e h. *ens-tor*, gyök: *ens* (censeo), *sponsor*, e h. *spond-tor*, gyök: *spond* (spondeo), *balnea-tôr*, igető: *balnea*, mely azonban a használatból egészen kiveszett, *da-tôr*, gyök: *da* stb.

3. A *tára* képző futurum participii activi-t képez, p. o. *da-túra*, gyök: *da*, *vic-túra*, gyök: *vic* stb.; mint femininum nomina actionis-t is képezhet, p. o. *sepultúra* (v. ö. *sepul-tus*, ettől: *sepelio*), *úsúra*, e. h. *út-túra* (v. ö. *út-or*), *censúra*, e. h. *cens-túra*, gyök: *cens* stb.

4. A semleges névszókat képző: *tro*, mely többnyire igetökhöz s csak gyéren járúl névtökhöz, p. o. *ros-tro* (rostrum), e h. *rod-tro*, gyök: *rod* (rodo), *clau-tro*, e h. *claud-tro*, gyök: *claud* (claudio); ellenben: *mons-tru-m*, ezen szanszkrit gyöktől: *man* (putare, credere, opinari, meminisse, nosse, scire), mely gyökből a szanszkritban: *man-as* (animus) semleges névszó, a görögben *μῆρ-ος* származik, melynek a latinban: *men-er*, e. h. *men-os*, ezen szóban: *Men-er-va* (későbbi alak: *Min-er-va*) felel meg, s épen úgy jött létre mint: *vet-er*, ebből: *vet-us*, *vet-os*; *plaus-tru-m*, ezen gyöktől: *plu* (natare, nave vehi, fluctuare, huc illuc commoveri), melyből önhangzó fokozással a szanszkritban: *plav-as* (navis) és *plav-e* (nave vehor) származik, miből kitünik, hogy *plaustrum* alapjául is *plav-os* névtő szolgál, nem pedig *plaud-ere* mint Pott (Etym. Forsch. II. 273.) hiszi. A *tro* képzőnek nőnemű alakja is előfordúl, de csak igen ritkán, p. o. *fulgê-tra* = *fulgor*, igető: *fulgê* (fulgere). Ebben: *li-ttera* *) a képző önhangzója is megmaradt.

*) Ezen névszónak valamint írásmódjára úgy származtatására nézve is elütők a vélemények. — Fleckeisen (Rhein. Mus. VIII, 229) azt vitatja, hogy egy *t*-vel kell írni. mivel a régi feliratokon ilyenek is fordulnak elé: *leiteras* (lex agr. Serv.), *leiterai* (lex rept.). Szerinte *litera* össze van vonva ebből: *licitera*, mely a szanszkrit *lîk* (vakarni, írni) gyökre vihető vissza, tehát belőle torokhang ve-

Az eredeti *tar* képző tovább képzései:

1. *ja*-val, tehát *trio* és *tôrio*, p. o. *pa-tr-io*, eredetileg *pa-tar-ja*, ettől: *pater*; *audî-tôr-io*, ettől: *audî-tôr*, *légâ-tôr-io*, ettől: *légâ-tôr* stb.

2. *ic*-kel, p. o. *vic-tr-ic*, ettől: *vic-tôr* vagyis inkább a régibb, még nem fokozott *tar* képzőtől, melynek önhangzója *ic* elül, nyomtalanul kiveszett; *ex-pul-tr-ic*, ettől: *ex-pul-tôr*, mely azonban nem fordul elé; *pis-tr-ic*, ettől: *pis-tôr*, gyök: *pis* (*pinso*, *pis-tus*) stb.

3. *ina*-val, p. o. *pis-tr-ino* (*pistrinum*), *pis-tr-ina*, ettől: *pis-tôr*, gyök: *pis*; *doc-tr-ina*, ettől: *doc-tôr*, gyök: *doc* stb.

Meyer Leo (Vergl. Gramm. II. 356. l.) ide számítja még a következő képzőket is: 1. *cro*, mely szerinte nem egyéb mint a *tro* hűmása. Megjegyezni való ugyanis, hogy a *tro*-val képzett névszóknek nagy részében ezen képző előtt sziszegőhang áll, s épen ebből következtethetni, hogy a képző kezdő foghangját ez a megelőző s védte; mihelyt azonban ez mellőle eltűnt, ő is módosuláson ment át, s valamint ebben: *evancläre* (kimeríteni, elviselni) s a gyéribben előforduló *ancläre* igében a görög megfelelő alakkal szemben: *ἀντλειν* és *ἐξαντλειν* a régibb foghang helyett torokhangot találunk, mely bizonyára a rá következő folyékonyhangu *l*-el való összeütközésnek tulajdonítható, épen így igen sok más képzés van *cro*-val olyan, melyekben a *c*-nek régibb *t* helyett való létele félreismerhetlen: *ambulacro*- (*ambulacrum*, sétahely), *lavacro*-, *simulacro*-, *lucro*-

szett ki. Corssen ellenben erre (Krit. Beiträge 19. l.) azt válaszolja, hogy a felhozott régi felirati példák semmit sem bizonyíthatnak, mivel még akkor a consonansok megkettőzésének szabálya nem volt megalapítva, s miolta ez történt, azolta még a nyelv legjobb korszakából előforduló feliratokon is kettős *tt* áll. Megengedi, hogy néhány Plautus-féle codexben *littera* áll, de ezekben is, és pedig a legjobbakban, gyakoribb *littera*. Ha tehát erőnek erejével azt nem akarjuk állítani, hogy *littera*-ból torokhang esett ki, akkor semmi okunk sincs *littera-t* *li-nere*, *línea* és *límus* alakoktól elszakítani. Ha ezen alakokat az ó ném. *slí-m*, új ném. *schlei-m*-mal összehasonlítjuk, akkor kitűnik, hogy a szóban levő alakok gyöke: *slí*, melyből a latinban az s következő folyékonyhang elől kiveszett. *Lí-n-ere* tehát épen úgy származott *lí* gyökből, mint *da-n-unt*, *nequi-n-ont*, *obi-n-unt*, *redi-n-unt*, *fruní-scor*, *degu-n-ere* (v. ö. *gus-tu-s*, γεῦ-ειν alakokat, ezen gyöktől: *gus*), *po-n-ere*, e h. *pos-n-ere* a nekik megfelelő egyszerű igetökből. Ezen igetöből származik *lí-ttera* is, melyben a foghang hosszú önhangzó után élesen ejtetett, épen úgy, mint ebben: *quattuor*, s épen azért megkettőzve íratott, a nélkül, hogy valami etymologiai oka volt volna.

stb. — 2. *clo*, vagyis belőnhangzóval *culo*, melyben az *l* a régibb *r* helyett áll, p. o. *baculo-* (*baculum* v. *baculus*), mely valószínűleg *bacelo* helyett áll, s mint ilyen az azonos jelentésű görög *βακτηο*-nak egészen megfelel; *poculo-*, olykor *pôclo-* (ivóedény) stb. — 3. *bro* és *blo* vagyis *bulo*, p. o. *pâbulo-*, mely képzők úgy jöttek létre, hogy a foghang a *tra* képzőben már igen korán hehezetet vett föl, mint ezt fentebb a görögben is láttuk, a mikor neki a latinban rendszeren *bro* felel meg, p. o. *ῥυθρό* = *rubro-* stb. Mindezen képzéseknek a latinban mellékalakjaik is vannak; *fenestra* vagy *festra*, *frustra*, *paterna*; *indûcula* (alsó-öltöny), *novâcula* (vágókés), *illecebra* (csalétek); *fâbula*, *fibula*, *confibula* stb.

Mi részünkről ezen képzőkre nézve elfogadhatóbbnak tartjuk a másik iskola tanítását, mely szerint *cro*, *cra*, *cri* képzők a szanszkrit *kar* (*facere*) gyökre vihetők vissza. Ezen gyökből származott ezen őslatin istennév: *Cer-us*, melynek jelentése: *teremtő*. In *carmine saliarum* — mondja Festus — *Cerus Manus intelligitur creator bonus*. Régi latin edény-feliratokon előfordúl: *Keri pocolum* (v. ö. Ritschl, *Prisc. Lat. Mon. epigr. T. X. D. d.*); ugyanezen tőalaktól származik *Cer-es* is. Az oskus nyelvben megfelel *Ker-r-i* a latin dativusi alak *cer-er-i*-nek. Volt tehát a latin nyelvben egy *cero* névtőalak, mely képzőnek használtatva egyrészt ez *e* elejtése után *cro*-vá, másrészt az *r*-nek *l*-lé való ellágyulása s az *e*-nek *l* előtt *u*-vá való homályosulása által *culo*-vá lett. — A semleges nemű *cro* képzővel igetőkéből származnak névszók, p. o. *sepul-cru-m*, ettől: *sepul-i-re*, mint *sepul-tu-s* a tőönhangzónak (*i*) kiesésével s az *e*-nek *l* előtt következő mássalhangzóval *u*-vá való elhomályosulásával (v. ö. Corssen, *Ausspr. I. 259*); *simula-cru-m*, ettől: *sim-ul-â-re*, tulajdonképpen „hasonlóvá tenni“, tehát oly dolog, mely hasonlóvá tevést eszközöl, ezért „hasonmás.“ Épen ilyen viszonyban áll *lava-crum* (fürdőhely), ehhez: *lavâ-re* stb. — A *cro* képző *cri-vé* gyengült az ilyenekben: *volu-cri-s*, *volu-cer*, *medio-cri-s*, *ala-cri-s*, *ala-cer* stb.

Ezen *cro*-val képzett névszókkal jelentésre nézve egészen meg egyeznek a semleges nemet jelző *culo*-val képzett névszók, p. o. *baculu-m*, mely *ba* (szanszkrit *gâ*) gyökből származik, és a botot mint a menéshez szükséges eszközt jelöli. Hogy pedig *baculum* nem ezen gyöknek *c*-vel való tovább fejlődéséből és *ulo* képzőből áll, mint Curtius a görög *βακτρο*-ból következteti, az kitűnik először is abból, hogy *ulo* képző a latinban sohasem jelöl eszközt, azután pe-

dig ezt bizonyítják az ilyen képzések is: *ob-sta-culu-m*, mely épen oly viszonyban áll *ob-sta* igetövel, mint *ba-culu-m*, *ba* gyökkel. Hasonló ehhez *po-culu-m*, mely épen úgy van képezve a latin *pô* (szanskrit: *pá* bibere) gyökalkából, mint *po-tu-s*, *po-tor*, *po-ti-o*. Ide sorozhatók az ilyenek is: *vehi-culu-m*, *perpendi-culu-m*, *curri-culu-m*, *diverti-culu-m*. stb. Megjegyezni való, hogy ezen névszónak nem ritkán megfelelő himnemü mellékalakjaik is vannak: *ba-culu-s*, *sarculu-s*, *tor-culu-s*, ezek mellett: *baculum*, *sarculum* és *torculum*; ilyen himnemü képzések továbbá: *arti-culu-s*, *ridi-culu-s*, *anni-culu-s*, *masculu-s*, sőt nőnemü névszók is képezhetők — mint fentebb is említők — ezen képzővel, p. o. *spe-cula*, *subu-cula* stb.

A mint *kar*, latin *cer* gyökből egyrésztől *cro*, *cra*, *cri* és *cer*, másrésztől *culo*, *cula* (*clo*, *clu*) képzők származtak: épen így jöttek létre a szanskrit *bhar*, latin *fer* gyökből egyrésztől *bro*, *bra*, *bri*, *ber*, másrésztől az *r*-nek *l*-lé való gyengülése s épen ezen gyengülés folytán a gyökönhangzónak *u*-ba való homályosulása által *bulo*, *bula*, *bili* képzők, p. o. *mem-bru-m*, *la-bru-m*, *Vena-fru-m* (városnév Campaniában, tehát oszkusz szó, melyben a *bro* képzőnek *fro* felel meg); *late-bra*, *palpe-bra*; *septem-bri-s*,¹⁾ *ancla-bri-s*,²⁾ *fa-ber*, *cre-*

¹⁾ Hogy ezen alak régibb *September*-nél, mutatják Priscian eme szavai: *Vetustissimi tamen genetivo quoque similem nominativum eorum proferebant. Cato de sacrificio commisso: mense Octobri fecimus, Novembris reliquus erat, et omnia, quae faciunt feminina in is, sic solebant etiam in masculino proferre: hic equester et equestris, alacer et alacris, celeber et celebris, hic campester et hic campestris.*

²⁾ Ettől: *ancla-re*. Paulus (de significatione verborum 11. lap) ezt mondja: *Ancla-bri-s mensa ministeriis divinis aptata. Vasa quoque in ea, quibus sacerdotes utuntur, ancabria appellantur. Ugyancsak Paulus (77. lap) így folytatja: Escariae mensae quadratae vocantur, in quibus homines epulantur. Anclabris ea, qua in sacrificando diis antlatur, quod est hauritur ministraturque. — Ezen szavakra van alapítva Meyer Leo fentebb felhozott tanítása, melynél fogva *ancla-re* egybevetve a görög ἀντλῶν igével „haurire“ értelmében vétetik. — Minthogy azonban *Anculi* és *Anculae* szolgálattévó istenségeket jelentenek, mi Paulus eme szavaiból: quod antiqui ancularare dicebant pro ministrare, ex quo dii quoque ac deae feruntur coli, quibus nomina sunt *Anculi* et *Anculae*, — világosan kitűnik; és minthogy az *an-cula*-ból tovább képzett deminutivum *ancilla* is „szolgáló“ asszonyt jelent: tehát sokkal valószínűbb, hogy *ancul-á-re* értelme = *ministrare*, nem pedig *haurire*. Ennélfogva *ancla-bri-s* jelentése is „szolgálattétel“; *ancla-bri-s mensa* = áldozathoz elkészített asztal; ellenben: *escaria mensa* = evőasztal, e szerint *ancla-bri-a vasa* is oly edényeket jelölnek, melyek az áldozat végbeviteléhez szükségesek, nem pedig ivőedényeket.*

ber, *Mulci-ber*; *lati-bulu-m*, *pati-bulu-m*; *fi-bula*, *ta-bula* (ennek az umber-nyelvben *ta-fla* felel meg, tehát először is a képző önhangzója enyészett el, azután pedig a media aspiratába ment át); *aequa-bili-s*, *flexi-bili-s* (*bili* képzőnek az umber-nyelvben *fele* felel meg, ezekben: *face-fele*, *pur-ti-fele*, az első képzésnek a latinban egy *faci-bili* alak felelne meg, a második pedig alakra nézve *por-ti-bili*, értelemre nézve pedig *porr-ici-bili* lenne.)

Ha már mostan összefoglaljuk a *tar* képző főbb alakjait, úgy találjuk, hogy a közös tőalak: *tara*, ezen szanszkrit gyökből: *tar* (*conficere*); ebből a szanszkritban *tra*, *trā* képzők származnak, a görögben: *τρο* (*θοο*), *τρα* (*θρα*), a latinban: *tro*, *tra*. E szerint a latin *tro* úgy viszonyúl *tara* tőalakhoz és *tar* gyökhöz, mint *cro* viszonyúl *kara* tőalakhoz és *kar* gyökhöz. Végre a *bhar* gyökből származó képzőalakok átnézete ez:

Közös tőalak: *bhara*-.
 Lat.: *bri*, ó-ném.: *bari**), köz. ném.: *baere*, új-ném.: *bar*.

Itáliai tőalak: *fero*-.
 Lat.: *bulo*, *bula*, umbr. *fla*, oszk. *fro*, lat. *bro*, *bra*.

Lat.: *bili*

umbr. *fele*.

8. A participium necessitatis-t képző: *ja*.

Ezen képző kétféle, t. i. első- és másodrendű. Mint első rendű képző előtt a szanszkritban a gyök önhangzója rendszeren fokoztatik, p. o. *jög-ja* és *jog-ja*, gyök: *juḡ* (*jungere*), *pák-ja* és *pač-ja*, gyök: *pač* (*coquere*) stb. Az *aja*-val származtatott igékben ezen képző elmarad, de a gyökönhangzó fokozása itt is megmarad, p. o. *čór-ja*, ezen igetötöl: *čór-aja* (*furari*) stb. Ezen képzővel azonban már a szanszkritban sem lehet mindig participium necessitatis-t képezni, p. o. *vid-jā* éppen olyan substantivum mint *scientia*, mely ezen gyöktől: *vid* (*scire*) származik.

A görög nyelvben már egyáltalában nem lehet vele participiumot képezni, de functiója némely esetben ugyanaz a mi a szanszkritban, p. o. *ἀγιος* (*sanctus, sacer*), tőalakja: *jag-ja* (v. ő. szkr. *jāḡ-ja*) *venerandus*, gyök: *jaḡ* (*colere*); *ἀσύνειος* (*abominandus*, gyök: *συν* (*ἐ-συν-ον*) *abhorrere, odisse*); *ἀσύνειος* (*firmus, fixus*, gyök: *παγ*

*) Ezen három képzőalakra nézve v. ő. Schleicher, *Die Deutsche Sprache* 229. lap.

(πήγνυμι) defigere; γλῶσσα lingua, e h. γλωχ-ja (v. ö. γλωχ-iv, gen. γλωχ-ivros apex); μοῖρα, e h. μορ-ja pars, rata pars, gyök: *mar* stb.

A latinban hasonlóképen nem fordul elé úgy mint participium képző, hanem annál gyakrabban képez vele a nyelv adjectivum és substantivumot, p. o. *ad-ag-io* (adagium), gyök: *ag* dicere (v. ö. *ājo*, e h. *ag-jo*); *ex-im-io* (eximius), gyök: *im* (ex-im-o); *pro-gen-ie* (progenies), gyök: *gen* (gen-us, gi-g[e]n-o); *in-ed-ia*, gyök: *ed* (ed-o); *per-nic-ie* gyök: *nec* (nec-are, noc-ere). Néha nem könnyü az ilyen képzéseket a másodrendü képzésektől megkülönböztetni, p. o. *con-jug-io*, előbb utal *con-jug* (nominativus: *conjug*) névszóra vissza mint *jug* gyökre. — Mint másodrendü képző *ja* minden árja nyelvben nagyon ki van fejlődve. A szanszkritban gyakran *u-n* végződő nomen actionis-hoz járúl, mely *tu* képző azután rendesen *tav-vá* fokoztatik, tehát az ily módon összetett képző alakja *tav-ja*, s ez van közönségesen használatban. A fokozatlan *tu*-val összetéve lesz: *tvja*, mely csak a régibb nyelvben fordul elé; ezen utóbbiból a *v* kiesése után *tja* képző lesz, mely már a közönséges nyelvben is használatban van; a *j*-nek *tvja*-ból való kiesése után végre a védá-nyelvben otthonos *tva* lett. Ezen képzőknek (*tav-ja*, *tv-ja*, *t-ja*, *tv-a*), melyek eredetileg azonosak, a nyelvben épen azon funkciójuk van mint az egyszerű *ja* képzőnek, t. i. participium necessitatis értelme.

A *ja* mint másodrendü képző a görögben is igen gyakori, p. o. *πάτρ-ιο* (patrius), *πατριά* (fem. gens), ezen tőalaktól: *πατήρ*; *τέλειο*, e h. *τελεσ-jo* (finitus, perfectus), ezen tőtől: *τέλες* (neutr. nom. sg. *τέλος* finis). — Itt is épen úgy mint a szanszkritban a végtőönhangzó *o*, eredetileg *a*, az *io*, eredetileg *ja* képző előtt kiesik, p. o. szkr. *dhan-ja* (dives), ezen tőtől: *dhana* (neutr. divitiae); *οὐραν-ιο* (caelestis), ezen tőtől: *οὐρανός* (caelum). — A szanszkrit *tav-ja* képzőnek a görög *τεο*, azaz: *τερ-jo* egészen megfelel, p. o. *δο-τέο*, szkr. *dā-tav-ja*, gyök: *da* (dare) stb.

Egyszerü adjectivumi képzések *io*-val a latin nyelvben nem oly gyakoriak mint a görögben, p. o. *rég-io* (rex), *augur-io* (augur), *égreg-io* (grex), *patr-io* (pater) stb. — Az *o*- és *a*-n végződő tök önhangzója a *ja* vagy *io* képző előtt itt is nyomtalanul elvesz, p. o. *lúd-io* (tő: *ludo*-), *luc-rio* (tő: *lucro*-), *Serv-io* (tő: *servo*-); *nox-io* (tő: *noxa*-), *public-io* (tő: *publica*- czölöp) stb. — A latinban igen gyakran csatlakozik ezen képző a fentebb eléadott *tör* képzőhöz,

melyből azután *tório* lesz, p. o. *accusa-tório*-, *adula-tório*-, *ama-tório*-, *uxório* (*uxór*-, nagyon valószínű, hogy ebben is *tór* képző van, épen úgy mint *sorór*-ban, melytől hasonló módon képeztetik *sorório*). Az *io* képző a *tríc*-kel származtatott nőnemű szókhoz is járúlhat, p. o. *nutricio*- (*nutrix*), *obstetrício*- (*obstetrix*).

Mindezekeken kívül még számosak a latinban az *oly* képzések, melyekben *io* mint másodrendű képző foglaltatik:

a) *ário*, melylyel a latinban rendkívül sok szó van képezve. Mi az eredete ezen képzőnek, arról a nézetek nagyon különbözők, s végre is abban kell megállapodnunk, hogy vagy *ari* + *io*-ból keletkezett, vagy pedig régiebb *asio*-ból lett, vagy végre mint önálló képző lépett fel a latin nyelvben (v. ö. Corssen, Beiträge, 337. l.). Ilyenek: *advers-ario*-, *aer-ario*-, *agr-ario*-, *aliment-ario*-, *alt-ario*-, *columb-ario*-, *laque-ario*- stb.

b) *cio* vagy *tio*, hogy ezen utóbbi írásmódnak is némi-nemű alapja van, pl. a tulajdonnevekben mint: *Domítio*- (mely bizonyára *domito*- megszelidített, megzabolázott alakhoz tartozik), nem lehet tagadni, a legtöbb esetben azonban *cio* az, mely etymologiailag egyedül helyes lehet, s a helyette gyakran iratni szokott *tio*, csak az amazzal egyenlő kiejtés hibás megszokásának tulajdonítható. Így írtak pl. *secius* helyett még a nyelv jobb korában is *setius*-t, holott pedig ezen szó a görög ἑσσον (ebből: ἑσιον)-nal egy és ugyanazon szó. Ezen *cio* képzőt rendszeren *i* önhangzó előzi meg, p. o. *aedilicio*- (*Aedilis*-t illető), *canalicio*- (*canali*-), *cathedralicio*- (*karszék*-hez tartozó), *éricio*- (ettől: *ér*- vérszopó), *lánicio*- (*lána*- gyapju) stb. Különösen szereti a latin nyelv ezen *cio* képzőt a *to*-val képzett participium alakjaihoz csatolni, melyekben megjegyezni való a megelőző *i* önhangzó hosszúsága, p. o. *suppositício*- (helyére tett), *surrupció*- (ellopott), *adoptáció*- (örökbe fogadott), *conductício* (*kibérelt*), *deditício*- (magát föltétlenül megadott) stb. Az *i* hosszúsága megvan ezen névtőben is: *novício*-, melynek alapjául mindenek előtt *novio*- vehető fel, s csak azután az egyszerű: *novo*-, épen úgy mint a szanszkritban, hol *navja* és *náva* tőalakok hasonló viszonyban állanak egymáshoz. E szerint *novício*- épen úgy jött létre *novicio*-ból mint pl. *tibicen*-, ebből: *tibícen*-, tehát nagyon valószínű, hogy a szóban levő *tício*- másodrendű képző is úgy állott elé, hogy *cio* oly *tio*-n végződő szókhoz kapcsolattott, melyek már *to*-n végződő participiumaikhoz közvetlenül *io*-t vettek föl. — Ezen *tício*-

nak a görög nyelvben *τικο* képző felel meg, p. o. *διδακτικό-*, *θραππι-κό-*; épen így felel meg *ειο*-nak a görögben *κο*, p. o. *βασιλικό-* (*βασιλέ-*), *κωλικό-* (*κίκο-*), mely előbbieket hasonló módon mint a latinban *το*-n végződő participiumokra utalnak, s melyekkel a Gelliusnál előforduló *mātuâtico-* (kölsönzött), képzésre nézve egészen megegyez.

c) *ειο*, ebből később épen azon a módon mint fentebb az *e*-ige-ragozáshoz tartozó szóknál láttuk *έο*, azután az *e* megrövidülésével *eo* lett, mely képző a latin nyelv virágzó korában volt leghasználatosabb, p. o. *aereo-* (aereus érczből való), *arboreo-* (arboreus), *aureo-* (aureus), *argenteo-* (argenteus), *consanguineo-* (consanguineus) stb. — A görög nyelvben is igen korán ment át az *ειο* képző *εο*-ba; már Homerusnál gyakoribb ez mint amaz, sőt némelyeknél mind a két alak előfordul; p. o. *αιγειο* és *αιγειο* (*αιγ*-kecske), *βορειο* és *βορειο* (*βορ*- ökör), *χρυσειο-* és *χρυσειο-* stb.

d) *neo* *), mely a görögben is megvan, s a latin képzéssel tökéletesen megegyezik, p. o. a homerusi *φηγίνο*-nak a későbbi nyelvben egy gyéren használt mellékalakja van: *φηγινο-*, mely a latin

*) Hogy jött létre ezen képző, arról a vélemények nagyon különbözök. Kuhn (Zeitschr. f. vergl. Spr. II. 319. III. 158. l.) azt hiszi, hogy *eo*, *neo*, *no* képzők a szanszkrit *maja* képzőből az *m* nek *n*-be való átmenete által lett, tehát a szkr. *ajás-maja-s* szerinte egészen megegyez a latin *aheneus*-szal. Ezen tanítást azonban Corssen (Beiträge, 258. l.) kétségbe vonja, s azt állítja, hogy *ah-enu-s* vagy *ah-neu-s*, umbr: *ah-es-ne-s* nem jöhetett létre egy itáliai *ah-es-meu-s* vagy szkr. *ajás-maja-s* alakból, mert ha a szó belsejében *s* következő *m*-mel összetalálkozik, akkor a sziszegő hang a folyékonyhang elől egyszerűen kiesik, de az *m* maga változatlanul megmarad. Így lettek pl. következő ó-latin alakokból: *casmena*, *resmus*, *dumosus* a közönséges: *Camena*, *remus*, *dumosus* alakok. Következésképpen a szanszkrit *ajás-majas*, ó-lat. *ahesmeu-s*-ből a latin hangtan szabályai szerint csakis *ah-e-me-u-s* lehetett, de *ah-e-neu-s* sohasem. Ha továbbá összevetjük a *no* és *neo* képzéseket, az *eo*-val képzett szókkal, nem lehet elgondolni, hogy miért csonkult volna el ezekben a szanszkrit *maja* a latinban *eo*-vá, míg ellenben az ilyenekben: *ebur-neu-s*, *quer-neu-s*, *neo*-vá lett. Legjobb tehát azt mondani, a mit Pott (Etym. Forsch. II. 502. 503. l.) mond, hogy t. i. *eo* a szanszkrit *éja*-nak felel meg, melynek a latinban következő alakjai lehetnek: *aeio*, *eiio*, *eio*-, *aio*-, *aeo*-, *éo*-, *éo*-, *io*, p. o. *Ann-aeiu-s*, *Sabin-eiu-s*, *Ann-eio-s*, *Ann-aeu-s*, *Ann-éu-s*, *Ann-éo-s*, *Ann-iu-s* (v. ö. Zeitschr. f. vergl. Spr. V. 88—93. l.) Ha már mostan a következő szókát:

<i>ebor-eu-s</i> , <i>ebur-nu-s</i>	<i>ebur-n-eu-s</i>
<i>aer-eu-s</i> , <i>ah-nu-s</i>	<i>ah-n-eu-s</i>
	(umbr. <i>ahes-ne-s</i>)
<i>fag-eu-s</i>	<i>fag-i-n-éu-s</i>

fâgineo (tölgyfából való)-val egészen azonos. — Ilyenek továbbá a latinban: *aeneo*- vagy *ahéneo*- (*aes* = szkr. *ajás*), *eburneo*- vagy öszszevonva *eburno*-, *saligneo*-, vagy *saligno*- (füzfából való) stb. Néha ezen *neo*-t egy más képzőelem, t. i. *g* előzi meg, mely, mint az épen felhozott *saligno*- szóban (ezen tőalaktól: *salic*-) látható, egy régi *k*-ra mutat vissza; épen úgy ezekben: *oleâgineo*- vagy *oleâgino*-, *tiliâgineo* (*tilia* hársfa) stb. Sajátságosak az ilyenek: *ultrôneo*- (*ultrô*), *udôneo*- stb. Megjegyezni valók itt különösen azok a képzések, melyekben a *neo*-t egy *â* előzi meg, úgy hogy egy külön saját jelentéssel bíró *âneo* képző áll elé, p. o. *circumforâneo*- (*foro*-), *consentaneo*-, *mediterrâneo*-, *supervacâneo* stb. — Az *eo* képzőt azonban *n*-n kívül még *c* is gyakran előzi meg, mely kétségkívül nem egyéb mint az elavúlt *ka* képző maradványa; az ekként létrejött *ceo* képző azután a tőalakhöz rendesen egy hosszú *â*-val kapcsoltatik, p. o. *ampullâceo*- (*ampulla* = palaczk), *argillâceo*- (*agyagnemü*), *gallinâceo*- stb.

e) *ion*, mely képzőben nem elül, hanem hátul áll a *nasalis*, s mely előtt a megelőző *o* (eredetileg *a*) mindig hosszú, p. o. *centuriôn*- (egy *centuria* parancsnoka), *curiôn*- (egy *curiának* feje), *decuriôn*-, *respertiliôn*-, *histriôn*- (*színész*) stb.

Ezen névszók mind hímneműek, de a nőneműek száma még nagyobb, p. o. *legiôn*-, *regiôn*-, *opiniôn*-, *religiôn*- stb. — Említhetők végre még az oly képzések is, melyekben *io* megelőző *tôr*, *môn* és *cîn* képzőkhöz csatlakozik, milyenek: *adjutôrio*-, *auditôrio*-, *deversôrio*-; *gaudimônio*-; *matrimônio*-, *vadimônio*-; *latrôcinio*-, *putrôcinio*-, *ratiôcinio* stb.

Az eléadottakból kitűnik, hogy a latinban igen sok szó képeztetik az eredeti *ja* segítségével, de a participium necessitatis-nak egészen más képzője van, t. i. *endo*, elavúlt *ondo*. Ezen igetökből származtatott névszónak a régi grammaticusok különbnél különbéle elnevezéseket adtak, milyenek: *participale* (Prisc. VIII. p. 409. H), *participalis modus* (Diomed. 1. p. 342. K.), *participium futuri* (Pompej. Com. Art. Don. p. 361. 362. 366. L.), *adverbium* (Charis. II. p. 169. K.), *supinum* (Charis. II. p. 169. 171. K. Prisc. de XII. vers. Aen. X. 189. p. 505. K.), *gerundi modus* (Diom. I. p. 356. K.

egymással összehasonlítjuk: lehetetlenség, hogy azt ne következtessük, miszerint *neo* képzőben *no*+*eo* épen úgy vannak egymással egyesítve, mint *moment-an-eu-s*, *spont-an-eu-s*, *consent-an-eu-s*, *supervac-an-eu-s* stb. tulajdonságnevekben *ano* és *eo* képzők.

Macrob. De diff. et societ. p. 749. Z. Pomp. Com. Art. Don. p. 265. 275. L.), *verbum gerundi* (Cledon. p. 1873. P. Serv. A. Gr. p. 510. Verg. Mar. Mai, Class. auct. V. p. 146), *gerundium* (Prisc. VIII. 409. H.), *modus gerundivus* (Serg. A. S. Don. p. 1188. P.). Hogy azután ezen sok elnevezés közül a homályos értelmű *gerundium* maradt használatban, az csak Priscian a több grammaticusok felett való tekintélyének tulajdonítható. A gerundivumnak a gerundiumtól való elválasztása új találmány, mint szintén a futurum participii passivi-féle elnevezés is, mely a dolog lényegét épen nem, az általunk használt participium necessitatis pedig csak részben jelöli. A mi ezen alak írásmódját illeti, arról, a mint tudjuk, grammaticusaink azt tanítják, hogy *endu-s* a classicus korszak, *undu-s* pedig a régi korszak elavult alakja. — Annyi bizonyos, hogy *u* önhangzó általában régibb *e*-nél, de ezen alakban az átalakulás oly korán történt, hogy a legrégebb nyelvemlékek is az újabb alakot mutatják fel. Már az „Epistula consulum ad Teuranos de Bacchanalibus a. u. c. DLXVIII” ez áll: De Bacchanalibus quei foederatei esent ita *exdeicendum* censuere (Inscriptiones latinae antiquissimae, I. ed. Theodorus Mommsen, 196. 3.), ellenben a „Lex repetundarum a. u. c. DCXXXIvel DCXXXII” ez áll: . . . ubei ioure *deicundo* pracesse solent (u. o. 198. XXXI.). Ezen ingadozás az egész köztársasági s császársági korszakon át végig vonúl, minek bizonyosságául szolgáljon egy a legközönségesebb part. necessitatis-nak következő rendben történt használata:

faciundus.

a. u. c. 631/2 *faciundai* Corp. Inscr. Lat. I. 198. LIII.

650 *faciundum* ibidem 568.

676/94 *faciundum* ib. 592.

714 *faciunda* Inscript. regni Neapolitani Latinae 4221.

762 *faciundum* Gruter 176, 2.

888 *faciund.* Orelli 1280.

faciendus.

a. u. c. 568 *faciendam* Corp. Inscr. Lat. 196, 26.

656 *faciendum* ib. 569.

anteann. 683 *faciendos* ib. 572.

790 *faciend.* Orelli 690.

894 *faciendum* Gruter 155, 4.

964 *faciend.* Renier Inscr. de l' Alg. 1429.

1121/8 *faciendam* Orelli 6509.

A felszámolt példákban tehát kitűnik, hogy épen úgy lehet mondani *faciendus* mint *faciendus*, csak az *u*-töknél nem fordul elé ez utóbbi alak, tehát csak: *statuendus* és nem: *statuendus*. Azt sem lehet tagadni, hogy az archaismus korszaka oltá az *endus* a legtöbb igékben gyakrabban fordul elé mint *undus*, s épen ezen szempontból kiindulva tanítja Marius Victorinus: *agendum, cedendum, capiendum, faciendum* per *e* potius quam per *u*, de már Probus következő szavaival: *sunt vocabula, quae e litteram et in u litteram convertant, ut puta capiendus et capiendus et cetera talia*, — mindkét alak jogosultságát elismeri. Az *endus* és *undus* végzetek tehát nem elavultak, s ha van elavult alakja ezen képzőnek, az csak *ondu-s* lehet, mely e két szóban: *faci-onda-m, vere-c-ondu-s*, fenn is maradt. — Az *ondo, undo, endo* *) latin képző megfelel a görög *w-do*, szkr. *an-da, un-da* képzőknek, ezekben: *φρυ-iv-δα*, lat. *frig-en-da, φρυ-iv-δα*, lat. *fugi-en-da*, szkr. *žar-and-a-s* (elgyengült), gyök: *žar* (öregedni), *čaj-an-da-s* (alvó), gyök: *çi* (fekünni, aludni). A képző alkatrészei a latinban: *ôn*, görögben: *w*, szanszkritban: *an*, p. o.

*) Mi módon jött létre ezen képző, arra nézve a vélemények különbözök. Bopp (Conjugationssystem, 115. l.) még 1816-ban azt tanította, hogy ezen képző a part. praesens activi *ont, unt, ent, nt* képzőknek *o*-val való tovább képzése, s ezen véleménye mellett mindvégig megmaradt (v. ö. Vergl. Gramm. III. 183. l. 2. kiadás). — Ezen tanítást Meyer Leo (Zeitschr. f. vergl. Spr. 1857, 373. l.) egészen elvetette, s azt állította, hogy a képző *ana-twa* kettős képzőből áll; ezen véleményétől azonban 1863-ban egészen elállott, s Bopp tanítását vallotta egyedül helyesnek (v. ö. Vergl. Gramm. II. Band, 1. Theil, 91. l.). Pott ellenben (Etym. Forsch. II. 521. 2. kiadás) ezen tanítást egészen hibásnak, értelem és külalakra nézve egyiránt meg nem állhatónak nyilvánítja, s Aufrechtel együtt a képző első részének (*on, un, en*) alapjául a szanszkrit *ana-t* veszi föl, melylyel a szanszkritban semleges nemű elvontnevek képezetnek, és a melynek az ó-németben az infinitivus végzete *an*, új-német *en* egészen megfelel, p. o. szkr. *bhand-ana* (kötés), gót *bind-an*, ó-ném. *bint-an*, új-ném. *bind-en*. A második rész alapjául *do* képzőt veszik föl, melynek segítségével latinban számtalan tulajdonságnév képezetnek, p. o. *tar-du-s, sur-du-s, nu-du-s; vali-du-s, avi-du-s, palli-du-s* stb., s szerintök pl. *stupē-n-du-s* és *stupi-du-s* ugyanazon egy *do* képzővel van származtatva. Curtius (Grundz. d. griech. Etym. 592. l.) *on-do* képzőt a szanszkrit *an-ja*-ból igyekszik származtatni, s Schleicher ezen tanítást (Compend. d. vergl. Gr. II. 351. l.) magáévá teszi; szerintök az *an-ja* tőalakja: *an-ja* a latin nyelvben egy *d*-nek a *j* elébe való fölvételével először is *an-dja* lett, mint a későbbi korban *Maius*-ből *Madius*, azután pedig a *j* kiesett épen úgy mint *minus*-ban.

lat. *lig-ôn*- (kapa), gör. *τελγ-iv* (írigy ember), szkr. *raġ-an* (király), továbbá a lat. *do*, gör. *δο*, szkr. *da*, p. o. lat. *frigi-du-s*, gör. *κρύβ-δα* (tőalak: *κρύβ-δο-*), szkr. *bhar-an-da-s* (úr, uralkodó), ezen gyöktől: *bhar* (megtartani, táplálni). — A latin *ondo*, *undo*, *endo* képző többnyire igetökhöz, de ezeknek analogiája szerint névtökhöz is járulhat; jelentése háromféle lehet: tárgynevi, a *ti-ôn*-nal képzett névszók értelmében, p. o. *Quid tibi hanc curatioſt rem?* (Plaut. Amph. 519.); igei, p. o. *Hercle, opinor, mi advenienti hac noctu agitandumſt vigiliis* (Plaut. Trin. 869); tulajdonságnevi, p. o. *decemvir ſtitiſibus iudicandis*. Ebből látható, hogy a gerundivumot képző *undo*-ban a szükségesség fogalma eredetileg nincs meg, sőt a szanszkritből az is kitűnik, hogy ezen képzőnek magában véve sem cselekvő, sem szenvedő jelentése nincs, p. o. ezeknek: *kar-an-ďa-s* (sértő), *var-an-ďa-s* (betakaró) jelentése cselekvő, ellenben ennek; *bhâ-r-an-ďa-s* (félelmes = timendus) szenvedő. Helyesen határozza meg Schoemann valamint a gerundium úgy a supinum jelentését is eme szavakkal: „Beide drücken zunächſt nur die Thätigkeit als eine verwirklichte oder zu verwirklichende aus, und ob der dabei angegebene Gegenstand der ausübende oder der erleidende sei, iſt nur aus der Beſchaffenheit der Thätigkeit und des Gegenſtandes zu erkennen.“

Íde sorozhatók a *c-un-do*-val, *bu-n-do*-val képzett névszók is, melyeknek: *rubi-c-un-do*-, *fa-c-un-do*-, *fe-c-un-do*-, *vere-c-un-do*-, *ju-c-un-do*-, *ira-c-un-do*-; *furi-bu-n-do*-, *mori-bu-n-do*-, *freme-bu-n-do*- stb. Ezeket elemezni következőleg lehet: *rubi-c-un-do*-, itt először is az igetökhöz: *rubé* járult *co* képző, épen úgy mint ebben: *pu-ďi-cu-s*, ettől: *puďé*, az *é* azonban *ĭ*-be gyengült, mint pl. ezekben: *algĭ-du-s*, *calĭ-du-s*, *frigĭ-du-s*, ezektől: *algĕ-re*, *calĕ-re*, *frigĕ-re*, tehát *rubi-co*-, ezen tőalak ismét *on*-nal képeztetett tovább, így: *rubi-c-on*-, s ezen alak megvan a *Rubi-co-n* folyó nevében; végre hozzájárult *do*, s így lett *rubi-c-un-do*. Épen így *furi-bu-n-do*- stb., csak hogy ezekben a *bu* képző *fu* gyöktől (szkr. *bhû*) származik, épen úgy mint az *a* és *e*-igetökhöz tartozó verbumoknak imperfectuma és futuruma. Ez az oka annak, hogy Vossius a *bundu-s*-szal képzett névszókat egyenesen az imperfectumból származtatja, p. o. *errabundus*, ettől: *errabam*, *vagabundus*, ettől: *vagabar*, *gemebundus*, ettől: *gemebam* stb. —, mit azonban már maga az értelem sem enged meg, mivel *gemebundus* pl. nem azt teszi „qui gemebat“, hanem ezt: „gemens“.

9. Eredetileg részesülői képző: *ra*.

A szláv nyelvben *la*, eredetileg *ra* képzővel minden igetből lehet participii perfectum activi-t képezni, a több árja nyelvekben ennek csak némi-nemü nyomát lehet találni, p. o. szanszkr. *rudhi-ra*, gör. *ῥυθ-ῥό-*, lat. *rub-ro-*, szláv *rŭd-rŭ* (vörös lett), gyök: *rudh* (rubescere). A latinban *ra* képzővel származtatott tulajdonságnév igen sok van, ilyenek: *glab-ro-* (kopasz), *acro-* (éles), e helyett azonban *acri-* van használatban, *aegro-*, *âtro-* (fekete), *câro-* (kedves), *clâro-*, *crêbro-*, *gnâro-*, *i-gnâro-* stb.

* * *

Eddig az oly részesülőket tárgyaltuk, melyeknek functiójuk tulajdonságnevi; lássuk mostan az olyanokat is, melyek mint tárgynevek lépnek föl a nyelvben. — Mindenek előtt megjegyezni való, hogy nagyon valószínű, miszerint az árja ős nyelvben oly gyökök is vannak, melyek egyszersmind igetők is lehetnek, mint pl. *bhar* (ferre), *vid* (videre), *judh* (pugnare), s mint ilyeneknek nomen actionis et agentis functiójuk is van. Vannak ugyanis olyan névtők, melyek — legalább látszólag — vagy tiszta igegyökökből állanak, vagy pedig a gyökökhöz csatolt *a*, *nu* stb. képzőkből. A szanszkritban az infinitivus, mely egyenesen a gyökből képeztetik, úgy szerepel mint nomen actionis vagy agentis, p. o. *drç*, dativus: *drç-é* (videre), *sad*, dativus: *â-sad-é* (considerare). Az oly *a*-n végződő névtők használata is gyakori, melyek egyszersmind igetők is lehetnek, p. o. *bhava* (nomen actionis) existentia, origo; 3. személy sing. praesentis: *bhava-ti* gyök: *bhu* (feri, esse). Az ilyen nomen actionis dativusának infinitivusi functiója van, p. o. *bharâja*, accusativusának pedig gerundiumi, p. o. *gamaṅgamam* (semper eundo), ettől: *gama*, gyök: *gam* (ire). Ilyen nomen agentis pl. *plava* (navis), praesens: *plava-té*, gyök: *plu* (natare). A *nu*-val képzett névtők is ide tartoznak, mivel egyszersmind jelenidői tőalakok is lehetnek, p. o. *tanu* (mint adject. = tenuis, mint subst. fem. = corpus), jelenidő: *tanu-mas*, gyök: *ta*, *tan* (extendere) stb.

A latinban ide sorozhatók az ilyenek: *lúc*, elavúlt *louc* (lux), gyök: *luc*, eredetileg *ruk*, *vóc* (vox), gyök: *voc*, *rég* (rex), gyök: *reg*; épen így *ju-dic* (judex), gyök: *dic*, *con-jug* (conjux), gyök: *jug*; ezek: *fid-o* (fidus), gyök: *fid*, *jug-o* (jugum), gyök: *jug*, eredeti

a képzővel vannak képezve. — Épen így képviselheti a szanszkritban a *ti*-vel képzett tárgyneveknek is némely *casusa* az infinitivust és gerundiumot, p. o. ezen nomen agentisnek *juc-ti* (junctio), gyök: *juṣ* (jungere), dativusa: *juk-tajé* úgy szerepel mint infinitivus, ez pedig: *sam-cru-tja* (casus instrumentalis), ezen gyöktől: *gru* (audire) úgy mint gerundium. Mint másodrendü képző *tā-ti* is épen azon functióval bír, melylyel az egyszerű *ti*, p. o. *sarva-tā-ti* (το πᾶν), ettől: *sarva* (omnis.) — A latinban az első rendü *ti* képzővel származtatott szavakban a mássalhangzói tőknek az *i*-tökkel történt összevegyülése következtében ezen képző *t*-vé rövidült, p. o. *do-ti* (dos), gyök: *da* (dare), *men-ti* (mens), gyök: *men* (cogitare), *morti* (mors), gyök: *mor* (mori). — A latinban mint nomen agentis szerepel a *ti* képző ezen névszóban: *po-ti*, nom. sing. *po-ti-s*, szkr. *pa-ti* (úr), gör. *πόσι* (v. ö. a *poti*-val összetett: *com-po-ti*, *impoti* szókat). — A latin nyelvben ezen képző rendszeren *ôn*-nal van tovább képezve, mely azután elvont-neveket képez, p. o. *sta-ti-ôn*-, *colli-si-ôn*- (e. h. *collid-ti-ôn*-) stb. — A *ti* képzőnek egy másik tovább képzése *tio* neutr., *tia* fem., mindkettő többnyire másodrendü képző, mely *o*-val (eredetileg *a*-val) van tovább képezve, p. o. tő: *servi-tio*, ezen tőtől: *servo*-, de: *in-i-tio*, ezen gyök és igetőtől: *i* (ire), *justi-tia*, ettől: *justo*- (tőbeli végőhangzó másodrendü képzők előtt és összetételben rendszeren *i*-be gyengül); *duri-tia* és *duri-tie*-, ettől: *duro*-, *avari-tia*- és *avari-tie*-, ettől: *avaro*-, *mollit-tia*- és *mollit-tie*-, ettől: *mollit*- stb.

Igen gyakori képző továbbá a latin nyelvben a *ti*-vel összetett *tāti*, mely mindig nőnemü névszókat képez, s rendszeren tulajdonságnevekből képez állapotot jelentő elvont-neveket, p. o. *duri-tāti*-, ettől: *duro*-, *vetus-tāti*-, ettől: *vetus*; *veri-tát*-, *ebrie-tát*-, *facilitát*- stb. Ezen képző mellékalakja: *tū-ti*, mely valamint amaz *ta-ti*-ből, úgy emez *tu-ti*-ből van összetéve, p. o. *senec-tūti*-, ettől: *senex* (senex), *vir-tūti*-, ettől: *viro*-. Sőt olyan névszók is vannak, melyek mind a két képzőt fölvehetik, p. o. tő: *juven*, ebből lehet: *juven-tāti*- és *juven-tūti*-, tő: *tempes* (tempus), lesz: *tempes-tāti*- és *tempes-tūti*-. Libri augurum — mondja Varro Ling. Lat. VII. 51 — pro tempestate *tempestutem* dicunt supremum augurii tempus. A *tāti* összetett képző alkatrészei ezek: 1) *tā*, mely úgy a latinban mint a görögben sőt a szanszkritban is gyakran elvontneveket képez, p. o. *juven-ta*, *senec-ta*, *vindic-ta*, a görög nyelvben az *á* átment *η*-ba,

p. o. ἀρε-τή γενε-τή, πινυ-τή, a szanszkritban épen úgy van mint a latinban, p. o. *sama-tā*, ettől: *sama* (egyenlő). 2) a nőnemű névszókat képző, *ti*, mely hasonlóképen úgy a latinban mint a több rokonnyelvekben elvontneveket képez, p. o. *ves-tis*, *pes-ti-s*, *mes-si-s* (e. h. *met-ti-s*) stb. Megjegyezni való azonban ezen összetett képzőre nézve az, hogy utolsó alkatrészében az önhangzó már a szanszkritban sem mindig fordul elé, p. o. *upara-tāt* (*upara-* szomszéd), *daiva-tāt* (isteni tisztelet) stb., a görögből pedig egészen kiveszett, úgy hogy a képző alakja csak *τητ* vagy *τᾶτ*, p. o. *νέρο-τητ* = *novitāt* (ettől: *νέρο* = *novo*), *λείο-τητ* = *levi-tāt*-, *βραχύ-τητ* = *brevitāt*- stb. — A latinban pedig azonkívül, hogy itt is rendesen megcsonkúlva fordul elé, még az előtte álló tőönhangzót is csaknem mindig *i*-be gyengíti, a honnan itten az általa képzett névszók végzete *itāt*, p. o. *acerbitāt*-, ettől: *acerbo-*, *aequalitāt*-, ettől: *aequali-*, *atrocitāt*-, ettől: *atroci*, sőt ha a névtő mássalhangzón végződik, akkor rendesen az *i*-tökbe megy át, p. o. *auctori-tāt*- (tő: *auctōr-*), *hérédi-tāt*- (tő: *heréd-*) stb. — Az *io*-n végződő névtők a *tāt* képző előtt az *o*-t elgyengítik *e*-be, hogy az által két egyenlő önhangzó összetalalkozása elhárítassék (*dissimilatio*), p. o. *anxie-tāt*, ebből: *anxio-*, *ebrietāt*-, *pie-tāt*-, *proprie-tāt*-, *satie-tāt*- stb. — Megtörténik azonban az is, hogy a mássalhangzón végződő tők a nélkül, hogy az *i*-tökbe mennének át, veszik fel ezen képzőt, p. o. *vetus-tāt*-, ettől: *vetus*, tő: *veter-*, *venus-tāt*-, ettől: *venus*, tő: *vener-*, *hones-tāt*-, ettől: *honus*, *honor*; *tempestāt*-, ettől: *tempus*, tő: *tempor-*; *majestāt*- (méltóság), ettől: *májós* nagyobb; *eges-tāt*-, e h. *egēt-tāt*- (tő: *egēt-*) stb. Végre az is megtörténik, hogy a megelőző önhangzó egészen kiesik, p. o. *liber-tāt*-, tő: *libero-*, *facul-tāt*-, tő: *facili-*, *simul-tāt*-, tő: *simili-*, *aetāt*-, e h. *aevi-tāt*-, ettől: *aevo-*, *aestāt*-, e h. *aesti-tāt*-, ettől: *aestuhőség*. Az is megjegyezni való itten, hogy *tāt* mellékalakjával *tūt*-tal az egész latin nyelvben csak öt szó van képezve: *juven-tūt*-, tő: *juven-*, *senec-tūt*-, tő: *senec-*, *vir-tūt*-, tő: *viro-*, *servi-tūt*-, tő: *servo-*, és az elavúlt fentebb említett *tempes-tūt*-, ettől: *tempus*, tő: *tempör*-, hogy azonban eredetileg ez is *tūti* és nem *tūt* volt, mutatja a Plautusnál eléforduló *servitūti-um*.

Ezen képzőhöz számítható *tūdon* összetett képző is. Nyelvtörténeti szempontból nevezetes azon körülmény, hogy ezen képzővel származtatott névszókat a régibb auctorok jobban kedvelik mint a későbbiek, alkalmasint azért, mert a későbbi korban az ezen

képzővel származtatott szók közül számosan elavultak s részben a használatból is kieseztek, ilyen képzések: *anxi-tu-d-o*, *albi-tu-d-o*, *clari-tu-d-o*, *ari-tu-d-o*, *cari-tu-d-o*, *casti-tu-d-o*, *celebri-tu-d-o*, *dulci-tu-d-o*, *duri-tu-d-o*, *firmi-tu-d-o*, *gracili-tu-d-o*, *gemini-tu-d-o*, *hilari-tu-d-o*, *honesti-tu-d-o*, *inepti-tu-d-o*, *leni-tu-d-o*, *maesti-tu-d-o*, *orbi-tu-d-o*, *suavi-tu-d-o*, *saevi-tu-d-o*, *severi-tu-d-o*, *sancti-tu-d-o*, *tardi-tu-d-o*, *temeri-tu-d-o*, *vani-tu-d-o*, *vasti-tu-d-o*. Ezen képzések helyébe a nyelv arany korában nagyrészen *tât*-tal képzett névszók léptek, p. o. *anxie-ta-s*, *clari-ta-s*, *casti-ta-s*, *celebri-ta-s*, *duri-ta-s*, *firmi-ta-s*, *gracili-ta-s*, *hilari-ta-s*, *hones-ta-s*, *lenita-s*, *orbi-ta-s*, *suavi-ta-s*, *saevi-ta-s*, *severi-ta-s*, *sancti-ta-s*, *tardi-ta-s*, *temeri-ta-s*, *vani-ta-s*, *vasti-ta-s*, részben pedig más képzések, milyenek: *inept-ia*, *miser-ia*, *maesti-t-ia*, *canti-ies*, *duri-t-ies*, *dulce-do* stb. Általában különösen a régi költők nyelvében gyéren jönnek oly *tât*-tal képzett szók elé, melyek helyébe a későbbi korban *túdon*-nal képzett szók léptek volna, milyenek: *magni-ta-s*, *pulchri-ta-s*, *soli-ta-s*, *simili-ta-s*, ezek helyett: *magni-tu-do*, *pulchri-tu-do*, *soli-tu-do*, *simili-tu-do*. Ezen *túdon* képző többnyire tulajdonságnevi tőalakokhoz járúl, s még az ilyenek is: *consue-tu-d-o*, *mansue-tu-d-o*, *hebe-tu-d-o*, *sollici-tu-do*, következő tulajdonságnevi tőalakoktól származnak: *consueto-*, *mansueto-*, *hebet-*, *sollicito-*, s eredetileg ezek helyett állanak: *consueti-tu-d-o*, *mansueti-tu-d-o*, *hebeti-tu-d-o*, *solliciti-tu-d-o*, s csak később az *i*-nek két foghang közül való kivetése után vonattak össze, mivel a latin nyelv két oly egymásra következő szótagnak, melyek ugyanazon mássalhangzóval kezdődnek, összetalálkozhatását kikerüli, épen úgy mint az összetételekben, p. o. *veni-ficium*, *stipendiu-m*, *cordoliu-m*, ezek helyett: *veneni-ficium*, *stipipendium*, *cordidolium*. Egyébiránt az is megtörténik, hogy *túdon* vagyis *túdin* közvetlenül igetökhöz csatoltatnak, p. o. ezekben: *vale-tu-d-o*, *habi-tu-d-o*, *ari-tu-d-o*, ezen igéktől: *vale-re*, *habe-ré*, *are-re*.

A képző itt következő alkatrészekből van összetéve: *tu+do+ôn*. Az első rész ugyanazon *tâ*, mely *tâti* és *tâti* képzők első részében is megvan; bizonyítja ezt ezen régi alak is: *negritu*, melyről Festus (165. l.) ezt mondja: *Negritu* in auguriis significat *nigritudo*, tehát nagyon valószínű, hogy az auguralis könyvek ezen alakjában épen úgy lett a *iuven-ta*, *senec-ta* stbiben meglevő *tâ* képző *tú*-vá, mint az ugyancsak ezen könyvekből fentebb idézett *tempestu-tem* szóban a *tâ-t* létrejött *tât*-ból. A második rész (*do*) vagy ezen szkr.

gyökre: *dhā* (ponere), vagy pedig erre: *dā* (dare) vihető vissza, úgy hogy az oly adjectivumok, melyek e képző segítségével képeztettek, szigoruan véve compositák, p. o. *frigi-du-s*, *cali-du-s*, *palli-du-s* stb. Pott ezen tanítása (v. ö. Etym. Forsch. II. 114. 365. 482) annyival inkább elfogadható*), mivel régen eldöntött dolog az, hogy a latin nyelvben vannak oly adjectivumok, melyeknek képzői igegyökökre vihetők vissza, p. o. *ludi-cru-s*, *ala-cer*, *volu-cer* stb. a szkr. *kar* (facere), *salu-ber*, *fune-bri-s* stb. a szkr. *bhar* (ferre), végre *acer-bu-s* ezen szkr. gyökre: *bhā*, lat. *fu* vihető vissza. — A harmadik rész *ôn*, mely nem egyéb mint a szanszkrit *ân* képző, ezekben: *raġân* (király), *taksh-ân* (kőmives); a képző önhangzója *i*-vé gyengült az ilyenekben: *kâr-in* (faciens), *kâm-in* (amans) stb. A görögben ezen képzőnek következő alakjai fordúlnak elé: *av*, ebben: *τάλ-av*; *ov*, ebben: *κλύθ-ov*; *or*, ebben: *τέκτορ*; *er*, ebben: *ἄρσ-er*; *ur*, ebben: *τελχίν*, *θελγ-iv*. A latinban megvan némely igéktől származott névszókban, milyenek: *lig-ôn*- (nom. ligo kapa), *err-ôn*- (erro bolyongó), *ed-ôn*- (edo), *mand-ôn*- (mando), *con-bib-ôn*- (conbibo) stb. — Az eléadott három képzőből *tudôn*, *tudîn* következőleg állott elé: az összetett képző két utóbbi részéből először is az első *o* esett ki, s lett belőle *d-ôn*, azután a megmaradt *o* az obliquus casusokban *i*-vé gyengült, épen úgy mint *ôn* gyengült *in*-be ezekben: *turb-in*-, e. h. *turb-ôn*-, *virg-in*-, e. h. *virg-ôn*-, *marg-in*-, e. h. *marg-ôn*- stb.

A *ti* után következik *ni* képző, melynek épen az a functiója van a nyelvben, a *mi* a *ti*-nek, csak hogy gyéribben használtatik, tehát: *ti*: *ni* = *ta*: *na*, p. o. szkr. *glā-ni* (fatigatio, languor), gyök: *glā* (fatigari, languescere), az ilyen elvontneveknek a dativusban, épen úgy mint a *ti*-vel képzetteknek, infinitivusi értelme van.

A görög nyelvben ezen képző ritka, p. o. *μη-νι* (*μηνι-ς*, gen.

*) De azért nem fogadják ám el többen a nyelvtudósok közül. Bopp (Vergl. Gramm. III. 206. l.) azt tanítja, hogy az *ido*-val képzett adjectivumoknak, melyeknek jelentése cselekvő, *ta* képzővel származtatott participiumok felelnek meg, p. o. *sthi-ta-s*, (állva), *sup-ta-s* (alva), a görögben pedig az ilyenek: *στα-τό-ς*, *μν-ε-τό-ς*, *ἐπ-ε-τό-ς* stb. Benfey (Zeitschr. f. vergl. Spr. II. 226. l.) a *do* képzőt a szkr. *iva*-ból származtatja, s eztanítványa Meyer Leo (ugyanott IV. 291. l.) magáévá teszi. A Kuhn-féle „Zeitschrift“ egy másik tanítása szerint az *id* a szanszkrit részesülői *ant* képzőből származik. Ugyancsak ezen folyóiratban (II. 226. l., VI, 291. l.) Benfey és Meyer *dôn*, *din*, képzőt a szanszkrit *ivan*-nal vetik egybe.

μήτι-ος ira), eredeti gyök: *ma* (cogitare), σπά-νι (penuria, inopia), gyök: *spa*.

A latinban a *ni* képző hímnemű szókat képez, ellentétben a szanszkrit s görög nyelvvél, melyekben a vele képzett névszók gyakran nőneműek, p. o. *amni* (amnis), *pâ-ni* (panis), gyök: *pa* (v. ö. *pa-sc-o*), *crî-ni*, *fû-ni*, *fî-ni*, *lê-ni*, *seg-ni* stb. A *ni* képző tehát *na* eredeti képzőből úgy állott elé, hogy az *a* elgyengült *i*-be; bizonyítják ezt különösen az olyan szók, melyeknek megfelelő alakjuk a görög és szanszkrit nyelvben megvan, p. o. *σχοῖνο-* = *fûni*, szkr. *agni* = *igni* stb. Az sem lehetetlen, hogy az oly szóknak, melyekben ezen képző az egyszerű nasalisszal kezdődik, mellék alakjaik lehettek, melyekben a nasalis előtt még egy más önhangzó állott, úgy hogy a képző eredeti alakja *ana* vagy *âna* lehetett; erre utalnak legalább a következő névszók: *ulna*, mely valószínűleg egy más, a görög *ὠλένη*-nek megfelelő teljesebb alakból van összevonva; ilyen továbbá *magno*, mely hasonlóképen egy elavult *maganô* (v. ö. gör. *μεγάλο-*) alakból van összevonva, ez pedig: *asino*, mely a hasonjelentésű *ôvo*-hoz tartozik, mutatja, hogy ez az utóbbi alak a teljesebb *ôvo* alakból jött létre; épen így áll a dolog evvel *πάτριη*, melynek a latinban *patina* felel meg, s megfordítva épen így viszonylik *colli-* a teljesebb görög *κολωνό*-hoz, mely latin alak tehát *colni-*, azután pedig a teljesebb *colôni* vagy *colini* helyett áll.

A *ni* képző után *tu* következik, mely hasonlóképen igeféle tárgyneveket képez. Ezen képző bizonyára eredeti, s valószínűleg eredetileg minden igéből lehetett vele nomen actionis-t képezni, mely egészen ragozható volt. — Ezen *tu*-val képzett szók a szanszkritban sajátágosan fejlődött jelentéssel bírnak, p. o. *rtu* meghatározott idő, időszak, szabály, *autu* a szövet behajtása (*vajati* szó), *gâtu* ének (*gâjati* énekel), *gâtu* menet, út stb. Közönségesen azonban az infinitivus képzésére használtatik ezen képző, mely azon változhatatlan rideg egyalakuságra, melyben mi az infinitivust képzelni megszoktuk, csak lassan-lassan jutott. A szanszkritban még a mondat különböző viszonyaihoz képest különböző infinitivust jelző casusok fordulhatnak elé, így pl. sing. dativus: *dâtavai* = *dare*, *kartâvai* = *facere*, *attavas* = *edere* (ettől: *ad-mi* eszem), *aitavai* = *ire* (*aimi* megyek), *pâtavai* = *defendere*, *mantavâi* = *cogitare*; továbbá a genitivus vagy ablativus, p. o. *sthâtaus* = *stare*, *aitaus* = *ire*, *kartaus* = *facere* stb; végre az accusativus, mely a ké-

sőbbi szanszkritban az infinitivust rendszeren képezi, p. o. *dātum* = *dare*, *stantum* = *praedicare*, *kartum* = *facere*, *pactum* = *coquere* st b. Az infinitivus ezen alakja oly szilárd, hogy csak az összetétel első részében — hol szükségesképen a tőalaknak kell állani — veszti el az accusativust jelző ragot, p. o. *bhanktu-kama* enni kívánás, de az egyszerű alak már *bhantum* enni.

Ezen infinitivusi alaknak egészen megfelel a latin úgynevezett supinumi alak, úgy hogy a szkr. *dātum*, *pactum* = lat. *datum*, *coctum*, *pātum* = *pōtum*, *jōtum*, *javitum* = *jātum* stb. — Hogy a régi grammaticusok ezen alaknak a *supinum* nevet adták, arra bizonyára ezen alaknak a part. perf. passivi-val való látszólagos hasonlósága szolgáltatott alkalmat, mi Priscian (VIII. 9. 49) eme szavaiból: *supina nominantur, quia a passivis participiis, quae quidam supina nominaverunt, nascuntur* — nyilván kitűnik. A *supinum* szó nem egyéb mint a görög *ὑπιον*, mely — mint tudva van — passivumot jelent, mivel ez az alanyt, mint a cselekvésnek alárendeltjét jelöli; azért választották pedig a *supinum*-ot passivum helyett, mivel amabban az elnevezés a jelentéssel nem áll oly egyenes ellentétben mint ebben; azt, hogy mit jelent a *supinum*, nem minden ember tudta, azt azonban, hogy jelentése legtöbb esetben cselekvő és nem szenvedő, mindenki észrevehette. A *supinum* jelentése tehát se nem cselekvő, se nem szenvedő, s épen azért, mivel egyik sem a kettő közül, a körülményekhez képest majd ez, majd amaz lehet; ő csak az ige által megjelölt cselekvés valószínűségét fejezi ki, a nélkül, hogy annak valamely meghatározott cselekvő vagy szenvedő alanyra való viszonyulását jelölné. Ha a cselekvés átható s a tárgy mellette ki van téve, akkor ez azon casusban áll, melyet az ige vonz, p. o. *cur te is perditum?* s ilyenkor a *supinum* jelentése cselekvő. Ha azonban a tárgy ki nem tétetik, akkor egyedül az összefüggésből lehet megtudni, hogy vajjon az oda gondolt tárgy a *supinum* által kifejezett cselekvéshez cselekvő vagy szenvedő viszonyban áll-e. Ha tehát pl. Martialisnál (XI. 8. 13.) egy nőszemélyről ez van mondva: *quoties placet ire fututum*, úgy világos, hogy ezt nem ezzel: *ut futuat*, hanem ezzel: *ut futuatur* lehet és kell feloldani, itt tehát lehet mondani, hogy a *supinum*nak szenvedő jelentése van. Épen ilyen jelentésben vétetik akkor is, ha mellette az alany *itur*-ral köttetik össze, p. o. *contumelia mihi factum itur* (Cato ap. Gell. X. 14.), mint szintén akkor is, ha az *itur* helyett infiniti-

vus áll, p. o. *mihī istaec videtur praeda praedatum iri* (Plaut. Rud. IV. 7. 16. l.) és: *reus damnatum iri videbatur* (Quintil. IX, 2. 88. l.) Ámde az ilyen szószerkesztés tévedésen alapszik, melynek gyökere nem annyira a supinum szenvedő alakú jelentésének használatában, mint inkább a személytelenül használtatni szokott *itur* vagy *iri* alaknak személyes használatában rejlik. Tudjuk ugyanis, hogy a fut. inf. passivi-t *iri*-vel szokták körülírni, mint azt is, hogy micsoda jelentést szoktak neki adni, hogy t. i. arról van szó, hogy a supinum által kifejezett cselekvés valószínűség. Ha a cselekvés átható, akkor a tárgynak mellette accusativusban kell állani, p. o. *scimus rem publicam perditum iri*, itt tehát a supinumnak cselekvő jelentése van. Épen ilyen a viszony akkor, ha az infinitivus helyett a személytelen *itur* áll, tehát ekkor is így kell mondani: *itur rem publicam perditum*, mint szintén a fentebbi mondatokat is így: *reum damnatum itur*, *contumeliam factum itur*, és: *reum damnatum iri videbatur*. Ezen tévedésbe a régiek bizonyára nem estek volna, ha a supinumnak szenvedői jelentést is nem tulajdonítottak volna.

A supinum *tu*-n végződő alakja, legalább jelentésére nézve, megegyezik a fentebb idézett *kartaus*' ablativusi alakokkal, melyet azonban még eddig tiszta ablativusi functióban nem találtak, hanem mindig előljárótól vonzatva, míg a latin *tu* végzetű supinum épen az előljáróval való összeköttetést nem tűri. — Ablativusi természete ezen alaknak legjobban kitűnik akkor, ha mellette egy más elvont tárgyenevi ablativus egyenlő viszonyban áll, mint pl. Terentiusnál: *parvum dictu, sed immensum expectatione*, és Liviusnál: *pleraque dictu quam re sunt facilia*. — Minthogy pedig az *u*-töknél a dativus ragja a töönhangzóba be is olvadhat: *ū=ui*, tehát a *tu*-val képzett supinumot is lehetne dativusnak tartani az oly tulajdonságnevek mellett, melyek dativust vonzanak, p. o. *jucundum cognitu atque auditu*, ezek helyett: *cognitui, auditui*. — Bopp azonban ezt elismerni nem akarja, mert véleménye szerint a *tū*-val képzett supinum többnyire mint ablativus limitationis tűnik föl, mint pl. a fentebbi példában: *dictu quam re facilia* (v. ö. Bopp. Vergl. Gramm. III. 298. l.)

Ezen *tu* képzővel származtatott névszónak a latin nyelvben igen nagy a száma, melyek többnyire az igének egyszerű fogalmát fejezik ki, de rendszeren úgy, hogy inkább a cselekvés eredményét, mint

magát az eleven cselekvést jelölik. Ezek között vannak olyanok is, melyeket igére visszavinni többé nem lehet, s jelentéseikre nézve is sajátosságosan fejlődtek, p. o. *portu-* kikötő, *acstu-* hőség (*αἶθευ*, felgyújtani), *artu-* tag, *gustu-* izlés (*γέισθαι*) stb. — Rendesen azonban elvont hímnemű névszók azok, melyek ezen képző segítségével létrejönnek, milyenek: *actu-* (actus), *coactu-*, *abscessu-* (e h. *abs-ced-tu-*), *accessu-*, *decessu-* stb., mi a görög nyelvben egészen másképen van, mert itt a *tv* képzővel mindig nőnemű szavak képeztetnek, p. o. *βρωτί-* evés, *άλυτί-* halom, *ἀσπαστί-* üdvözlét, *διωκτί* üldözés stb. — A latin nyelvben ilyen nőnemű képzés egy sincs, mert az igehatározói *noctu-*t nem lehet a *nocti-* tőalak mellékalakjának tartani, mint szintén semleges nemű képzés is mindkét nyelvben nagyon kevés, p. o. a görögben: *ἄστν-* város, vár, mely Homerusnál még *ῥᾶστν*, tehát a szkr. *vāstu* ház alakkal egyez meg, *πῖτν*-csira, utód; a latinban ilyen *artu-*, mely azonban rendesen hímnemű, *testu-* cserépedény, mely nem egyéb mint *testo-* mellékalakja, és végre *ossu-* (sőt: *osso-* is), ebből: *ostu-*, mely ismét nem egyéb mint a rendes *ossi-* = *osti-*, szkr. *asthi-* (de már a görögben: *ἄστίο-*) tőknek mellékalakja.

A *tu* képzőn kívül van még a szanszkritban egy másik képző is, mely hasonlóképen infinitivusi functióval bír: *as*, p. o. szkr. *žanas*, (genus) gyök: *žan* (gignere), *vač-as* (sermo), gyök: *vač* (loqui). Az ezen képzővel származtatott substantivumok jobbra neutrumok, de van masculinum is, p. o. *us'-as* (aurora), gyök: *us'* (ardere, splendere), sőt a régi nyelvben adjectivum (nomen agentis) is, p. o. *tar-as* (velox, fortis), e mellett: *tar-as* (velocitas, vis), gyök: *tar* (transgredi), *ap-as* (agens), e mellett: *ap-as* (opus) stb. — Az ilyen alakok a jelenidői tőtől származnak; ha a tő *a-n* végződik, akkor *as* helyett csak *s* áll, azaz a tőalak végönhangzója egyszersmind a képző önhangzója is; azok a jelenidői tők ellenben, melyek nem *a-n* végződnek, az egész képzőt fölveszik, s épen ezen alakok használatnak a dativusban úgy mint infinitivusok, p. o. *čī-vas-é*, ezen jelenidői tőtől: *čīva-*, sing. 3. sz. *čīva-ti-*, gyök: *čīv* (vivere), ellenben: *aj-as-é*, mert a jelenidői tő: *ai*, sing. 3. sz. *é-ti*, e h. *ai-ti*, gyök: *i* (ire). — A görögben, valamint a latinban is, a képző eredeti önhangzója elgyengül, és pedig amott *s* és *o*-ba, itt pedig *e* és *u*-ba. p. o. *μῆν-ες* (*μῆν-ος* animus, ira), gyök: *men*, eredetileg *man*; *γῆν-ες* (*γῆν-ος* genus), gyök: *γην*, eredetileg *gan* (gignere); *ῥῆπ-ες* (*ῥῆπ-ος*;

verbum), gyök: *λεπ*, eredetileg *vač* (loqui). Adjectivumok (nomina agentis) itt is képezhetők, p. o. *ψευδής*-, nom. sing. masc. és fem. *ψευδής*, neutr. *ψευδής* (mendax), különösen az összetételben mint második tag szerepel gyakran az ily adjectivum, p. o. *ὄξυ-δερκ-ές* (acute cernens), gyök: *δερκ*, eredetileg *dark* (*δέρκ-ομαι*, *δέ-δορκ-α* videre), *ἀ-ληθής* (non latens, verus), e mellett: *ληθής* (*ληθ-ος* oblivio), gyök: *λαθ* (*ἐ-λαθ-ον* latere) stb. — Az ilyenekben *ἀ-λήθεια* (veritas), azaz: *ληθεσ-ια*, *ἐ-μείνεια*, ion. *εὐμενέη* (benevolentia), ebből: *εὐ-μενισ-ια*, tőalak: *asu-man-as-já* (v. ö. *μίν-ος*, eredetileg *man-as*) *já*-val van az *as* képző tovább fejlesztve.

A latin nyelvben az ezeknek megfelelő képzések ezek: *gen-us*, elavúlt *gen-os*, szkr. *žan-as*, gyök: *gen*; *op-us*, elavúlt *op-os* = szkr. *ap-as*; *corp-us*, gyök: szkr. *karp*; *foed-us*, elavúlt *foid-os*, gyök: *fid* stb. — Ezeken kívül ide sorozhatók még: *rób-ur* (v. ö. *rob-us-tu-s*), *Ven-us*, *Cer-es*; továbbá ezen hímnemű névszók: *cin-er* (nom. sing. *cin-is*), *pulv-er* (nom. *pulv-is*); *vet-us* (tő: *veter-*); végre számos *ôr-on* végződő substantivumok, milyenek: *sop-or* (*sop-îre*), gyök: *svap*; *od-ôr*, gyök: *od* (*ol-ere*, e h. *odere*). Ezen *ôr* képző különben úgy is szerepel mint másodrendű képző, p. o. *albôr-*, ettől: *albo-* (*albus*) stb. — Az ily *as*-szal származtatott névszóknak, a latin nyelvben többé semmi étellel nem bíró s egyáltalában casusnak nem is tartható, dativusa használtatik úgy mint infinitivus, p. o. *veher-e*, tőalak: *vaghas-ai*, szkr. *vahas-ê*, ezen jelenidői tőtől: *vehe*, eredetileg *vagha*, gyök: *vagh*; *dâcer-e*, tőalak: *daikas-ai*, jelenidői tő: *dâce*, tőalak: *daika-*, gyök: *dic*; *moné-r-e*, tőalak: *mânaja-s-ai*, jelenidői és igető; *moné*, tőalak: *mânaja*, gyök: *man* stb. — Az ilyen képzés a latin infinitivus activi-ban oly szorosán csatlakozik a jelenidői tőhöz, hogy az oly igéknél, melyeknek tőönhangzójuk nincs, az egész *as* képző föllép, p. o. *es-se*, *posse*, mely utóbbi az elavúlt *pot-es-se*-ből van összevonva, tőalak: *as-s-ai* (nem: *as-as-ai*, miből a latin nyelvben bizonyára *ese-re*, *ere-re* lett volna); *es-se*, e h. *ed-se*, tőalak: *ad-s-ai*, gyök: *ed* (*edere*); *fer-re*, e h. *fer-se*; *velle*, e h. *vel-se*; *da-re*, gyök és jelenidői tő: *da*; *fo-re*, e h. *fu-re*, gyök: *fu*, itt az *r* befolyása következtében *u*-ból *o* lett; *î-re*, elavúlt *ei-re*, tőalak: *ai-s-ai*, jelenidői tő: *î*, *ei*, eredetileg *ai*, gyök: *î* stb. — Átalában ezen egyedül a latin nyelvben eléjövő új képzésekre döntő befolyást gyakorolt a jelenidői tőalak, s nagyon valószínű, hogy az említett alakok egykor így voltak: *eses-e*, *edes-e*, *feres-e*, *veles-e*, *eies-e*,

mely régi alakok következő szanszkrit képzésekkel: *asas-é, adas-é, bharas-é, varas-é, ajas-é*, egészen megegyeznek.

Sokkal több nehézséggel jár ennél a praesens inf. passivi magyarázata. Lange ezen infinitivust: *fieri* activumnak tartja, mely ezek helyett áll: *fieri, fieri, fieré*, az *i* később *ě*-be rövidült, s valósággal *fieri* Enniusnál elé is fordul; *fio* igének általában csak actívumi alakjai vannak, gyöke valószínűleg *dha* (ponere, facere), melyből *fio* mint jelenidői tö *ja* képzővel van származtatva, s intransitív functióval bír; tőalakja: *dha-jâ-mi*, melyben a szanszkritban a többeli *a* elgyengült *ê*-be, tehát *dhâja*, ehhez hozzáadva a mediumi egyesi harmadik személy végzetét, lesz: *dhâja-té*, ebből: *dhaja-té*, vagy pedig az is lehetséges, hogy a régi szanszkritban a gyök végönhangzója elenyészett, s hogy *îja* e helyett áll: *ja*. — Akárhogy legyen a dolog, annyi világos, hogy a szanszkrit alak nem eredeti, hanem újabb képzés, s mint ilyen a szóban levő latin alaknak megfejtésére sehogy sem alkalmas. A *dha-jâ-mi* tőalak a latinban így fejlődött szabályosan: *fe-io-mi, feio, fio*, tehát *fieri, fiere* tőalakja *dhajas-é*. Ebben: *fieri* a *fi*, hogy ebből: *fî* rövidült meg, mutatja ez elavult *fieri*, mely Naevius, Plautus és Pacuviusnál még előfordul. Az ilyen alakot: *legier*, úgy fogja fel Lange mint *legi-fier* megrövidülését, mely a jelenidői tö: *legi* (v. ö. *legi-t*) és *fieri, fieri*-ből van összetéve. Az *f* úgy esett ki *legi-fier*-ből mint a *b* ebből: *lupîs*, e h. *lupois*, ebből: *lupo-bis*. Az ilyen alakok továbbá: *ama-rier, da-rier*, Lange tanítása szerint ezek helyett állanak: *ama-siere, da-siere*, melyek épen úgy fejlődtek a megfelelő jelenidői tö, továbbá *es* gyök és *asja* jelenidői tőből képzett infinitívusi alakból *siere*-ből, melynek töje *sjas-ai* (e h. *esiere*, tőalak: *asja-s-ai*), mint *fieri* létrejött *dha* gyök és *dhaja* jelenidői tőből. Épen így jött létre *ferrier* (tőalak *bhar-sjasai* vagy *bharasjasai*), noha ezen *sier, rier* végzetekkel csak önhangzón végződő igetők infinitívusai bírhatnak: *amâ-rier, monê-rier, mollî-rier*. Végre *legî, amarî* alakok ezekből lettek: *legies, amasies*, melyből az *s* épen úgy veszett ki, mint ebből: *Furio*, e h. *Furios*; azután a *je* összevonatott *ê*-be, épen úgy mint ezekben: *siêm, siês*, melyekből később: *sîm, sîs* alakok lettek. E szerint tehát az infinitívus passivi a latinban csak *se*-vel volna képezve, mivel mindnyájan ezen két infinitívusi alak: *fieri* (tőalak: *dhajas-ai*) és: *siere* (tőalak: *(a)sjas-ai*) összetételéből állanak. Wir kennen — mondja

Schleicher, Compend. II. 378. — keine bessere Erklarung dieser schwierigen Formen ¹⁾).

* * *

Bevégeztük immár mindazt, a mit jelelenleg eléadni szükségnek tartottunk. — Természetes, hogy a mit itt eléadhattunk, az csak rövid kivonatát tartalmazhatja azon fényes és nagyszerű eredménynek, melyet az összehasonlító nyelvtudomány mai napig felmutatni képes; mindazáltal azt hisszük, hogy nagyon is elégséges arra, hogy megismerkedhessünk azon eljárással, melyet mainapság a szóképzéstanban követnünk elmulaszthatlan kötelességünk.

Hogy vajjon czél- vagy korszerű dolgot tettünk-e a fentebiek előadásával, azt leginkább az által bizonyíthatjuk be, ha előadásunkat a latin nyelvtanainkban adatni szokott „szóképzéstan”-nal összehasonlítjuk. — Vegyük elé tehát *Szepesi* ²⁾ és *Warga* ³⁾ úr latin nyelvtanait, lássuk mi módon tanítják a szóképzést.

Szepesi úr a 192. lapon az igék származtatásáról így tanít: 1) a gyakorias igék (verba frequentativa) *tare, itare v. sare* szóta-

¹⁾ Schleicher tehát Lange véleményét egészen magáévá teszi, de már Meyer Leo másképen gondolkozik. Azt tanítja ugyanis (Vergl. Gramm. II. 124. 125. l.), hogy az ilyen elavúlt infinitivusokban: *dācier, amārier*, a végző *r* nem egyéb mint *se* megcsonkulása, az ott maradt *amarie* pedig *amasie*-ből lett, mely utóbbiban a *sje* nem egyéb mint egy elavúlt infinitivusi végzet, s melyet közvetlenül a szanszkrit *sjāi*-ra lehet visszavinni. Szerinte az is lehetséges, hogy ezen *sje* vagy ennek *esje* teljesebb alakja nem egyéb, mint egy elavúlt dativusi alak, mely az infinitivus activi *as* képzőjéből *ja*-val van tovább képezve, tehát: *as-ja*. Véleménye támogatására felhossa a görögből ezeket: *ἀγγειο-* (ebből: *ἀγγεος-jo*, e mellett: *ἀγγος*); *αἰδοιο-* (ebből: *αἰδοος-jo*, e mellett: *αἰδοος*); *ἐπειο-* (ebből: *ἐπεος-jo*, e mellett: *ἐπος*;) melyekben hasonlóképen *as-ja* összetett képző foglaltatik.

Bopp (Vergl. Gramm. III. 274. l.) az ilyen elavúlt infinitivusokban: *laudari, videri, credi*, a végső *er* szótagot *re* áttételének tartja; ezen *re* pedig *se*-ből lett, mely nem egyéb mint a reflexivum pronomen accusativusa. Az újabb alakok tehát szerinte amazok megcsonkulásából származtak: *laudari, videri, credi*. Hogy pedig ezekben az activumi *re* átment *ri*-be, a rá következő *er* előtt, annak szerinte csak az az oka, hogy a nyelv nem tűrte volna az ilyen alakokat: *laudareer, amareer*, roszt hangzása miatt. Az *i*-nek a hosszúságát végre egyedül az elejtett *er* pótlásának tartja.

²⁾ Elemi Latin Nyelvtan, gyakorlatilag előadva Szepesi Imre kegyesrendi tanár által. II. rész, hatodik kiadás, Pesten, 1866.

³⁾ Latin Nyelvtan. Első kötet. Alaktan, gyakorlókönyvvel és szótárral együtt. Az I. és II. gymnasialis osztály számára Dr. Schulz Ferdinánd nyomán készítette *Warga János*, a nagykovácsi hely. hitv. lyceumban bölcsészeti- és nyelvészeti tanár, s a Magyar Tud. Akadémia tagja. Negyedik kiadás, Pest, 1865.

gokkal képeztetnek más igéktől: *cap-ere, cap-târe; lat-êre, lat-itare; curr-êre, cur-sare*. 2) A kezdő igék (verba inchoativa) *scêre* szótagokkal, p. o. *horrêre, eahorescere*. 3) A készülő igék (verba meditativa v. desiderativa) *turîre* szótagokkal: *nub-êre, nup-turîre*. 4) Kicsinyző igék (verba diminutiva) *illare* szótagokkal: *cantâre, cantillâre*.

Ugyanezeket Warga úr így adja elé: 1. Gyakori cselekvést jelentő igék; ezek következőleg képeztetnek: a) Az első conjugatiótól úgy, hogy a supinum (*âtum*) *îto*-vá változik, mint: *clamo — clamatum, clamîto*. b) A második és harmadik conjugatiótól úgy, hogy a supinum *um*-ja *o*-vá változik, némely negyedik conjugatiótól is épen így: *habeo — habitum — habîto; dormio — dormitum — dormîto*. (Egyenként megjegyzendők: *agito, ago*-tól; *sciscitor scisco*-tól). 2. Kivánást vagy óhajtást jelentő igék. A supinumtól úgy képeztetnek, hogy az *um, urio*-vá változik: *esurio, edo, esum*-tól. 3. Kezdetst jelentő igék. Ezek *asco*-val képeztetnek, ha az első conjugatiótól származnak; *esco*-val a másodikiktól; *isco*-val a harmadik és negyedikiktől. 4. kicsinyítő igék *illo* képzővel: *conscribillo*.

Szepesi úr szerint tehát a „gyakorias igék“: *tare, itare v. sare*, szótagokkal képeztetnek; Warga úr szerint pedig úgy, hogy a supinum *âtum* és *um* változik *îto* és *o*-vá. Mennyire különböző tanítás ugyanazon tárgyról! Mi azt hisszük, hogy minden szó csak egyféleképpen származtatható helyesen; hogy azonban ezt tehessük, szükséges tudnunk az alapelveket, melyeken a szószármaztatás nyugszik, ezeknek alapos ismerete nélkül szétvagdalhatjuk, szétcibálhatjuk a szókat, de azokat helyesen elemezni sohasem leszünk képesek. Ha valaki egy szál növényt szétdarabolt, abból még nem következik, hogy ő azt alkatrészeire fölbontotta; a ki ezt akarja tenni, annak szükséges, hogy a növény alapszerveit: a g y ö k e r e t, a s z á r a t és l e v e l e k e t ismerje. Épen így, a ki valamely szót képezni akar, annak határozott tudomásának kell lenni: a t ő a l a k r ó l, k é p z ő r ő l és r a g r ó l. Ezekről a fentebbi tanításban említés sem tétetik: Szepesi úr „szótagok“-ról, Warga úr „átváltozás“-ról beszél. Hát ezekben: *cap-târe, lat-îtare* és *cur-sare* csak a *tare, itare* és *sare* szótagok, hát a *cap-, lat-* és *cur-* ugyan kicsodák? Még furcsább az ilyen tanítás: a supinum *âtum* *îto*-vá változik, mert ha pl. *atum*, *îto*-vá változhatik, akkor *itum* még könnyebben mehet át *îto*-ba, de már itten nem volt szükség *îre*, csak *o*-ra, mi által a megtanulás van megkönnyebbítve, mert az *atum* helyett

csak *um*-ot, az *ito* helyett pedig csak egy *o*-t kell megtanulni a tanulóknak. Mi ismerünk még egy könnyebb módot is, t. i. mi azt tudjuk, hogy a szóban levő igék mindnyájan egy és ugyanazon képzővel, t. i. részesülői *to* (ered. *ta*) képzővel gyökigékből származnak, még pedig úgy, a mint azt fentebb (VII. köt. 1. füz. 149. l.) eléadtuk, tehát gyök: *cap*, részesülői képző *ta*, lesz: *capta*, ebből az infinitivus *re* képzővel ismét így lesz: *cap-ta-re*, mely utóbbi képző előtt azonban az önhangzó megnyúlik, mivel a képző eredeti önhangzója is benne van, tehát *e* helyett áll: *cap-ta-ere*, összevonva: *captāre*, épen így *lati-tā-re*, csak hogy itten a töönhangzó *e*, mint rendesen szokott, *i*-be gyengült. Ebben pedig *cur-sa-re*, e h. *cur-tā-re* mint látjuk a foghang sziszegő hangba ment át, mi orr-, folyékony- és torokhang után a latin hangtan szabálya szerint nagyon könnyen és gyakran megtörténik, p. o. *man-su-m*, e h. *man-tu-m*, *pul-su-s*, e h. *pul-tu-s*, *spar-su-s*, e h. *spar-g-tu-s* stb. Továbbá igető: *clama*, részesülői képzővel: *clama-to*, a töönhangzónak elgyengülésével: *clami-to* összevonva ebből: *clamita-o*; igető: *habe*, képzővel: *habito*; igető: *dormi*, képző: *to*, tehát *dormito*. Főlölesleges volna ezeket is *agito*, *sciscitor* külön jegyeztetni meg a tanulóval, mert ezek is úgy képeztetnek mint a fentebbiek, tehát igető: *agi* (v. ö. *agi-t*), képző *to*, tehát *agito*, épen így *scisci*- igető, *to* képző, tehát *scisci-to-r*.

A kezdő igék Szepesi úr szerint *scere* szótagokkal képeztetnek, Warga úr szerint pedig *asco*, *esco*, *isco*-val. Melyik igaz? Felelet: egyik sem, mert a képző *sca*, tehát: *exhorre-sce-re*, mely alakban tehát a képző önhangzója gyengült *e*-be. Warga úr elfelejtett példákat hozni fel, tehát hozunk mi: *asco*, p. o. *pasco*, *esco*, p. o. *creasco*, *isco*, p. o. *disco*. Tegyük fel most, hogy a szerző ezen semminek sem nevezett *asco*, *esco*, *isco* alatt képzőket ért, akkor a felhozott igék ezek lesznek: *p*, *cr*, *d*. Hát nem képtelen tanítás az ilyen? Így lesznek azok: *pa-sc-o*, *cre-sc-o*, *dī-sc-o*. Különben ezen tanítás még ezen nyelvtan szempontjából kiindulva is hiányos, mert nem áll pl., hogy a harmadik conjugatióra tartozó igék csak *isco*-val képeznek ezen alakokat. Vannak olyanok is, melyek *osco*-val képzik, p. o. *nosco*, *agnosco* stb.

A készülő igék Szepesi úr szerint *turāre* szótagokkal képeztetnek: *nup-turāre*, ettől: *nub-ere*, Warga úr szerint pedig a supinum *um*-ának *urio*-vá való átváltozása által. Önkényes és pedig hibás tanítás mindkettő. A képző mint fentebb (VII. I. füz. 148. 153. l.) eléadtuk: *tōr*, melyből a fut. part. activi képzője *o* továbbképzéssel

állott elő, mely utóbbi azután az ilyen igékben *i*-vé gyengült, tehát: *é-sári-mus*, e h. *ed-wrî-mus*, tőalak: *ad-tar-aja-masi*. Tehát nem áll a mit Warga úr mond, hogy pl. ezen supinumtól: *esum* elvevén az *um*-ot ott *ed* maradna, hanem csak *e*, mert midőn a supinumban (*ed-tu-m*) a két foghang összetalálkozott, az egyik, t. i. az első, azonnal kiesett, a másik pedig sziszegőhangba ment át.

A kicsinyítő igék Szepesi úr szerint *illâre* szótagokkal, Warga úr szerint pedig *illo* képzővel származnak. Meg kell vallani, hogy itt Warga úr képzője sokkal közelebb jár az igazsághoz, mint Szepesi úr szótagjai. A képző *illa*, tehát: gyökige *can-o*, ebből gyakortító ige *canto*, ebből kicsinyítő ige *can-t-illo* (e h. *can-to-illa-o*). Ezt azonban ily rövid képzéstanból bizvást elhagyhatták volna, mivel a legjobb próza írók egészen mellőzik ezen képzést.

Szepesi úr a 193. lapon ezt tanítja: *tor v. sor* — *ôris* végzettel (t. i. képeztetnek főnevek igéktől) az igék hanyattszavától sok működést jelentő személynév, pl. *adiûtor*, ettől: *adjutum*, *tonsor*, ettől: *tonsum*; soknak ezek közül megfelelő nőalakja is van, pl. *adiutrix*, *tonstrix*; továbbá az 1. és 2. ejtegetésű főnevektől, p. o. *viator*, ettől: *via*; *gladiator*, ettől: *gladius*.

Warga úr ezt így adja (146 l.): A supinum tövétől (t. i. származnak főnevek) következő végzetekkel: 1. *or*, mint: *amâtor*, *doctor*, *cursor*, *auditor*, *victor*, *victrix* (ez is *or* végzettel?), *viator*, *viator*, *janitor* *janua*-tól, *funditor* *funda*-tól, *scriba* az igetötől, így: *incola*, *advena*, *conviva*.

Ha semmi mást nem tudnánk is felhozni ezen két nyelvtan ellen, elegendő ezen két idézett tanítás is arra nézve, hogy ezen tanmódnak hasznavehetetlenségét bebizonyítsa. Azt mondja ugyanis Szepesi úr, hogy ezt: *adiûtor* az ige hanyattszavától *tor* végzettel (tehát a mi fentebb 'szótagok' neve alatt figurált, itt az már 'végzet') kell származtatni; úgyde az ige hanyattszava — mint maga mondja — *adiutum*, a képzett szónak tehát *adiutumtor*-nak kellene lenni, *tonsum*-tól pedig: *tonsumtor*, ha ugyan a tanuló ez utóbbi helyett nem inkább ezt mondaná, *tonsumsor-ôris*, mert azt kívánni tőle hogy ő találja ki, miszerint az az *ôris*, mely úgyis vízirányos vonallal van a *sor*-ral egybekötve, a genitivusra vonatkozik, jogosan kívánni nem lehet, mivel a genitivusra a szóképzéstanban semmi szüksége nincs. Azt mondja továbbá Szepesi úr, hogy ezen szók némelyikének nőalakja is van, de azt eifelejtette megmondani,

hogy itt a végzet más. Kíváncsiak is vagyunk arra, hogy vajjon a felhozott *adiutrix*, *tonstrix* szókban mi lehet a végzet, mivel itt a tulajdonképeni végzet, azaz a rag, a foghangba van beolvadva. Azt, hogy *via*-tól *viator* származik, könnyen belátja a tanuló, de már azt, hogy *gladius*-tól *gladiator* származik, aligha elhiszi ezen tanítás után. Nevezetesebb ennél a másik tanítás, mely szerint hasonlóképen a supinum tövétől származnak ezek a szók, de nem *tor*, hanem *or* végzettel, tehát *amât-or*, *doct-or*, *curs-or*, a supinum töve tehát: *amât*-, *doct*-, és *curs*-. Továbbá *viator*, ettől: *via*, *janitor*, ettől: *janua*, *funditor* ettől: *funda* származik, de hogy? talán csak nem azon szabály szerint mint a fentebbiek, mert akkor így kellene lenniük: *via-or*, *januaor*, *funda-or*. Az ilyenekben pedig: *scriba*, a végzet nem *or*, hanem *a*, tehát nem is tartozhatnak ide.

Ezen zürzavaros és érthetetlen tanítást az összehasonlító nyelvtudomány alapján a fentebb adott (278. l.) szabály szerint következőleg lehet egyszerűvé és megérthetővé tenni:

Képző: *-tôr*, nominativus: *tôr* (hímnem), képző: *trix*, nominativus: *trix-s*, *trix* (nőnem). Ezen képző segítségével Warga úr által (v. ö. 146. lap.) primitivum-oknak nevezett névszók származnak leginkább, p. o.

Tőalak: *vic-tôr*-, nom. *vic-tôr*, igetô: *vic*, praes. *vinc-o*
 " *vic-trix* " *vic-trix* " " " "
 " *ton-sôr*-, " *ton-sôr* " *tond*, praes. *tond-e-o*
 (e h. *tons-tor*)

" *tons-trix* " *tons-trix* " " " "

A több felhozott szók épen így képeztetnek, kivéve *viator*-t, *janitor*-t, *funditor*-t és *gladiator*-t, melyek már, a mint Warga úr a fent idézett lapon nevezi, denominativumok; ebben: *via-tor* a névszó töönhangzója épségben maradt a *tôr* képző előtt; ebben: *fundi-tor*, *i*-vé gyengült; ebben: *janua*, leesett, s azután az *u* gyengült a vele rokon *i*-be; végre ennek: *gladiator*, így kellene lenni: *gladio-tor*, ámde a képző előtt az *o*-nál eredetibb *a* önhangzó maradt meg.

Warga úr a 148. lapon így tanít: *tas*, többnyire *itas*, mint *bonitas*, *svavitas*, *atrocitas*, *vetas* az *ius* végzetű szavaktól, mint *anxietas*, *anxius*-tól, *pietas*, *pius*-tól: *stas*, *stus* végű szavaktól, mint *vetustas* *vetustus*-tól. *Libertas*, *paupertas*, *difficultas*, *simultas*, *facultas*, *facilitas*. Szepesi úr ezt rövidebben adja (v. ö. 194. l.): Mások (t. i. dolognevek) *tas-tâtis* végzettel (t. i. képeztetnek) a 2. és 3.

ejtegetésü melléknemek-, gyéren főnevektől, mint *bonitas*, *celeritas*, *auctoritas*. Ismét *tus-tútis* végtaggal (itt tehát a „szótagok,“ „végzetek“ helyett „végtag“ figurál) főnevektől, mint: *servitus*.

Ha az előbbi magyarázat zürzavaros volt, akkor ez czikornyás. A *tât* képző, melyről fentebb (292. l.) szólottunk, Warga úr tanítása szerint *tas*, *itas*, *ietas* és *stas*-ra volna szétdarabolható. Mi már máshol is figyelmeztettük az illetőket az ilyen tanítás botrányos voltára, s megmondtuk, hogy ezen képzőknek vélt monstrumokból egyedül a *tas* magyarázható meg, mely nem egyéb mint a nominativus singularis végzete, s e helyett áll: *tat-s*, tehát benne a képző a nominativusi raggal egyesülve van, de miután a latin hangtan szabályai szerint a sziszegőhang a foghangot nem tűri, tehát a foghang kiesett, s így állott elé a nominativus; az *itas*-ra felhozott példákat így kell megszakítani: *boni-tas*, e h. *bono-tas*, *svavi-tas*, *atroci-tas*, ezen tők-től: *bono-* (csak hogy itt a többeli önhangzó *i*-be gyengült), *svavi-*, *atróci-*. Az *ietas*-ra felhozott példákat Warga úr szerint így kellene megszakítani: *anx-ietas*, *p-ietas*; itt az *anx*-ra még rá lehetne fogni, hogy gyök vagy tö, de hát a *p* micsoda? Nem könnyebb itt azt mondani, hogy *pietas*, *anxietas* ezek helyett állanak: *pui-tas*, *anxi-tas*, ezekből: *pio-tas*, *anxio-tas* (mint fentebb *boni-tas*, *bono-tas*-ból), de mivel a dissimilatio a két *i*-nek egymásra való következését nem engedi, az egyik *i*-nek *e*-be kellett átmenni. Végre a *stas*-ra felhozott példát így kell megszakítani: *vetus-tas* (nem mint Warga úr tanítja: *vetu-stas*), mert a *tât* képző a mássalhangzón végződő tőknél közvetlenül a tőhöz kapcsolatik, még pedig ez esetben a tőönhangzó (*veter-*) helyett a nominativus önhangzója (*vetus*) marad, tehát *vetus-tât*-, e h. *vetes-tât*-, de *tempes-tât*-, és nem *tempus-tât*-, *hones-tât*- (dissimilatio-val) és nem *honos-tât*-. Ebből kitűnik, hogy *vetustas* nem *vetustus*-tól származik, mint Warga úr hiszi, hanem mindketten ettől: *vetus* (tőalak: *veter-*), amaz *tât*-, ez pedig *to* képzővel. Mennyire elvadúlhat azután az ilyen tudákoskodás, mutatja a 150. lapon álló tanítás, hol Warga úr tanítványaival csakugyan el akarja hitetni, hogy ezen tulajdonságnevekben: *molestus*, *venustus*, *honestus*, *scelestus*, *onustus* és *robustus*, a képző *stus*, tehát így kellene őket szétdarabolni: *mole-stus*, *venu-stus*, *honestus*, *scele-stus*, *onu-stus*, *robu-stus*. Hát nem látta meg szerző ezekben a nominativusi alakokat: *moles*, *venus*, *onus*, *robus* azaz: *robur*? mert hogy *hones*, azaz: *honos*, nom. *honos* és *honor*, azután *sceles-*

nom. *scelus*, ily sötétségben észre nem vehető, azon nincs mit csudálkozni. Valóban nem merném tanítványaimnak feladni megtanulás végett az ilyen szabályt, mert bizonyosan húsz közül tizenkilenc észrevénné a tökéletlenséget. Panaszolkodunk, hogy ifjaink nem tanulják többé a latin nyelvet azon buzgalom és kedvvel, melylyel hajdanában, s ennek okait mindenütt fürkészszerűk, csak ott nem, a hol valósággal van, t. i. a tanításunkban. Mindaddig míg ezt gyökeresen meg nem változtatjuk, addig remélni sem lehet több kedvet és buzgalmat; az ilyen tanítás nem hogy ébresztené a tudvágyat s fejlesztené az észet, hanem amaszt, ha volt is, megsemmisíti, emezt pedig eltompítja. — Szepesi úr tanításáról itten csak annyiban lehet szó, a mennyiben ő a *tas-tâtis* végzethez a *tus-tûtis-t* is adja, és csakugyan a *tât* képzőhöz igen közel áll *tût-* (v. ö. fentebb 292. l.). De mit akar Szepesi úr ezzel a *tas-tatis*-szal? Mert hisz az ilyen eljárás nem a szóképzésstanba, hanem az alaktanba, a declinációhoz tartozik, mert ott szokása ezen nyelvtannak ezt mondani: *civitas, civitatis*, s a fiú ott tudja, hogy ez a nominativus és genitivus; de mit csináljunk az ilyen tanítással a szóképzésstanban, hol nem arról van szó, hogy van e vagy ama szó nominativus és genitivusa, hanem arról, hogy miből áll e vagy ama szó, mik annak az alkatrészei. Hát ha ezen tanítást a tanuló, rá levén szoktatva a *civitas civitatis*-féle nominativus-genitivusokra, így fogja hirtelen kiegészíteni: *tas-tatis tati tatem tate?* szóképzés lesz ez? — A mi a több felhozott példákat illeti, azokra nézve megjegyezni való, hogy némileg a rendes szabálytól eltérnek. Míg ugyanis a fentebbiek a *tât* képzőt a tőalakhoz csatolják, ezek addig a tőalak önhangzóját vagy elejtik, s ez által a mássalhangzói tőkhöz mennek át, vagy pedig megfordítva ezekből az *i*-tőkhöz csatlakoznak: *liber-tât-* (tőalak: *libero-*) *facul-tât-* (tőalak: *facili-*) *difficul-tât-* (tőalak: *difficili-*), *simul-tât* (tőalak: *simili-*); ez utóbbiakban tehát a végső önhangzó kiesése után a megelőző önhangzó *u*-ba ment át, de megmaradt a tőönhangzó ebben: *facili-tât*; végre ezen két szó: *celeritât-* (tőalak: *celer-*) és *auctoritât-* (tőalak: *auctôr-*) a mássalhangzóitől az *i*-tőkhöz ment át.

Szepesi úr a 194. lapon ezt tanítja: *tus sus us* végzetekkel képeztetnek a dolognevek az igék hanyattszavaitól, pl. *motus* (movère, môtum), *quaestus* (quaerere, quaesitum). Warga úr ezt így adja (v.

ö. 144. l.) A supinum tövétől *us* genit. *ús* végzetekkel képeztetnek: *motus, adventus, auditus*.

Ha az előbbi idézetben igazsághoz közelebb járónak nyilvánítottuk Szepesi úr tanítását, most be kell vallanunk, hogy Warga úr tanítása hasonlíthatatlanul töbl et ér (természetes, hogy az ő nyelvtana szempontjából itélve), mint amaz. Azt mondja ugyanis Szepesi úr, hogy ezen szó *motus* igéje hanyattszavától *tus* végzettel van képezve, s hozzáteszi, hogy a hanyattszó *motum*; tegyük most már ezen hanyattszó után a *tus* végzetet, lesz: *motumtus*; ámde erre a szerző úr azt mondja, hogy minden józan ember úgy érti azt, hogy előbb az *um*-ot el kell venni. Igen de ekkor meg *mot-tus* lesz, tehát nem elég az *um*-ot elvenni, hanem az egész *tum*-ot el kell dobni, ha azt akarjuk, hogy *mo-tus* kijöjjön. Hát ez a *mo* a hanyattszó? Hát ha pl. a tanulónak eszébe jutna kérdezni a tanártól, hogy hát az ilyenek: *magistratus, senatus, principatus, consulatus*, vagy még inkább ezek: *portus, aestus, artus, fétus, gustus, luxus, metus, tumultus, vultus* (v. ö. fentebb 299. lap és „Latin nyelvtani tanulmányok“ 33. lap) stb. —, micsoda supinumoktól származnak? Mit feleljen nekik a szegény tanár? Lám, mennyire meggyűlhet a szegény tanuló a vele együtt a tanárnak is a baja, ha nem mondjuk meg magyarul, mit mihez kell adni, hogy abból valami létrejöjjön. Még furcsább a másik felhozott példa, mivel a hanyattszó *quaesitum*, s ha ehhez *tus*-t adunk, lesz: *quaesitumtus*, a mi absurdum; ha pedig azt akarjuk, hogy *quaestus* kijöjjön az adott hanyattszóból, az egész *itum* végzetet el kell ejtenünk, ha pedig ezt elvetjük, akkor ott akármi maradhat, de hanyattszó nem. A dolog így áll: *quaero* ige, ámbár a harmadik conjugatióra tartozik, perfectumát és supinumát azonban a negyedik szerint képzi, ezért a supinum *quaesitum* és nem: *quaestum*; ámde a származtatásban saját supinumával él, ezért *quaes-tu-s* és nem *quaesi-tu-s*. A *tus* végzetre pedig elfelejtett szerző példát hozni fel, keressen a tanuló a hogy tud. Különbén az is lehetséges, hogy azért maradt el a példa, mert azt még nehezebb volna az adott szabálylyal megegyeztetni, p. o. *visus*. Tessék a *sus*-t elvenni, bizony nem maradt ott supinum, sőt igető sem, mert ez utóbbi így van: *vid*, ebből lesz: *vid-tu-* s az egyik foghang kiesése s a másiknak épen ezért sziszegőhangba való átmenete után, lesz: *visu-*, s ebből azután a nominativus *visu-s*. Warga úr tanítása szerint nem kell ennyit kínlódni a szegény tanuló a, mert ő a *tus* helyett csak *us*

végzetet vesz föl, az ő hanyattszavából tehát csak az *m*-et kell elvenni, s eléáll *adventus*, *auditus*. Hogy azután a szerző megelégszik-e ezen rövid eljárással, az más kérdés, mivel az általa felállított szabály értelmében cikornyásabb úton kell a tanulónak célhoz jutni.

Szepesi úr a 196. lapon így folytatja a tanítást: kicsinyzó nevek (diminutiva), melyek a tárgynak kis voltát vagy kedvességéből vagy megvetésből jelentik; nemre nézve a tönévvvel rendszeren meg egyeznek, ezek *lus*, *la*, *lum* képzők által származnak, és ugyan:

1) ű segédhangzóval az 1. 2. és 3. ejtegetésű nevektől, pl. *ara*-tól, *árúla*; *hortus*, *hortulus*; *scutum*, *scutululum*; *aetas* *aetatula*, *vox*, *vocula*.

2) ő segédhangzóval az 1. és 2. ejtegetésű nevektől, mint: *filia*, *filiola*; *filius*, *filiolus*; *malleus*, *malleolus*.

3) Segédhangzó nélkül az 1. és 2. ejtegetésű nevektől, melyek a végtagokban *ul* szótagot v. *r* betűt tartalmaznak, megelőzván ezt mássalhangzó, továbbá melyeknek végzeteiben *er* szótag v. *n* betű van, de úgy, hogy az *u* és *i* *e*-re változzék, az *r* és *n* pedig a következő betűvel hasonhanguvá válják, és ha a tö (ezt az elnevezést itt először halljuk) mássalhangzóval végződik, hangejtés végett *e* közbesítésék. Ezen kicsinyzó szók *ellus*, *a*, *um* szótagokra mennek ki, pl. *fabula*, *fabella*; *oculus*, *ocellus*; *asinus*, *asellus*; *fenestra*, *fenestella*; *liber*, *libellus*; *capra* *capella*; *signum* *sigillum*.

Mielőtt a Warga úr hason tanítására átmennénk, kísértsük meg ezzel tisztába jönni, ha ugyan lehetséges. Azt mondja ugyanis a szerző úr, hogy a diminutivumok *lus*, *la*, *lum* képzők által ű és ő segédönhangzók közvetítésével származnak. Megjegyezni való ezen tanítás már azért is, mivel a szerző úr eddig az ilyen *lus*, *la*, *lum*-féléknek mindenféle nevet adott csak „képző-“t nem; most használja ezt először, és most is rosszul, mivel *lus*, *la*, *lum* a világért sem képző, hanem nominativus, melyben már rag is van, a képző csak *lo*, eredetileg *la*. De fogadjuk el képzőnek, akkor meg először is azt kérdezzük, micsoda segédönhangzóra van ennek a *lus*-nak szükségé, ebben: *hortulus*? hiszen, mint a szerző is tanítja, ettől származik: *hortu-s*, ebben pedig már az az *u* megvan; vagy azt kívánja, hogy az adott szabály értelméhez képest a *hortus*-ból *hortu-ulus*-t képezzen a tanuló? épen így ebben: *scutu-lum* megvan már az alapszóban az ű, miért oda még egy másikat tétetni? Sőt a többi

felhozott szóban sincs ilyen segédhangzóra semmi szükség, csak a meglevőt kell változtatni, mint alább az *u* és *i-t e-re*; tehát ebben: *ara*, az *a-t*, ebben: *aetacula*, és *vacula* az *i-t* (mert ezek helyett állanak *aetati-la*, *vocula* (v. ö. *voci-fer*) kell *u-vá* változtatni, mely utóbbiakban már maga a nyelv megelőzte a szerző urat, mivel a helyett, hogy ezen szókat, mint rendesen az összetételben is szokta, az *i-tök* közé vitte volna, az *u-töknél* hagyta meg. Ezekben pedig: *filio-la*, *filio-lus*, *malleo-lus*, a *filio* és *malleo* nem egyéb mint *filius* és *malleus* tőalakjai, tehát itt sincs szükség tulajdonképen semmi segédönhangzóra, csak azt kell tudnunk, hogy az *o-töknél* a tőönhangzó a nominativus és accusativus ragja (*s*, *m*) előtt mindig *u-ba* homályosúl. Sokkal bonyolodottabb és cikornyásabb ennél a 3) alatt adott szabály; e szerint ugyanis az oly szók, melyeknek végtagukban *ul* szótag v. *r* van, nem szorúlnak segédönhangzóra, p. o. *fabella*, ettől: *fabula*, *ocellus*, ettől: *oculus*, *libellus*, ettől: *liber*. Mi szükség volt erre a szabályra, különösen az utolsó szóra nézve? hiszen abban az assimilation és képzőn kívül ugyanazon betűk vannak, mint az alapszóban: *liber-lus* = *libel-lus*. Különben lehetséges, hogy mi nem jól értjük ezt az épen idézett szabályt, s hogy tehát a példakul felhozott szók közül ide nem *liber* (mivel ez, a mint a szabály folytatásából kitűnik, nem tartalmaz *r-et*, hanem *er-et* végtagjában; furcsa elnevezés ez is, hát ebben: *fabula*, a végtag *ul*? Ez nem lehet, mert az egész szótag három tagból áll, melyek közül az *ul* a középső és nem végső), hanem *fenestra* és *capra* tartoznak; ámde ezekben épen szükség van a segédönhangzóra — ezen nyelvtan *methodusa* szerint —, mivel amabból *fenestella*, emebből *capella* lett; vagy talán az is lehetséges, hogy a szabály eme szavai: és ha a tő (először halljuk ezt az elnevezést s itt sem értjük) mássalhangzóval végződik, hangejtés végett (értsd: könnyebb kiejthetés végett) e közbesítessek —, ezen két szóra vonatkoznak. Ha így van a dolog, akkor még jobban nem értjük a szerzőt, mivel a 3) alatt felhozott példák közül egyetlen egy szó tője sem végződik mássalhangzón. Ama két szó ezek helyett áll: *fenestera*, ebből a *la* képzővel lett *fenester-la*, assimilatio után: *fenestella*; *capera*, *caper-la*, *capella*; e szerint mindkettő az *a-tökhöz* tartozik. Nevezetes még a példák közül *sigillum*, ettől: *signum*, mivel ezt az adott szabályból sehogy sem lehet kimagyarázni. A szabálynak legfőlebb eme szavait lehet rá alkalmazni: . . . v. *n* betű

van, de úgy hogy az *u* és *i* *e*-re változzék, az *r* és *n* pedig a következő betűvel hasonhanguvá válják. Ezek azonban nem illenek hozzá, mivel ebben a szóban sem *u* sem *i* nem változott *e*-re, mert már magában az alapszóban *i* van. Mindezekből kitűnik, hogy ezen szabály nem csak tökéletlen, hanem érthetetlen is. Warga úr az ennek megfelelő szabályt (147. l.) sokkal rövidebben, de annál tökéletlenebbül adja: Kicsinyítő szavak képzésére *lus*, *la*, *lum*: *hortulus*, *ma'ercula*, *ingeniolum*, *filiolus*, *gloriosa*, *corculum*, *osculum*, *homunculus*, *asellus* (*asinus*), *agellus*. Tessék azután a tanulóknak hibául felróni, ha azt mondja, hogy ezekben: *matercu-la*, *corcu-lum*, *homuncu-lus* stb. a képző *la*, *li m*, *lus*, *matercu*, *corcu*, *homuncu* pedig alapszavak.

Minekutánna fentebbi előadásunkban ezen kicsinyítő névszókat származtató képzőkre ki nem terjeszkedhettünk, szükségesnek látjuk azt röviden itt érinteni meg azért, hogy annál élesebben kitűnjék a két tanítás közötti különbség:

Kicsinyítő szók névtőkbel képeztetnek következő képzők által:

la
lo nom. *lu-s* *lu-m*.

Tő és nom. *lunu-la*, névtő és nom. *luna*.

Tő: *filio-lo*-, nom. *filio-lu-s*, névtő: *filio*-, nom. *filiiu-s*.

Tő és nom. *tabel-la*, névtő és nom. *tabula*

„ „ *vocu-la* „ (e h. *voci*-) nom. *vox*.

Ebből tehát látható, hogy az *a*- és *o*-tőkben a tőönhangzó a képző folyékonyhangja előtt *u*-vá homályosul, ha azonban a tőönhangzót egy más önhangzó előzi meg, akkor az a tőönhangzó is az *o*-tők közé megy át, p. o. *lunu-la*, *oppidu-lu-m*; *glorio-la*, e h. *gloria-la*, *filio-lu-s* stb. A mássalhangzóitök pedig ilyenkor az *i*-tők helyett az *u*-tők közé mennek át, p. o. *vocu-la*, *aetatu-la* stb. Ha pedig az *a*- és *o*-tőknel a tőönhangzót folyékony- vagy orrhang előzi meg, akkor ez a tőönhangzó elejtése után a képző folyékonyhangjába hasonul át, s a tő belönhangzója (*o* kivételével) *e*-be megy át, p. o. *tabella*, ettől: *tabula*; *ocellus*, ettől: *oculus*; *asellus*, ettől: *asinus*; *corolla*, e h. *coron-la*, ebből: *corona*. Ha végre a tőönhangzó a tőalakból kiesett, ilyenkor visszajő, p. o. *ager*, tő: *agro*-, lesz: *ager-lu-s*, assimilatioval *agellus*; *capra*, e h. *capera*, lesz: *caper-la*, *capella*; *fenestra*, e h. *fenestera*, lesz *fenester-la*, *fenestella*. Kivételes képzések az ilyenek: *bacil-lu-m* (az *u*

elgyengülése után ebből: *baci-lu-lu-m*), ettől: *bacu-lu-m*; *signu-m*-ből lesz: *sigil-lum-* (*i* betoldása által, ebből: *signu-lu-m*); épen így *pugnus*-ból *pugil-lu-s* ebből: *puginu-lu-s*); *pulvînus*-ból *pulvî-lus* (az *i* tehát ebben megmarad, mivel hosszú önhangzó), ebből: *pulvî-nu-lu-s*. — Ezek azok a szabályok, melyek szerint a *la, lo* képzővel kicsinyítő szókat képezni kell; nem szükséges tehát az úgysis nehézkes képzéseket czikornyás szabályok által egészen érthetelenné tenni.

A Warga úr által a *la, lo* képzők közé bezavart *cu-la, cu-lo* összetett képzőkről Szepesi úr külön szám (4. v. ö. 196. l.) alatt így tanít: *cûlus, a, um* végzetű a 3 dik ejtegetésű *es, is* végtagu, és 5-dik ejtegetésű *es*-ei végzetű nevektől (t. i. kicsinyző nevek származnak), p. o. *apis, apicula*: *nubes, nubecula*; *spes, specula*; — továbbá az *o* végzetű 3-dik ejtegetésű nevektől *ônis* v. *înis* sajátítóval, de az *o* v. *i* hangzónak *u* hangzórai változtatásával, pl. *ratio-ônis, ratiuncula, homo-înis, homunculus*; valamint azoktól, melyek *l, r* végbetűkre vagy *as, is, os, us* végtagokra mennek ki, pl. *animal, animalculum*; *pater, paterculus*; *vas, vasculum*; *pulvis, pulvisculus*; *flos, flosculus*; *os (oris) osculum*; *lepus, lepusculus*; *corpus, corpusculum*; — végre azon 3. és 4. ejtegetésű nevektől, melyeknek *t* ö j e m á s s a l h a n g z ó v a l végződik, de *i* segédhanggal, pl. *pars, particula*; *dens, denticulus*; *os (ossis) ossiculum*; *artus (uum) articulus*; *anus (us) anicula*; *cornu corniculum*.

A mint fentebb láttuk, Warga úr e cseleket egyszerűen a többi kicsinyítő s. ókhoz dobja, a nélkül, hogy csak egy árva szóval magyarázná a tanulónak, hogy mihez kapcsoltatik tulajdonképen ez az összetett képző és mi módon. Szepesi úr, mint látjuk, ezen a bajon segíteni akar, meg akarván magyarázni, hogy mi módon képez a nyelv ezen képzővel új szókat. Ámde ezen magyarázattal a tanulót és tanárt még nagyobb bajba keverte mint Warga úr, mivel amott egyszerűen betanulja a fiú a képtelenséget, itt azonban lehetetlen, hogy már a fiú is észre ne vegye, hogy az adott szabálylallyal nem egyeznek a például felhozott szók; azt tanítja ugyanis, hogy oly 3. és 4. ejtegetésű nevektől, melyeknek *t* ö j e m á s s a l h a n g z ó v a l végződik, de *i* segédhanggal. Hogy *pars, dens* és *os (ossis)* ezen nyelvtan szerint a mássalhangzói tökhöz van adva, azon csudálkozunk nem lehet; mert, hogy ha ezen nyelvtan a tökről szól, akkor nem tudja mit cselekszik, épen azért benne váltakozva egészen ön

kényesen figurálhatnak a nominativus, a genitivus és tő; — de hogy ezt: *artus*, melynek a genitivusát (*uum*) maga Szepesi úr kiteszi, vagy ezeket: *anus* (*us*) és *cornu* a mássalhangzói tőkhöz számítja, ez már ezen nyelvtan szerint is képtelenség, mert az úgynevezett 4. declinatióról még ő sem hiszi azt, hogy bele mássalhangzón végződő szók tartoznának. Legalább mi sehogy sem tudunk ilyesmit a különben nagy tudományu szerzőről föltenni, habár ezen tanítás, mint szintén a 1. rész 43. lapon álló *fruc-tu-s* és *corn-u* megszakítása is az ellenkezőt bizonyítja; sőt ha ezen tanításhoz szigoruan alkalmazkodni akarunk, akkor az 1. és 2. declinatióra is mássalhangzón végződő tők tartoznak, mert ezen nyelvtan 1. részének 29. és 32. lapjain ilyeneket látunk: *mens-a*, *bell-um* stb. — Továbbá azt tanítja, hogy az oly szóktól képeztetnek ezen képzővel új szók, melyek *l*, *r* v. *as*, *is*, *os*, *us*-on végződnek, tehát lehetnének az ilyenek is: *civitas-culus*, *civis-culus*, *mos-culus*, *tempus-culus* stb. A *cula*, *culo* képzőre nézve a szabály így van: A *cula*, *culo* összetett képző mindig a tőalakhoz csatoltatik, mely képző előtt azonban a tő önhangzója gyakran *u*-ba gyengül, p. o. *api-cula*, (tő: *api-*, nom. *api-s*), *spe-cula* (tő: *spe-*, nom. *spes*), *ratiun-cula* (tő: *ratiôn-*, nom. *ratio*), *homun-culus* (tő: *homin-*, nom. *homo*), *pater-culus* (tő: *pater-*), *vasculum* (tő: *vas-*), *flos-culus* (tő: *flôs*, *flôr-*), *os-culum* (tő: *os-*), *lepus-culus* (tő: *lepör-*, *lepős-*), *corpus-culum* (tő: *corpor-*, *corpos-*), *parti-cula* (tő: *parti*, nom. *pars*), *denticulus* (tő: *denti-*, nom. *dens*), *ossi-culum* (tő: *ossi-*), *arti-culus* (tő: *artu-*), *aniculus* (tő: *anu-*), *corni-culum* (tő: *cornu-*). Ez utóbbiakban a tőönhangzó *i*-vé gyengült, mint rendszeren a plur. dativus és ablativusban: *fructi-bus*, *corni-bus* stb.; ebben pedig: *nube-cula*, az *i* ment át *e*-be, végre ebből: *animalculum*, az *i* tőönhangzó épen úgy mint a nom. acc. és vocativusban, egészen kiveszett. Mivel pedig ezen képző a sziszegőhanggot előtte megtűri, tehát az ilyenekben az alapszó épen úgy tűnik fel mint a nominativusban, p. o. *pulvis-culu-s*, ámde ezért ez a *pulvis**) nem nominativus ám, mert ennek ragja szokott lenni (*pulvis* is e h. áll *pulver-s*), a képző pedig ragozott szóhoz soha nem járül-

*) Idem evenit (t. i. hogy a nominativust jelző *s* előtt a megelőző önhangzó meghosszabbúl) in paucis vocabulis, quorum stirps finitur in *s*: *arbôs* ex *arbos-s*, *Cerês* ex *Ceres-s*, *pulvis* ex *pulvis-s*. Quamquam in *pulvis* postea vocalis correpta est. (v. ö. Studien z. griech. et lat. Gramm. Herausgegeben von Curtius II. Heft (185. lap), Leipzig, 1868.)

hat, hanem csak tőalakhoz. Eddig tiszta latin képzéseket láttunk, vegyünk most olyanokat is, melyeknek képzésénél a görög nyelvet kell szemünk előtt tartani, mert ebből vétettek át. Szepesi úr a 196. lapon ezekről így tanít: Személy- és nemzetségi nevek (patronymica), melyek a görögből latinba felvétettek és következő végzetűek: *ides*, saj. *idae*, és *is* s. *idis* az *us* és *or* végzetűekből, pl. *Priamus*, *Priamides*; Agênor, *Agenorides* (itt az *i-n* a hosszúság jele bizonyosan sajtóhiba); Tantalus h. *Tantalus* n. továbbá *ides* saj- *idae* hím és *eis*, *eidis* nőneműek az *eus* végzetűektől, pl. *Pelides*, *idae*, ettől *Peleus*; *Theseis*, *-eidis*, ettől *Theseus*; *ades* s. *ae* a görög *as* s. *ae* végűektől pl. *Aenādes* (*Aeneas*), és *iades*, s. *ae* hím, valamint *ias* s. *iadis* nőnevek az *ius* végzetűektől, pl. ettől *Thestius*, les: *Thestiades*, *ae* és *Thestias-iadis*.

Mily nehéz és erőltetett tanítás ez! és ha legalább avval vigasztalhatná magát a tanuló, hogy bár nagy öröklődésébe került, míg megtanúlhatta, de nem sajnálja még sem a fáradságot, mert már mostan tudja és érti ezen szóképzést. Ettől azonban távol van, mert ő nem csak nehezett tanult, de tökéletlent is; nem áll ugyanis, hogy csak az *us* és *or* végzetűekből lehetne *ides* végzettel új szót képezni, mert pl. ebből: *Cecrops* is így lesz: *Cecropides*; épen így nem áll az sem, hogy *ides* végzettel az *eus*-on végződő szókból lehetne egyedül más szókat képezni, mert bizony *Heracides* is olyan mint *Pelides*, még sem ettől jön: *Heracleus*, hanem ettől: *Heracles*; az sem igaz, hogy *iades* és *ias*-szal csak az *ius* végzetűektől lehetne más neveket képezni, mert bizony ezt is mondják: *Anchisiades*, ettől: *Anchises*, *Atlantiades*, ettől: *Atlas*, melynek femininuma: *Atlantias* és *Atlantis* stb. — Ebből látni való, hogy a mely tanuló a fentebb idézett tanítást megtanulta, az akármit tudhat, de a szóképzésről fogalma sincs. A patronymikák a latinban következő görög képzőkkel származnak:

da, nom. *de-s* hímnem

d, „ -s nőnem.

Ezen képzők az *a*- és *o*-tökhöz közvetlenül járulnak, az utóbiak azonban tőönhangzójukat *i*-be gyengítik. p. o.

hímn. *Aeneā-de-s*

névtő: *Aenea-*, nom. *Aenea-s*

„ *Priami-de-s*, nőn. *Priami-s* „ *Priamo-* „ *Priamu-s*.

Az *eo*-n végződő tők miután a tőönhangzó *i*-be gyengült, ezt a megelőző önhangzóval együtt *i*-be vonják össze a hímnemben, p. o.

hímn. *Pelei-de-s*, nön. *Pelēi-s* névtő: *Peleo-*, nom. *Peleu-s*

” *Pelē-de-s*

Az *io-n* végződő tőkben az *o* átmegegy *a*-ba, p. o.

hímn. *Thestia-de-s*, nön. *Thestia-(d-)s*, névtő: *Thestio-*, nom. *Thestiu-s*.

A mássalhangzón végződő tők az *i*-tők közé mennek át, p. o.

hímn. *Cecropi-de-s*, nön. *Cecropi-(d-)s*, névtő: *Cecrop-*, nom. *Cecrop-s*

” *Heracle[s]i-des*, nön. *Heraclei-(d-)s*, névtő: *Heracle(s)*, nom. *Heracles*

” *Heracli-de-s* (v. ö. *Pelides*).

Megjegyezni való, hogy az *iade-s* végzetet nem csak az *io-n* végződő tők, hanem az *a*- és mássalhangzón végződő tők is fölvehetik, de csak úgy, ha a megelőző szótag hosszú, p. o. *Anchīs-iades*, tő: *Anchīsa*, nom. *Anchīse-s*, *Atlant-iades*, tő: *Atlant-*, nom. *Atla-s*, nön. *Atlant-ias* és *Atlant-is* stb.

Az összetett szókról Szepesi úr a 199. lapon így tanít: A határozó szó rendszeren tiszta tőszónak alakjában járul a meghatározandóhoz, ha pedig ez utóbbi mássalhangzóval kezdődik, hangejtés végéig egy *i* közbesíttetik, p. o. *art-i-fex*, *corn-i-ger*. Néha *o*, gyéren *u* segédhangzó járul közbe, pl. *sacr-o-sanctus*, *quadr-ū-pes*. — Ugyancsak erről Warga úr a 151. lapon így tanít: Összetételben a meghatározó szónak csak gyöke marad meg. Ezt, ha a határozandó mássalhangzón kezdődik, a határozóhoz *i*, (ritkán *o* vagy *u*) kötőhangzó által kötjük, mint: *arm-i-ger*, *quadr-u-pes*, *sacr-o-sanctus* (ellenben *magn-animus*). Feltűnő ezen két tanításban az, hogy egymással csaknem teljesen megegyeznek. Az egyetlen különbség köztük az, hogy amaz a határozó szót *tiszta tőszónak* mondja, ez pedig azt állítja, hogy az összetételben a meghatározó szónak csak gyöke marad. Mit ért amaz a *tiszta tőszó* alatt, s mit ez a *szó* *gyöke* alatt, nem lehet tudni, mert egyik nyelvtan sem tartja érdemesnek róla csak egy szót is szólni, az adott példákból pedig a kinek legkisebb fogalma van a *tőszó* és *gyökről*, épen az ellenkezőt veszi ki, mert pl. hogy ezekben: *artífex*, *corniger*, *sacrosanctus* és *quadrupes* a meghatározó szók *tőszavai* ezek lennének: *art*, *corn*, *sacr*, *quadr*, azt már mai világban, a nyelvtudomány több mint félszázados korában senki sem fogja elhinni, s ha netalán elhiszi, akkor higgye el azt is, hogy ő a tudományban több mint félszázaddal van hátra. A másik állításra pedig, hogy t. i. ezekben: *armiger*, *quadrupes*, *sacrosanctus* a meghatározó szavak gyökei ezek volnának: *arm*, *quadr*,

sacr, csak azt jegyezzük meg, hogy a szerző is csak leírta ezt mások számára, de ő maga ilyesmit sohasem merne senkinek se tanítani. Azt tanítják továbbá ezen nyelvtanok, hogy az összetétel eszközlésére köthangzókat (*i, o, u*) vesz föl a nyelv. Ez is tökéletlen tanítás, mert ezen szabály szerint pl. e következő összetett szókba is köthangzót kellene beszúrni: *vindemia, puerpera, malluviae, triumviri, decemviri* stb., mivel ezekben is mássalhangzón kezdődnek a meghatározandó szók. Mi részünkről azt hisszük, hogy az összetételben épen úgy mint az ige- és névragozásban inkább kivesszettek egyes önhangzók, vagy legalább nagyon elgyengültek, mint sem hogy hozzájok új köthangok járultak volna. Hogy ez így van, világosan kitűnik a fentebb idézett példákából; ebben ugyanis: *sacro-sanctus*, a tőönhangzó változatlanul megmaradt, épen úgy mint ezekben: *albő-galerus albő-gilvus, merő-bibus*, ebben pedig: *quadrupes* a tőönhangzó (*a, v. ö. quadraginta*) *u*-vá homályosul, épen úgy mint ebben: *locu-ples*; továbbá ezekben: *armi-ger, corniger* a tőönhangzók (*u, o*) *i*-vé gyengültek, épen úgy mint ezekben: *coeli-cola*, e h. *coelō-cola, lani-ger*, e h. *lanager, fructi-fer*, e h. *fructu-fer, mani-pulus*, e h. *manu-pulus* stb.; ebben pedig: *artifex*, a tőönhangzó egyszerűen megmaradt, mivel itt a tőönhangzó *i*, épen úgy mint ezekben: *parti-, denti-, morti-, menti-* stb. Ha az összetétel második tagja önhangzón kezdődik, akkor ezen tőönhangzók egészen kiesnek: *un'-animus, flex'-animus*, sőt néha akkor is, ha mássalhangzón kezdődnek, p. o. *nau-fragus*, e h. *navi-fragus, au-spex*, e h. *avi-spex, vini-demia*, e h. *vini-demia* vagy *vino-demia, puer'-pera*, e h. *pueri-pera* vagy *puero-pera, malluviae* (assimilatióval), e h. *mani-luviae*, ebből: *manu-luviae* stb.

Szünjünk meg immár ezen két nyelvtan gyengeségeit fűrkészni, mivel attól lehet tartani, hogy kiderül, miszerint az egész szóképzésben egyetlen egy szabály sincs olyan, mely tökéletlen ne volna, s melyet a tanár vagy tanuló csak félig-meddig is megérthetne. Szepesi úr ugyanis azt, a mivel képez más szavakat, s z ó t a g o k n a k (v. ö. 192. l.), v é g z e t n e k (193. l.), v é g t a g o k n a k (194. l.), k é p z ő k n e k (196. l.), az összetételben pedig t ő s z ó n a k (199. l.) nevezi. E szerint az igék képeztetnek s z ó t a g o k k a l, a személynevek v é g z e t e k k e l, a dolognevek v é g t a g o k k a l és v é g z e t e k k e l, a kicsinyző nevek k é p z ő k k e l, a melléknevek hasonlóképen k é p z ő k k e l, v é g r e az össze-

tétel t ő s z ó v a l eszközöltetik. Mindezen elnevezések az illető szónak csak hátulsó részét akarják jelölni; micsoda nevekkel tisztelje meg a tanár az első részeket, arról Szepesi úr egy árva szót sem szól, pedig kár, mivel még ott nyílt volna ám tér czifrábnál czifrább elnevezésekre, p. o. ebben: *erro* (v. ö. 193. l.) az *o* végzet, hát az *err* micsoda? Ebben: *eques* (v. ö. 193. l.) az *es* végzet, de hát az az *equ* micsoda? Warga úr szerint ez *ívus* képző (v. ö. 149. l.) ezekben: *tempestivus*, *aestivus*, *captivus*, de hát ezek: *tempest*, *aest*, *capt* micsodák? Továbbá ezekben: *molestus*, *venustus*, *honestus*, *scelestus*, *onustus*, *robustus* (v. ö. 150. l.) a *stus* képző, de hát ezek a monstrumok: *mole*, *venu*, *hone*, *scele*, *onu*, *robu* micsodák? Vagy talán fölösleges a tanulónak megérteni azt, a mire tanítják? Ha így van a dolog, akkor hagyjunk fel az egész tanítással, mert az értés nélkül való tudás úgy sem sokat ér. Mi azt hisszük, hogy nem fölösleges, hanem ezen tanítás szerint lehetetlen a tanulónak megértenie azt, a mit tanul. Tudjuk ugyanis a fentebbiekből, hogy a szóképzésben három dologra kell különösen ügyelni: t ő a l a k r a, k é p z ő r e és r a g r a. Ezen nyelvtanokban pedig a szó csak két részből áll; innen van az, hogy ha az általuk adott szabály értelmében járunk el, vagy a tőalakot, vagy a képzőt szakítjuk szét, ebben pl. *equ*-s, a tőalak: *equo*- van megcsonkítva, mint szintén ezekben is: *molestus*, *venustus*, *honestus*, *scelestus*, *onustus*, *robustus*; az ilyenekben pedig: *tempestivus*, *aestivus*, *captivus* stb. a képző. Hogy ez így van, a fentebbi előadásból kitűnik, mely szerint *eques*, e helyett áll: *equet*-s, ez pedig eredetileg e helyett: *equent*-s, a tőalak tehát *equent*-; ámde ebben ismét más névtő, t. i. *equo*-, és *ent*, eredetileg *ant* (v. ö. VII, I, 155. l.) képző van. Miután a tőalakból a nasalis kiesett, az önhangzó is *i*-be gyengült, így lett: *equit*-, ebből ismét a nominativus az *s* rag hozzájárulásával jött létre, így *equit*-s; minthogy pedig ezen nominativusi jelző előtt foghang a latin hangtan törvénye szerint nem állhat, tehát az kiesett, s az önhangzó *e*-be ment át, így lett: *eques*. Ebből kitűnik, hogy ha ezen szót úgy szakítjuk ketté mint Szepesi úr tanítja, akkor az egész szót érthetlenné teszszük, megsemmisítjük. Ezeket ismét: *molestus*, *honestus*, *scelestus*, azt parancsolja Warga úr, hogy így vágjuk ketté: *mole*-stus, *hone*-stus, *scele*-stus, holott pedig így kell: *moles* (tőalak: *moli*-), azután *to* képző, s végre *s* rag, mely utóbbi előtt a képző önhangzója, mint rendesen az *o*-declinációban, *u*-ba homályosult; épen így: *scelestus*, tőalak: *sceler*-, képző, *to*, rag

s, stb. Végre az ilyeneket: *aestivus, captivus* stb., ha így vágjuk ketté: *aest-ivus, capt-ivus*, a képzőt semmisítjük meg, mert itt így kell eljárni: *captivus*, tőalak: *capto-*, képző *vo (uo)*, rag *s*, mely képző előtt a tőalak végőhangzója *i*-be gyengült, így lett: *capti-vu-s* stb.

Mindezekből az a tanuság, hogy a latin nyelv megtanításában csak két módszer van, t. i. a régi, mely a nyelvanyagot, úgy a mint találta, minden okoskodás nélkül tanította be, és azon módszer, melyet a nyelvtudomány szab elénk. — Ezen két nyelvtanban e kettő közül egyik módszer sincs, hanem a kettő, mint láttuk *i, u* és *o* köthanggal, továbbá *gyökkel, tövvel és tőszóval* (v. ö. Szepesi Lat. Nyt. 196. és 199. l. Warga Lat. Nyt. 151. l.) van egybe kapcsolva, mely kapcsok azonban a két módszert sem egybeolvasztani, sem pedig tisztán elválasztani nem képesek. Innen van az, hogy a két nyelvtan ugyanazon egy képzésről is többnyire különbözőleg tanít, mert ezen harmadik módszer szerint a hány nyelvtaníró, annyi okoskodás lehetséges. Ezen okoskodásnak azonban a nyelvtudomány nyakát szegte; s a ki ezután latin nyelvtant akar írni, annak nem szabad többé a nyelvre czifrábnál-czifrább szabályokat octroyálni, hanem a nyelvtörténelem megdönthetetlen tényeivel kell megismerkednie. Valamint a történetíró nem vallja többé tudománya alapjául az egyes királyok s királycsaládok életrajzeit, hanem a népek történelmét, úgy a nyelvészeknek sem szabad többé egyes grammaticusok okoskodásait nyelvészkedése zsinórmértékéül venni, hanem az egymással rokonságban levő nyelvek történeti fejlődéseit kell figyelemmel kísérnie, s az ezeknek összehasonlítása által nyert eredményt alapul vennie. Ez az eredmény az, mely határozottan tiltakozik az ellen, hogy mi tanítsuk a nyelvet okoskodásainkkal, hanem azt követeli, hogy mi tanuljunk a nyelvtől: míg ezen követelésnek nem engedelmesszünk, addig nyelvrontók igen, de nyelvtanítók nem lehetünk. — Jól tudjuk mi, hogy a nyelvtudomány tanulmányozására senkit sem lehet erőltetni, mint szintén azt is, hogy akárkinek van joga latin nyelvtant írni; mindazonáltal szeretnők az illetőket arra figyelmeztetni, hogy ne iparkodjanak műveiket a nyelvtudományból kikapott egyes érthetetlen szókkal, milyenek: *köthang, gyök, tő, tőszó*, a tudomány színvonalára emelni, mivel, a helyett hogy czélt érnének, ártanak mind magoknak, mind a tudománynak egyaránt: magoknak, mivel ezen ért-

hetetlen szókkal tanmódszeröket semmisítik meg; a tudománynak, mivel ily célra való felhasználása által annak jó hírét rontják.

SZÉNÁSSY SÁNDOR.

1) *Phaedri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri quinque.* — Szabatos fordításra vezető jegyzetekkel s tárgymagyarázattal ellátta *Szarvas Gábor* pozsonyi kir. gymn. tanár. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór.

2) *Phaedrus Augustus Szabadosának aesopusi meséi.* — Fordította *Szarvas Gábor*. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. A szerkesztő és fordító úr mind jegyzeteiben mind fordításában a helyességet keresi, és többnyire nagy sikerrel. A tanulók, úgy hiszszük, kedvvel fogják használni a latin *Phaedrust* (a magyart ne tartsák kezeik közt), leginkább a jegyzetek miatt. (A 49. lap csillagos jegyzetében ott áll: a *szabad* ige nem módosítható. A *szabad* szó talán nem is ige, hanem tulajdonság-név; alkalmasint csak hibából áll ott az *ige*. — A magyar igeidőket helyesen jellemzi a fordító így: praesens: *tud*, imperfectum: *tud vala*, perfectum historicum: *tuda*, p. logicum: *tudott*, pl. perfectum: *tudott vala* v. *volt*, futurum: *tudni fog*, futurum exactum: *tudand*.

HUNFALVY PÁL.

A M. TUD. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- A MAGYAR NYELV RENDSZERE, 2-dik kiad. Buda 1847. 1 ft.
A MAGYAR HELYESIRÁS ÉS SZÓRAGOZÁS főbb szabályai. 10-ik kiadás. Pest 1853. 20 kr.
A MAGYAR HELYESIRÁS ügyében a M. Akad. Nyelvtud. Bizottmány Előterjesztése a Nyelvtudományi Osztályhoz. Pest 1856. 10 kr.
A MAGYAR SZÓKÖTÉS főbb szabályai, 2-dik kiadás. Pest 1852. 70 kr.
NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. I. Csató és Nagy János: A m. nyelv ragai és szóképzői, Buda, 1834. 53 kr. — II. Engel és Nagy J. A m. nyelv gyökei. Buda, 1838. 53 l. — III. Szilágyi István: A m. szókötés szabályai. Pest 1846 1 ft. — IV. Szvorényi: Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. 70 kr.
A DUNÁNTÚLI NYELVJÁRÁS. Vass József jutalmazott pályamunkája. Pest 1860. 60 kr.

- ~~~~~
A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA, készítették Czuczor és Fogarasi. I—IV. kötet. Pest 1862—8. Sajtó alatt az V. k. Minden kötet ára 5 ft.
MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. II-dik v. német-magyar rész, 2-ik kiadás. Buda 1843. 2 ft.
MAGYAR TÁJJSZÓTÁR. Buda 1838. 70 kr.
MAGYAR TÖRVÉNYTUDOMÁNYI MŰSZÓTÁR. 2-dik kiad. Buda 1847. 2 ft.
MAGYARÍTÁS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOKBAN, Szabó Józseftől. Pest 1861. 20 kr.

- ~~~~~
RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. I. Halotti Beszéd. Régi Biblia. Buda 1838. 5 ft — II. Kinizsi Pálné imakönyve. Vegyes m. iratok, Buda 1840. 5 ft. — III. Tatrosi Biblia. Vegyes m. iratok, 1842. 5 ft. — IV. I. Guary-codex, Buda 1846. 1 ft. 93 kr. — V. Bátori Bibliája sajtó alatt.
MAGYAR LEVELESTÁR. I. Szalay Ágostontól. Pest 1864. 4 ft.
CORPVS GRAMMATICORVM Linguae Hung. Veterum. Toldy Ferencztől. Pest 1866. 4 ft.

- ~~~~~
FINN NYELVTAN, Fábián Istvántól. Pest 1859. 2 ft.
CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól, Pest 1861. 3 ft.
ABUSKA. Csagatájtörök Szógyűjtemény. Vámbéry Armintól. Pest 1862. 1 ft.
VOCABULARIUM CEREMISSICUM utriusque dialecti. Budenz Józseftől. Pest 1865. 1 ft.
REGULY ÁNTAL HAGYOMÁNYAI I. A vogul föld és nép. Pest 1864. 4 ft.

- ~~~~~
M. AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ. Új folyam: Nyelv- és Széptud. Osztály. I. Pest 1860—61, 3 ft. — II. 1861—62, 3 ft. — III. 1863—65, 3 ft.
NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. I—VI. k. Pest. 1862—8. Mindenik kötet ára 3 ft Sajtó alatt a VII. köt.

- ~~~~~
ÚJ MAGYAR-SZLÁV ÉS SZLÁV-MAGYAR SZÓTÁR, Jancsovic Istvántól. Szarvas 1848. 2 kiad. 3 ft. 36 kr
HANGRENDI PÁRHUZAM ezer példában, Lugossy Józseftől. Pest 1858. 20 kr.
MAGYAR NYELVÉSZET, szerk. Hunfalvy Pál. Pest 1856—61. 6 köt. Egy-egy kötet 5 ft. 25 kr. A hat kötet együtt 25 ft.